

JOUTSENET ÄÄNISEN KALLIOKAIVERRUKSISSA

Erica Pottier

Uskontotieteen tutkielma

Helmikuu 2020

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET		
Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion	Laitos – Institution	
Teologinen tiedekunta/Uskontotiede	Teologinen	
Tekijä – Författare		
Erica Pottier		
Työn nimi – Arbetets titel		
Joutsenet Äänisen kalliokaiverruksissa		
Oppiaine – Läroämne		
Uskontotiede		
Työn laji – Arbetets art	Aika – Datum	Sivumäärä – Sidoantal
Pro gradu –tutkielma	06.02.2020	100
Tiivistelmä – Referat		
<p>Tässä työssä käsittelemäni kalliokaiverrukset sijaitsevat Äänisen tai Äänisjärven itärannikolla, tarkemmin ottaen sen keskivaiheilla sekä Vienanmereen laskevan Uikujoen suulla. 44 prosenttia kaiverruksista kuvaa vesilintuja, erityisesti joutsenia, joita etupäässä työssä tutkin. Pääasiallinen tutkimusongelma on: miksi joutsenen kuvia löytyy niin runsaasti Äänisjärven kallioilta? Tämän alle sijoittuu vielä kaksi alakysymystä, joista ensimmäinen on se, mitä joutsen mahdollisesti tarkoittaa tai symboloi, ja toinen se, miten tämä symboliikka kaiverruksista välittyy. Työn yksi keskeisimmistä argumenteista on, että joutsen saattaa symboloida jotain uskomusta. Primäärilähteenä käytän itse kaiverruksia sekä ottamiani valokuvia niistä. Tärkeimmät sekundäärilähteeni ovat Eero Autio, joka teki 80-luvulle asti yltävän kattavan kokonaisesityksen Karjalan kalliokaiverrusten tutkintahistoriasta kirjassaan <i>Karjalan kalliopiirroksset</i>, sekä Nadezhda Lobanova, joka julkaisi vuonna 2017 teoksen (vapaasti käännettynä) samalla nimellä.</p> <p>Erottelen työssä ne menetelmät, joita käytän sekundääri- ja primäärilähteiden käsittelemiseen, eli kaiverruksista jo tehdyn tutkimuksen ja itse kaiverrusten arvioimiseen, seuraavasti: sekundäärilähteiden tutkimuksen teoreettisena lähtökohtana ja menetelminä toimii Mikko Louhivuoren arkeologisen merkityksenannon tulkintatapa sekä James Hillin TLA ja EGT –metodit eli ”Tight Local Analogy method” ja ”Established Generalization Testing method”. Kaiverrusten tutkimisen ja niistä tehdyn laskennan arvioinnin menetelminä puolestaan toimivat itse kehittämäni luokittelu- ja laskentatapa sekä myös James Hillin TLA ja EGT –metodit. Analyysiosiossa käytän sekä TLA:ta että EGT:tä, kun ensin rekonstruoin äänisläistä muinaisuskoa sen avulla, mitä muista maantieteellisesti ja ajallisesti riittävän lokaaleista (local) ja tiukoista (tightness) uskonnoista tiedetään, ja kun peilaan laskennallisella menetelmälläni saatua tulosta tätä rekonstruoitua uskontoa vasten. Keskiarvoanalyysin sekä TLA:n ja EGT-arvion perusteella lopputulema on, että joutsen kosmisena symbolina saa parhaimman keskiarvon, ryhmää edustaa suurin määrä kuvia ja se sopii rekonstruoituun uskontoon kaikkein parhaiten. Tulkinta ilmeni täydellisenä kaiverruksissa niiden nämä kriteerit täyttäessä: joutsenen läheisyydessä on kosmisiksi symboleiksi tulkittavia ympyröitä, joutsenella on liioitellun pitkä kaula ja sen keskiruumiissa on viivoja. Tulosta ei välttämättä voida yleistää koko Äänisen aluetta koskevaksi, mutta se voi antaa vihjeitä alueen uskonnosta ja esimerkiksi muinaisista suomalais-ugrilaisista uskonnoista yleensä. Työ tuo myös esiin kysymyksiä uskonnollisen ajattelun ja kuvallisen ilmaisun välisistä yhteyksistä, mikä voi toimia pohjana antoisalle jatkotutkimukselle.</p>		
Avainsanat – Nyckelord		
Arkeologia, eläimet, eläin, eläinsymboliikka, joutsen, kaiverrus, kalliokaiverrus, kalliotiede, Karjala, muinaistiede, uskontoarkeologia, uskontotiede, Ääninen, Äänisjärvi		
Säilytyspaikka – Förvaringställe		
Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia		

Sisällysluettelo

1. Johdanto	6
1.1 Joutsen uskonnossa	6
1.2 Tutkimusongelma	8
1.3 Aikaisempi tutkimus	8
1.4 Tutkielman rakenne	10
2. Aineisto ja metodit	12
2.1 Aineisto	12
2.2 Metodit	13
3. Kalliokaiverrusten tausta	20
3.1 Kalliokaiverrusten tulkintahistoria	20
3.2 Alueen löydökset	22
3.3 Kalliokaiverrusten tekijät	23
4. Uskonto ja elämä kivikauden Karjalassa	26
4.1 Karjalan uskonto ja jumalat	26
4.2 Maailmankuva ja kosmografia	29
4.3 Hautaustavat ja luontosuhde	30
4.4 Äänisen uskonnon rekonstruoiminen	34
5. Viitesisällölliset tulkinnat	36
5.1 Symbolinen tulkintatapa	37
5.2 Kognitiivinen tulkintatapa	41
5.3 Kulttuuriekologinen tulkintatapa	43
5.4 Tulkintatapojen kritiikkiä	48
6. Symboliset tulkinnat ja ilmentävä tulkinta	51
6.1 Tulkintojen luokittelu	51
6.2 Joutsen kosmisena symbolina	53
6.3 Joutsen naisena	56
6.4 Joutsen maailmanpylväänä	63
6.5 Joutsen joutsenena	66
7. Symbolisten tulkintojen vertailu	69
7.1 Kriteerit poiminnalle	69
7.2 Tulkintojen saaman tuen keskiarvon laskeminen ja tulokset	71
8. Yhteenveto	80
Lähteet ja kirjallisuus	87
Lähteet	87
Kirjallisuus	87

<i>Liite: Äänisen kaiverukset</i>	91
--	----

Jättiläismäiset joutsenet erottuvat aina muista piirroksista ja tuntuvat ylimaallisilta. —
Joutsen liittyy tavalla tai toisella muinaisiin uskomuksiin.¹

¹ Autio 1981, 31.

1. Johdanto

1.1 Joutsen uskonnossa

Kalevalan mukaan hiljaa veden selkää pitkin lipuva joutsen kuljetti vainajat tuonpuoleiseen. Joutsenen suhteesta Kalevalaan kertovatkin sen muut nimitykset, joukkavainen tai joukhavainen. Joidenkin yksityishenkilöiden ja vanhojen tarujen mukaan joutsenen ääni kertoo sen sukulaisuudesta ihmiseen: ihmisen ääni särkyi, kun hänet noiduttiin joutseneksi.² Myytti siitä, että joutsen laulaa vain kuollessaan, on osa muinaista legendaa, joka periytyi länsimaihin antiikin kreikkalaisilta ja roomalaisilta. Sokrates viittasi joutsenlauluun kuollessaan, mutta oli illoissaan, sillä hän pääsi tapaamaan Apollon, joka assosioitiinkin juuri joutseneen. Muinaisskandinaavisessa mytologiassa joutsenet kuljettivat taistossa kaatuneet sankarit Valhallaan. Tässä tarustossa näkyy mielenkiintoinen yhteys Kalevalassa esitettyyn Tuonelan joutseneen, vaikka Tuonelan joutsen ei perustukaan suomalaiseen muinaisuskoon.³

Lintuja on tutkittu paljon eri kulttuurien piirissä ja uskonnoissa, ja niin myös joutsenten symbolinen rooli on kiinnostanut tutkijoita. Eläimiä muinaisskandinaavisessa uskonnossa tutkitaan teoksessa *Animals and Humans: Recurrent symbiosis in Archaeology and Old Norse Religion*, jossa pohditaan sitä, mitä eri eläimet symboloivat, mukaan lukien juuri linnut. Lintuja hyvin laajasti symbolina sielulle käsitellään myös Maria-Ängels Roquen artikkelissa ”Birds: Metaphor of the Soul”, jonka kohteena on nimenomaan Pohjois-Eurooppa. Marjorie Balzer puolestaan on Siperian ja Pohjois-Amerikan uskontoja tutkiessaan todennut lintujen olennaisen roolin näissä shamanistisissa uskonnoissa. Linnut, etenkin korpit, ovat hyvin olennaisia, usein nimenomaan auttaja- tai välittäjähenkien muodossa. Linnuilla on tässä kaksi hyvin erilaista roolia: ne toimivat sekä välittäjinä että itse sielun symboleina. Eri linnut lainaavat shamaaneille ominaisuuksiaan, kuten esimerkiksi kotka, joka antaa hyvän näön. Shamaanit assosioidaan heidän auttajahenkensä kanssa usein jo nimellisellä tasolla (esimerkiksi ”Joutsen-shamaani”). Joutsen ei ole yleisin tai vahvin shamanistinen ”mother beast”, mikä on käsitettävä tietynlaisena shamaanin kaksoisolentona. Lintu on kuitenkin hyvin yleinen apuhenki Siperian ja Pohjois-Amerikan shamanistisissa kulttuureissa ehkä siksi, että se voi siivillään nousta ylempiin maailmankerrokseen. Se saattaa toisaalta myös viedä alamaailmaan.⁴

² Ojanen & Ulv 2015, 28.

³ Kinghorn 1994, 509–511; Pulkkinen & Lindfors 2016, 82.

⁴ Balzer 1996, 310.

Joutsen assosioidaan usein kuolleiden sieluihin eri kulttuurien piirissä.

Esimerkiksi antiikin Kreikassa menestyneiden runoilijoiden uskottiin muuttuvan joutseniksi kuollessaan ja myös suomalais-ugrilaisissa uskomuksissa kuollut matkaa usein tuonpuoleiseen linnun hahmossa.⁵ Vepsianit kutsuvat joutsenia jumalalinnuiksi, *jumalanlind*.⁶ Myös selkupeille joutsen on pyhä lintu, joka vastaanotetaan keväällä rituaalisesti.⁷ Vaikka tuhkasta nouseva Fenix-lintu onkin metafora sielun vahvuudesta ja muutoksesta, myös joutseneen liittyy vahvasti ajatus kyvystä muuttua.⁸ Joutsenella on myös skandinaviassa ollut erityinen suhde kuolemaan, mikä näkyy pienen lapsen haudassa, jossa lapsi on asetettu joutsenen siipien päälle.⁹

Joutsenella on pitkään ollut erittäin keskeinen rooli myös suomalaisessa mielenmaisemassa.¹⁰ Kun Lemminkäinen yrittää ampua joutsenen, hänet tapetaan, hän tippuu jäiseen veteen ja ajautuu lopulta Tuonelaan.¹¹ Joutsenesta ja joutsenen kaltaisista eläimistä onkin löydetty useita eri representaatioita paleoliittiselta ja magdaleniaaliselta ajalta.¹² Kirjassa *Pyhän merkkejä kivessä* tutustutaan Suur-Gurin kalliokaiverrukseen, joka liittyy myös olennaisesti tämän työn aihealueeseen.¹³ Suur-Gurin joutsen on joidenkin tutkimusten mukaan mahdollisesti ollut alkumeren yllä liihotteleva lintu, ”jonka särkyneestä munasta loihe taivas, maaemä, aurinko, kuu ja tähdet”. Myös lintujen symbolista roolia kalliomaalauksissa yleisesti on tutkittu entuudestaan jonkin verran.¹⁴

Kaikesta tästä mystisyydestään huolimatta, tai ehkä juuri siitä johtuen, joutsen on Suomen kansallislintu. Se elää aapasoilla, merenlahdissa ja ruoikkoisilla järvillä, tekee kekomaisen pesänsä rantaveteen ja on noin puolitoista metrin täysikasvuisena.¹⁵ Sitä, miksi joutsenta on kuvattu erityisen runsaasti Äänisjärven kaiverruksissa, ei varmuudella tiedetä. Joutsenen kuvaaminen näin mittavasti on täysin ainutlaatuista eikä välity tällaisenaan missään muualla.¹⁶ Syiksi on ehdotettu niin sitä, että ihmisen valta kyseenomaisiin eläimiin lisääntyisi metsästysmagian avulla kuin sitä, että joutsenet ilmentäisivät jotain uskonnollisesti

⁵ Kinghorn 1994, 509; Siikala 2012, 370.

⁶ Lahelma 2012a, 26–27.

⁷ Siikala 2012, 174–175.

⁸ Roque 1960, 97–102.

⁹ Mannermaa 2003, 17.

¹⁰ Siikala 2012, 174–175.

¹¹ Kinghorn 1994, 509–511.

¹² Armstrong 2012, 1.

¹³ Pentikäinen 2006.

¹⁴ Hollmann 2005.

¹⁵ Frey & Tukiainen 2018, 124–126.

¹⁶ Lundberg 2014, 187; Poikalainen & Ernits 1998, 174–176.

merkittävää.¹⁷ Se, miksi joutsen on ollut näin suuressa roolissa nimenomaan Äänisen kalliotaiteessa voi jäädä ikuisesti mysteeriksi, mutta me saatamme kuitenkin päästä lähemmäs vastausta eri tutkimusotteita ja –aloja yhdistämällä, sekä käyttämällä myös uusia menetelmiä. Ymmärtääkseen paremmin tätä laajaa aiheesta tehtyä tutkimusta on ensiksi kuitenkin sukellettava historiaan.

1.2 Tutkimusongelma

Tässä työssä käsittelen joutsenta Äänisen tai Äänisjärven kalliokaiverruksissa, joita tavataan järven itäpuolella ja muutamilla sen saarilla. Pääasiallinen tutkimusongelma tiivistyy kysymykseen: miksi joutsenta kuvataan näin runsaasti Äänisjärven kalliokaiverruksissa? Tämän kysymyksen alle sijoittuu kaksi alakysymystä, joista ensimmäinen on se, mitä erilaisia merkityksiä joutsenille on mahdollisesti annettu ja toinen se, miten nämä merkitykset kaiverruksissa näkyvät.

Miksi joutsenta kuvataan Äänisjärven kaiverruksissa niin paljon?

- a. Mitä joutsen mahdollisesti tarkoittaa tai symboloi?
- b. Miten tämä symboliikka kaiverruksista välittyy?

Käsittelen työn analyysiosiossa etupäässä Besov Nosin, Peri Nosin ja Lebediny Nosin kaiverrusalueita, sillä näillä alueilla pääsin itse vierailemaan kesällä 2019, mutta aiempaa tutkimusta kartoittaessani otan huomioon myös muut kaiverrusalueet.

1.3 Aikaisempi tutkimus

Kaiverrukset sijaitsevat Äänisjärven itärannikon keskivaiheilla ja Vienanmereen laskevan Uikujoen suulla.¹⁸ Alueelta on löydetty noin 1200 kaiverrusta.¹⁹ Kaiverrukset tulivat tieteelliselle kentälle virallisesti geologi Constantin Grewinkin ja Petroskoin gymnaasin lehtorin, Peter Shvedin vierailujen kautta, vaikka ensimmäiset viralliset julkaisut tehtiin vasta vuosia myöhemmin. Paikalliset olivat tutkineet kaiverruksia epävirallisesti jo kauan tätä ennen. Vuonna 1910 Gustaf Hallström matkusti Ääniselle ja kopioi valtaosan siihen asti löydettyistä piirroksista eli kaikkiaan 412 kuvaa. Hänen tutkimuksensa ei kuitenkaan herättänyt suurta kiinnostusta Suomessa: 1910 ilmestyneessä *Karjalan kirjassa* on

¹⁷ Armstrong 2012, 1.

¹⁸ Autio 1981, 9.

¹⁹ Lobanova 2016, 14.

Hallströmin tutkimuksista yhteensä vain kahdeksan riviä. Aleksandr Linevski herätti myöhemmin laajemmin mielenkiintoa paneutuessaan työhön.²⁰

Vladislav Ravdonikas alkoi vuonna 1935 tutkia kaiverruksia ja tämän johdosta hän löysikin uusia kuvia Karetsky capesta. Nyt kaiverruksia tunnettiin jo 570.²¹ Ravdonikas julkaisi 1936 ja 1938 kaksiosaisen perusteoksen kaiverruksista, jossa hän korosti auringon ja kuun palvontaa kalliokaiverruksissa. Ravdonikas myös löysi uuden esiintymän Zalavrugan kalliolta. Myös A.J. Brjusov oli hyvin omistautunut tekemälleen työlle kaiverrusten tutkimuksessa. Hän painotti sitä, että kalliokuvien tulkitseminen voisi nopeutua, jos apuna käytettäisiin Karjalan ja läheisten väestöjen kansanperinnettä.²²

Constantin Grewing esitti, että kaiverrukset olisi luotu noin vuosina 4200–3500 eaa. eli varhaisella neoliittisella ajanjaksolla, mutta ajoitukset vaihtelevat hieman tutkijasta riippuen. Kaiverrukset on toisinaan myös ajoitettu ajanjaksolle 4000–2000 eaa.²³ Alue jaettiin Grewingin tutkimuskauden aikana kahteen suureen kokonaisuuteen: Vodlajoen suuhun ja Besov Nos –niemen ympäristöön. Viron muinaistaideseura julkaisi 1998 ilmestyneessä Vodlaa kuvaavassa piirros- ja kaiverruskatalogissa kuvat siihen astisista kalliotaiteen tutkijoista, ajoituksista, tulkintahistoriasta ja tutkimuksesta yleensä. Tämä oli laajimpia siihen asti tehtyjä katsauksia sekä kartoituksia alueella. Vladislav Ravdonikas julkaisi vuonna 1938 Besov Nos –niemen ympäristöstä löytyneet 500 kalliokuvaa.²⁴

1930-luvulla kalliokaiverrukset olivat jo vilkkaan tieteellisen tutkimuksen kohteena, johon vaikutti myös Vienen kalliokuvien löytyminen. Neuvosto-Karjala sai 1930-luvun alussa oman tieteellisen tutkimuslaitoksen ja jopa yliopiston Petroskoihin 1930-luvun lopussa. Osa kaiverruksista siirrettiin Peri Nos III:sta museoihin näyttelyitä varten. 1935 neljä kuvaa siirrettiin, mutta ikävä kyllä jotkin kaiverruksista kärsivät tästä siirrosta.²⁵ Kaiverrusten tutkimus lähti uuteen nousuun 1960-luvulla. Yksi merkittävä tapaus oli uuden esiintymän löytyminen Uikujoelta 70-luvulla, jonka tutkimista johti J. A. Savvatejev. Samoihin aikoihin alettiin myös etsiä kaiverruksia veden alta ja Kladovetsin, Besov Nosin sekä Peri Nosin alueilla todettiin olevan vedenalaisia kaiverruksia.²⁶ Myös virolainen muinaistaideseura on

²⁰ Autio 1981, 9, 18–20; Zhulnikov 2010, 89–90.

²¹ Zhulnikov 2010, 90.

²² Autio 1981, 18–21; Zhulnikov 2010, 89.

²³ Zhulnikov 2010, 89.

²⁴ Autio 1981, 18–21; Poikalainen & Ernits 1998, 174–176.

²⁵ Zhulnikov 2010, 90.

²⁶ Autio 1981, 18–21; Zhulnikov 2010, 89.

tehnyt lukuisia tutkimuksia alueella vuodesta 1982 lähtien. Muinaistaideseura löysi uusia kaiverruksia muun muassa Lebediny Nosista, joka on yksi tämän työn kannalta olennaisimmista alueista. Näihin aikoihin juhlittiin myös kaiverrusten löytymisen 150-vuotissyntymäpäivää. Vuoteen 2004 mennessä eri kaiverruksia tunnettiin joidenkin lähteiden mukaan jo yli 1300.²⁷

Myös Väino Poikalainen ajoitti joutsenkuvat kivikauteen. Poikalaisen mukaan kalliotaitteella oli suuri merkitys alueen kulttuuriin ja se vaikutti suuresti suomalais-ugrilaiseen yhteiskuntaan Karjalassa.²⁸ Myös David Williamsin mukaan nämä kuvat ovat saattaneet käytännössä muuttaa yhteiskuntarakennetta tai sen ajatuksia.²⁹ Poikalainen pyrki esittämään Äänisen kalliokaiverrusten luokitteluun pohjautuvan jakauman ja luokittelemaan kuvat.³⁰ Uudempaa tutkimusperinnettä edustaa Poikalaisen ohella Nadezhda Lobanova, joka on vuodesta 1997 alkaen tutkinut ja dokumentoinut kaiverruksia. Lobanova teki vuonna 2017 teoksen nimeltään *Karjalan kalliopiirokset* (vapaasti käännettynä), josta löytyy yli 200 illustraatiota ja joka dokumentoi sekä järjestää kaiverrukset numeroittain tarkasti. Lobanova on myös järjestänyt kaiverrukset kronologisesti usean eri tutkimusalan avulla.³¹

Antti Lahelman artikkelissa ”Politics, Ethnography and Prehistory: In Search of an ‘Informed Approach’ to Finnish and Karelian Stone Age Rock Art” pohditaan sitä, miksi Karjalan kalliotaidetta on tutkittu niin vähän suomalaisten toimesta tähän päivään asti. Syynä tälle oli mahdollisesti se, että kaiverrukset edustivat suomelle ”noloa” nomadista eli toisin sanoen saamelaista kulttuuria. Tästä saattaa johtua se, että kalliokaiverruksista löytyy huomattavan paljon enemmän tutkimuksia venäjäksi ja viroksi.³² Nykyään tutkimusta tehdään laajalla kentällä sekä tieteellisessä että maantieteellisessä mielessä.³³ Uusia kaiverruksia sekä kaiverrusryhmiä löydetään edelleen. Tästä syystä myös kaiverrusten kokonaismäärä nousee yhä edelleen.

1.4 Tutkielman rakenne

Lähden liikkeelle kartoittamalla sitä, miten kalliokaiverrusten aiempi tutkimus on edennyt sekä mitä arkeologista aineistoa Äänisjärven ympäristöstä on löydetty sekä keitä kaiverrusten

²⁷ Zhulnikov 2010, 90.

²⁸ Poikalainen & Ernits 1998, 174–176.

²⁹ Lewis-Williams 2002, 214.

³⁰ Lundberg 2014, 187; Poikalainen & Ernits 1998, 174–176.

³¹ Lobanova 2017, 299–300.

³² Lahelma 2008, 159; Lahelma 2012a, 158–161.

³³ Autio 1981, 21.

tekijät aiempien tulkintojen mukaan mahdollisesti olivat. Tämän jälkeen käyn läpi sitä, millainen uskonnollinen perinne, maailmankatsomus ja kulttuuri sekä luontosuhde kivikautisessa Karjalassa todennäköisesti oli, ja pyrin tämän pohjalta rekonstruoimaan muinaisen Äänisen uskontoa. Tämän jälkeen avaan aiemmin esitettyjä tulkintoja ja havaintoja, jotka olen kategorisoinut karkeasti neljään eri alaryhmään: symbolinen, kognitiivinen, kulttuuriekologinen sekä ilmentävä tulkintatapa. Ilmentävä tulkintatapa ei tässä osuudessa saa omaa alaotsikkooaan, sillä se viittaa yksinkertaisesti siihen, ettei kaiverruksista tehdä muita johtopäätöksiä kuin mitä kaiverrus näyttää itsessään esittävän. Tätä jaottelua täsmennetään luvussa 6. Tulkintatapojen esittelyä seuraa yleinen pohdinta ja arviointi siitä, onko meidän mahdollista tehdä vastaavanlaisia arvauksia, ja jos, niin millä perustein. Tämän jälkeen siirryn käsittelemään kaiverruksia tarkemmin neljän tulkinnan kautta: oliko joutsen mahdollisesti kosminen symboli, naiseuden symboli, maailmanpylvään symboli vai jäikö se kenties täysin ilman minkäänlaista symbolista arvoa, mikä edustaa juuri ilmentävää tulkintatapaa. Tätä seuraa tulkintojen vertailuun keskittyvä luku, jossa käytän itse kehittämäni laskentamenetelmää kartoittaakseni sitä, miten hyvin kaiverrukset vaikuttavat itse tulkintoja tukevan. Tätä varten hyödynnän ottamiani kuvia kaiverruksista, jotka sijaitsevat Besov Nosin, Peri Nosin ja Lebediny Nosin kaiverrusalueilla. Arvostelen ensin jokaisen tulkinnan asteikolla 1–5 sen mukaan, miten juuri tämä tulkinta (esimerkiksi joutsen naisena) vaikuttaa ajan mahdolliseen rekonstruoituun uskontoon sopivan, saatavissa olevan tiedon valossa siis. Tämän jälkeen esitän tarkat määrittelyt sille, kuinka yksittäisiä kaiverruksia arvioidaan asteikolla 1–5 sen mukaan, miten hyvin ne tätä tulkintaa tukevat. Eli arvioin ensin uskonnon tuen tulkinnalle ja sitten kaiverrusten tuen tulkinnalle. Tämän avulla pyrin mahdollisimman objektiivisesti pääsemään käsiksi siihen, mikä tulkinta vaikuttaisi kaikkein todennäköisimmältä. Joutsen kosmisena symbolina saa tässä laskelmassa korkeimman arvosanan, mutta sitä seuraa melko likeltä joutsen maailmanpylväänä, kun taas viimeisellä sijalla on joutsen naisena. Joutsen kosmisena symbolina saa myös parhaimman arvosanan verrattaessa rekonstruoituun Äänisen uskontoon ja tulkintaa tukemaan löytyy suurin määrä kuvia. Tätä seuraa tulosten pohdinta ja kritiikki, jota voidaan esittää sekä poiminta— että laskentamenetelmää vastaan, sekä mahdolliset jatkotutkimuksen aiheet.

2. Aineisto ja metodit

2.1 Aineisto

Käytän työni primäärilähteinä itse kaiverruksia ja ottamiani valokuvia niistä Besov Nosissa, Peri Nosissa ja Lebediny Nosissa, ja sekundäärilähteinä näitä kaiverruksia käsittelevää tutkimusta ja kirjallisuutta. Havaintoyksiköt ovat pääasiassa yksittäisiä kuvia, mutta työssä mainitaan aina erikseen, jos puhutaan useammasta kuvasta yhtenä kokonaisuutena tai jos kuvakomposiitti hajotetaan pienempiin osiin. Sekundäärilähteenä puolestaan käytän tutkimuskirjallisuutta ja siitä löytyvää kuvallista dokumentaatiota kaiverruksista. Keskeisimmät tutkijalähteeni ovat Eero Autio, joka teki kattavan kokonaisesityksen Karjalan kalliokaiverrusten tulkintahistoriasta 80-luvulle asti kirjassaan *Karjalan kalliopiirroksset*, sekä uudemman tutkimuksen puitteissa Nadezhda Lobanova, joka julkaisi vuonna 2017 teoksen vapaasti käännettynä samalla nimellä. Teoksesta löytyy yli 200 illustraatiota ja se dokumentoi sekä esittää kaiverrukset numeroituina.³⁴ Käytän työssäni runsaasti myös muuta tuoreempaa tutkimusta, sillä uusia löydöksiä alueella on tehty säännöllisesti ja täten myös uusia tulkintoja on esitetty suhteellisen usein, vaikka etenkin varhaiset tutkijat ja tulkinnat ovat tässä työssä suuressa roolissa.

Äänisjärven kaiverruksia tunnetaan nykyään noin 1300 ja ne ovat jakautuneet 24 eri ryhmän välillä, jotka puolestaan on jaettu 14 rannikkoalueelle ja kuudelle saarelle. Kymmenisen kaiverrusta on löytynyt vedenalaisiksi jääneistä paaseista. Jopa 44 prosenttia Äänisen kaiverruksista kuvaa vesilintuja ja valtaosa niistä siluetti- tai ääriviivajoutsenia. Auringon ja kuun kuviksi tulkittuja symboleita on 13 prosenttia. Ne esittävät yleensä täysi- tai puolikuuta tai kuunsirppiä, joihin on liitetty 1–3 säteen muotoista sakaraa. Kuvia on vaihtelevasti tulkittu kalentereiksi, kosmisiksi symboleiksi tai pyydyksiksi. Kolmanneksi isoimman ryhmän muodostavat epäselväksi jäävät muodot, esimerkiksi viivat ja lyhyet kaaret sekä kulmat. Hirveä tai peuraa esittää 8 prosenttia, muita eläimiä noin 4 prosenttia. Ihmisenhahmoisia kuvia on 7 prosenttia ja niiden on usein tulkittu edustavan henkiolentoja tai myyttisiä hahmoja. Ihmiset voidaan myös esittää hybridimäisesti vesilintujen kanssa, eli ihminen ja lintu on sulautettu toisiinsa. Kuvatut veneet on usein tulkittu vainajia kuljettaviksi aurinkoveneiksi. Niistä suurin osa on miehittämättömiä.³⁵ Uikusaaren kaiverrusryhmään

³⁴ Autio 1981; Lobanova 2017, 299.

³⁵ Poikalainen & Ernits 1998, 175–176.

kuuluu noin 470 kuviota. Alueelta on löydetty Hiiden kuvaksi, alun perin piruksi tai paholaiseksi tulkittu kuva, sekä joutsenia.³⁶

Kuvien syvyys on noin 1–3 mm ja niiden koot vaihtelevat suuresti: suurin on hieman yli neljä metriä pituudeltaan, pienin 2,5–3 cm. 11 % kuvista on yli 50 cm pitkiä, mutta jopa 60 % niistä on alle 25 cm pitkiä.³⁷ Kaiverruksissa on myös otettava huomioon se, milloin ne on tehty, ja miten eri aikakausien vaikutus kaiverrusten tyylissä ilmenee. Kaiverrusten tekotavassa voidaankin karkeasti erottaa kolme eri vaihetta, joista ensimmäistä (noin 4200–3600 eaa.) voisi luonnehtia muita alkeellisemmän näköiseksi. Tämän vaiheen kuvat ovat kooltaan melko pieniä ja niitä voi nähdä esimerkiksi Koryushkin Nosissa. Toisessa vaiheessa (3600–2700 eaa.) kaiverrusten määrä paitsi lisääntyi, myös niiden koko kasvoi. Tähän vaiheeseen kuuluvat nimenomaan Besov Nosin ja osin Peri Nosin kaiverrukset, joihin keskityn tässä työssä. Viimeisessä vaiheessa, jota luonnehtii ainoastaan Kochkovnavolokin alue, kuvat ovat todella suuria ja ne sijaitsivat aikoinaan pienillä saarilla lähellä jokien laskukohtia, nykyään hieman eri paikoissa vesirajojen noususta johtuen. Tässä ryhmässä tavataan erityisen suuri määrä joutsenia (61 %), mutta poikkeuksellisesti ei ollenkaan mahdollisia auringon ja kuun symboleita.³⁸

Työn objektiivisuuden kannalta on huomioitava, että osa kaiverruksia käsittelevästä tutkimuksesta on alun perin ollut venäjäksi ja siitä käännetty joko englanniksi tai suomeksi, tai jopa englannin kautta suomeksi, niin tutkimushistoriassa kuin myös omassa tutkimuksessani. Koska en itse puhu venäjää, viittaan toisinaan muiden tutkijoiden viitteisiin aiemmista venäjänkielisistä tutkimuksista. Tämän johdosta pienehköt käännösvirheet ovat mahdollisia. On myös otettava huomioon se, että kaiverruksia on etupäässä (erityisesti suomalaisessa ja virolaisessa tutkimuksessa) tutkittu suomalais-ugrilaisten lähialueiden uskomusten kautta, mutta täyttä varmuutta ei ole siitä, mistä kaikkialta eri vaikutteita on voitu kivikautisella ajalla ja sitä ennen saada.

2.2 Metodit

Työ sijoittuu uskontotieteen, kulttuurintutkimuksen ja arkeologian välimaastoon. Työn tarkoitus on paitsi kartoittaa kaiverruksista aiemmin tehtyä tutkimusta, myös vertailla esitettyjä tulkintoja ja esittää toivon mukaan tuoreita näkökulmia uusien menetelmien avulla. On otettava huomioon se, että arvioin työssä sekä aiempaa tutkimusta ja kaiverruksista

³⁶ Autio 1981, 55–57.

³⁷ Lobanova 2016, 14.

³⁸ Lobanova 2016, 19–22.

käytyä keskustelua, sekä arvioin ja tutkin myös kaiverruksia itsessään. Tämän johdosta myös menetelmät ovat erilaiset siitä riippuen, tutkinto sekundääri- vai primäärilähteitä. Työn menetelmät voisi siis jaotella näin:

1. Sekundäärilähteiden tutkimuksen teoreettisena lähtökohtana / menetelminä:
 - a. Pragmaattinen semioottinen analyysi
 - b. Arkeologisen merkityksenannon tulkintamalli
 - c. James Hillin TLA ja EGT –metodit.
2. Kaiverrusten tutkimisen ja niistä tehdyn laskennan arvioinnin menetelminä:
 - a. Itse kehittämäni luokittelu- ja laskentatapa
 - b. James Hillin TLA ja EGT –metodit.

Metodit voi myös esittää etenemisjärjestyksessä näin:

1. Aiemman tutkimuksen läpikäynti teoreettista lähtökohtaa vasten
2. Kivikautisen Äänisen uskonnon rekonstruointi TLA-metodilla
3. Tulkintojen vertailu rekonstruoituun uskontoon
4. Oman laskennallisen menetelmän käyttäminen
5. Laskennan tulosten analysointi EGT:llä eli tulosten vertaaminen rekonstruoituun uskontoon.

Teoreettisen lähtökohdan aiemman tutkimuksen arviointiin luo Mikko Louhivuoren esittelemä semioottinen analyysi, joka perustuu vahvasti Charles Peircen pragmaattiseen semioottiseen tulkintatapaan. Peircen pragmaattisessa semiotiikassa olennaista on merkkipäline, tulkitsin ja kohde. Nämä kolme yhdessä muodostavat triadisen suhteen. Katsoakseni nämä asettuvat työn raameihin seuraavasti:

1. Merkkipäline: fyysinen tai myyttinen joutsen
2. Tulkitsin: joutsenen kuva kalliolla
3. Kohde: esimerkiksi kivikautinen tai nykyaikainen ihminen.

Peircen mukaan merkkejä on kolmea erilaista: ikonista, indeksistä ja symbolista. Merkki on ikoninen silloin, kun se muistuttaa kohdetta ulkoisesti ja indeksinen silloin, kun se on merkinä kohteesta jonkin toiminnan tai tapahtuman seurauksena, kuten savu tulesta. Symbolisena merkki taas on sopimusluontoinen, eli sen suhde symboloitavaan asiaan on puhtaasti sidottu ympäröivään kulttuuriin. Merkki on merkki vain silloin, kun sille on

löydettävissä yhteiskunnan antama merkitys.³⁹ Tässä työssä olennaista tulkinnan kannalta on sen tunnistaminen, että triadinen suhde on nyt erilainen kuin se oli kivikautisessa Karjalassa tai tarkemmin Äänisellä, sillä tulkitsija on nyt eri. Tämän kautta korostuu sen kyseenalaistaminen, millaiset valmiudet meillä ylipäänsä on lähteä tulkitsemaan tuhansia vuosia sitten eläneiden ihmisten ajatuksia. Kalliokaiverrusten kohdalla tässä työssä oletetaan, että kaiverrukset ovat symbolisia. Joutsen siis esittäisi jotain muuta kuin joutsenta siksi, että näin on menneisyydessä yhdessä sovittu tai ajateltu. Tätä metodia voisi luonnehtia kuvien kautta tapahtuvaksi kulttuurintutkimukseksi, jossa käytetään tulkintatapana semiotiikkaa.⁴⁰

Nimenomaisesti Mikko Louhivuoren anti tämän mallin ohelle on se, että hän korostaa erityisesti arkeologisten merkkien tulkintaa. Myös Louhivuoren mukaan on otettava huomioon triadinen malli, jonka muodostavat hänellä itse objekti, merkki ja interpretantti eli tulkitsija. Tulkitsijan ymmärryksellä on tässäkin erityisen tärkeä rooli, sillä merkki on olemassa vain, jos joku sen tulkitsee.⁴¹ Ja se, mitä tulkitaan, ei ole täysin itsestäänselvää. Vesa Åhs onkin osuvasti todennut, että arkeologi itse valitsee ne merkit, joihin kiinnittää huomiota.⁴² Nämä semioottiset tulkintatavat korostuvat etenkin silloin, kun käsittelen niitä tulkintoja, jotka olen itse luokitellut symbolisen tulkintatavan piiriin eli tulkintoja, joissa kuvia käsitellään jonkin muun asian symbolina. Triadinen malli näkyy tässä työssä siis erityisesti sen korostamisena, että myös tulkitsijalla on keskeinen rooli.

Kuten aiemmin mainittu, käytän tutkielmassa itse kehittämäni luokittelua arvioidakseni aiempia ja itse muodostamiani tulkintoja kaiverrusten joutsenien merkityksestä. Luokittelu kuitenkin perustuu jo ennen esitettyyn ilmisällön ja viitesällön erotteluun, jota erityisesti Ismo Luukkonen on soveltanut nimenomaan kalliotaiteen tutkimuksessa. Ilmisäältä pysyy pelkästään kuvista itsestään ilmenevien tulkintojen tasolla, viitesäältä taas ottaa huomioon kaiverrusten ulkopuolisia asioita, kuten kulttuurin.⁴³ Ilmisällön kuvauksella siis voidaan Äänisen kalliotaiteen suhteen esimerkiksi viitata siihen, kun ympyränmuotoista kaiverrusta kuvaillaan pelkästään ulkonäöllisesti ja kun ympyröiden määrä dokumentoidaan. Viitesällöllinen kuvaus taas tarkoittaisi ympyränmuotoisen kaiverruksen kuvailua aurinkona tai kuuna ja sen ottamista huomioon, millainen rooli auringolla tai kuulla on ajan kulttuurissa

³⁹ Peirce 1955, 98–108; Fiske 1990, 46; Veivo & Huttunen 1999, 40.

⁴⁰ Åhs 2012, 13.

⁴¹ Åhs 2012, 6, 13; Louhivuori 2010, 29–35.

⁴² Åhs 2012, 4–6.

⁴³ Luukkonen 2011, 4.

ollut. Tässä työssä korostuu suuresti viitesisällöllinen analyysi ja viitesisällölliset tulkintatavat.

Jotta voin analyysiosiossa tutkia kaiverruksia uskonnollisesta näkökulmasta, on ensin tiedettävä, millainen uskonto kivikautisessa Karjalassa vallitsi. Koska tästä uskonnosta ei ole kirjallisia lähteitä, on tavallaan rakennettava uskonto, jota vasten peilata kaiverruksista tehtyä tutkimusta sekä kaiverruksia itseään, jos aikomuksena on muodostaa uusia tulkintoja kuvien uskonnollisesta merkityksestä. Tätä varten käyttämäni menetelmä on James Hillin kehittämä ”Tight Local Analogy method” eli TLA. Tämän metodin esittämät huomiot tulevat olennaiseksi myös silloin, kun aiemmassa tutkimuksessa vedetään johtopäätöksiä muinaiskarjalaisesta uskonnosta sen perusteella, mitä suomalais-ugrilaisista muinaisuskonnoista tiedetään. Tässä olennaista on esitetyn tulkinnan tiiviys (tightness) sekä lokaalisuus (local) vertailtavaan, tuntemattomaan uskontoon. Tiiviys merkitsee sitä, että historiallisena aikana varmaksi tiedetyn ja muinaishistoriallisen tuntemattoman välillä on riittävä yhteys, jotta voidaan tehdä johtopäätöksiä siitä, mitä tuntemattomasta voidaan tietää. Myös variaatiot on otettava huomioon. Lokaalisuus puolestaan tarkoittaa sekä ajallista että maantieteellistä läheisyyttä, eli mitä lähempänä tunnettu ja tuntematon ovat, sitä paremmin tunnetusta voidaan johtaa tuntematon. Metodin ongelmista kirjoittaessaan Hill toteaa, että muinaisia asioita ei voi täysin aukottomasti johtaa nykyisistä, ja että toisaalta metodi myös aliarvioi ajallisen muutoksen suuruutta.⁴⁴ Ongelmana on, että vaikka tieto uudemmasta kansanuskosta perustuu myös lähteisiin, niin muinaissuomalaisuuden kohdalla se on kuitenkin pitkälti rekonstruktiiivista.⁴⁵ Eli tutkimuksessa siis käytetään pitkälti rekonstruktiiivista uskontoa ja sen avulla yritetään päätellä, millaisia uskomuksia muinaisessa karjalassa on ollut. Toki esimerkiksi uskontoekologisen näkökulman mukaan, joka on yksi tässä työssä esiteltävistä tarkastelutavoista, voidaan samankaltaisen elinympäristön avulla tehdä johtopäätöksiä myös tuntemattomasta uskonnosta.⁴⁶ Näiden uskontojen välillä oletetaan tällöin myös ekologisesta näkökulmasta olevan riittävä lokaalius sekä tiiviys tätä tarkoitusta varten. Tässä työssä otetaan kuitenkin huomioon myös riittävän tiiviyn ja lokaalisuuden rajallisuus sen välillä, mitä tiedetään muinaissuomalaisesta tai suomalais-ugrilaisista uskonnoista, ja siitä, mitä halutaan tietää kivikautisesta karjalaisesta uskonnosta. Työssä käytetään myös muista suomesta löydettyistä kalliomaalauksista tehtyä tutkimusta hyödyksi,

⁴⁴ Hill 1994, 88–89.

⁴⁵ Pulkkinen 2014, 15–17.

⁴⁶ Åhs 2012, 13; Pulkkinen 2014, 13.

sillä myös näiden lokaaliuden sekä tiiviyn vertailtavaan oletetaan olevan riittävät, jotta tutkimusta voidaan käyttää tässä hyödyksi.

Kun siirryn käsittelemään itse kaiverruksia eli primääriaineistoa, käytän metodina itse kehittämäni arvosteluasteikkoa tulkintojen todennäköisyyksien kartoittamiselle. Esittelen tarkemmin luvussa 6 neljä eri tulkintaa, jotka ovat: Joutsen kosmisena symbolina, Joutsen naisena, Joutsen maailmanpylväänä ja Joutsen joutsenena. Arvioin ensin kuinka hyvin asteikolla 1–5 kukin tulkinta vaikuttaa sopivan rekonstruoituun Äänisen uskontoon. Tämän jälkeen keskityn itse kaiverruksiin. Arvostelen jokaisen mukaan otetun kuvan kolmelta eri kaiverrusalueelta asteikolla 1–5 sen mukaan, miten hyvin ne vaikuttavat tulkintaa tukevan. Summa jaetaan lopuksi tulkintoihin luokiteltujen kuvien määrällä ja tätä lopullista lukua käytetään indikoimaan sitä, kuinka todennäköinen tulkinta on. Lopuksi vertailen näitä kahta keskiarvoa sen tutkimiseksi, mikä tulkinta on keskimääräisesti saanut korkeimmat pisteet. Tässä kohtaa otan siis huomioon sen, miten hyvin mikäkin tulkinta vaikuttaa rekonstruoituun uskontoon sopivan sekä sen, miten itse kaiverrukset tätä tulkintaa tukevat. Aineistoa käsitellään siis luvussa 7 ensin ilmisällöllisellä tulkinnalla, kun kaiverruksia tyypitellään pelkästään niissä selvästi ilmenevien piirteiden mukaan, mutta ote muuttuu viitesisällölliseksi, kun kuvia arvioidaan tulkintaan yhteensopivuutensa kannalta.

Kun luvun 6 lopussa analysoin esitettyjen tulkintojen todennäköisyyksiä tämän kvantitatiivisen menetelmän pohjalta, arvioin tuloksia TLA:n ohella myös ”Established Generalization Testing methodin” eli EGT:n avulla. EGT:ssä arvioidaan arkeologisten kappaleiden merkitystä sen tiedon valossa, millaisia yleistyksiä on käytössä.⁴⁷ Tässä siis käytän yleistyksiä, joita meillä on muinaisesta suomalaisesta sekä suomalais-ugrilaisista uskonnoista, ja arvioin niiden perusteella tulosten todennäköisyyttä: kuinka todennäköinen uskomus x on esitiedon valossa? Miten tämä vertautuu kvantitatiiviseen dataan? Perustelu juuri näiden menetelmien käyttöön on se, että katsoakseni TLA ja EGT sopivat kaikkein parhaiten kirjoittamattomien uskontojen tutkimuksen lähtökohdiksi, vaikkakaan eivät ole menetelminä aukottomia.

Keskeiset käsitteet työn kannalta ovat myöhemmin tarkemmin esiteltävät tulkintatavat sekä niiden alle sijoittuvat tulkinnat, näihin liittyen aiemmin määritellyt ilmisällö ja viitesisällö, sekä komposiitti tai kompositio, ja symboli. Kaiverruksista

⁴⁷ Hill 1994, 85.

käytetään termiä kompositio silloin, kun muutaman kuvion ryhmä voidaan tulkita tarkoitukselliseksi.⁴⁸ Symbolilla tarkoitetaan mitä tahansa sellaista asiaa, joka on merkinä jostain muusta. Kun tämän työn puitteissa puhutaan siitä, symboloivatko kaiverrusten joutsenet jotain, tarkoitetaan sitä, merkitsikö joutsen kaiverrusten tekijöille ja näin myös joutsenkuvat itsessään, jotain muuta. Analyysiosion teoreettinen viitekehys pohjaa vahvasti aikaisempiin symbolisiin tulkintoihin, joissa joutsenen on tulkittu esittävän jotain muuta kuin pelkkää joutsenta. Työn tärkeimpiä argumentteja onkin, että joutsen on saattanut olla uskonnollisesti merkittävä tai symboloinut jotain uskomusta. Joutsen saattaa esimerkiksi olla jonkinlainen kosmologinen symboli, kuten K. D. Lauskin muiden ohella on tulkinnut, tai symboloida esimerkiksi naista.⁴⁹ Joutsen saattaa myös jäädä ilman minkäänlaista symbolista tulkintaa.

Tutkielman aihe on katsoakseni tärkeä siksi, että järjestelmällistä analyttistä tutkimusta kaiverruksista on tehty Suomessa etenkin viime aikoina suhteellisen vähän. Koska meillä ei ole kirjallisia lähteitä ajan ihmisten ajattelutavoista, kaiverrukset ovat sekä ainoita konkreettisia että katsoakseni myös parhaita lähteitä johdattamaan meidät lähemmäs kuvia tehneitä ihmisiä. Ajattelen myös, että kaiverruksista esitettyjen tulkintojen järjestelmällinen läpikäynti on olennaista paitsi niiden keskinäistä vertailua, myös uusien tulkintojen muotoilua varten. Tulkintoja on katsoakseni toistaiseksi vain käsitelty kokonaisesityksinä tai kronologisessa järjestyksessä, mutta harvemmin vertailtu keskenään systemaattisesti tai etenkin arvioitu numeraalisesti. Olivat kaiverrusten tekijät sitten muinaissuomalaisia, suomensukuaisia, protosaamelaisia tai venäläisiä, heidän historiansa ja muinaisuskonsa saattaa olla oleellista myös muinaissuomalaisen uskonnon kartoittamiseksi. Koska käytössä ei ole kirjallisia lähteitä suomalaisesta muinaisuskosta, niin nimenomaan kaiverrusten kaltaisten primäärilähteiden avulla saatetaan päästä jäljille kauan sitten unohtuneita ajatuksia ja kenties uskomuksia.

On mainittava, että opintotaustani kautta tutkijadispositioni ohjaa minua vahvasti siihen suuntaan, että joutsenet todella esittävät jotain muuta kuin pelkkää joutsenta, eli ne esimerkiksi ilmentävät joitain uskomuksia. Uskontotieteilijänä huomioni kiinnittyy helposti symboliikkaan ja siihen, mitä uskonnollista sisältöä symbolien takana mahdollisesti on. Tämä on kuitenkin hyvä ottaa huomioon tutkielmaa lukiessa, vaikka kuten myöhemmin

⁴⁸ Autio 1981, 23.

⁴⁹ Autio 1981, 9–12, 22.

tullaan huomaamaan, on myös olemassa painavia perusteita ajatella joutsenen todella symboloivan jotain.

Seuraavaksi käydään läpi kaiverrusten monivaiheista tulkintahistoriaa sekä aiemmin esitettyjä tulkintoja.

3. Kalliokaiverrusten tausta

3.1 Kalliokaiverrusten tulkintahistoria

Vuonna 1848 Constantin Grewing kuuli Besov Nosin kylässä, että rantakalliolta oli löydetty kummallisia kuvia. Grewing teki kuvista luonnoksia ja julkaisi löydöksiään artikkelissa vuonna 1850. Hän tulkitsi kuvien olevan muinaisten metsästäjien tekemiä ja symboloivan metsästystä, kalastusta sekä niihin liittyviä jumalia. Myös Peter Shved liikkui näihin aikoihin alueella ja kirjoitti samana vuonna julkaistun artikkelin. Hänestä kaiverrukset olivat ”pakanuuden” aikaisia ja hän rinnasti ne Kalevalan myytteihin.⁵⁰

Venäläinen arkeologi Brjusov oli vakuuttunut, että kuvat kuuluvat yhteen ja että ne muodostavat kokonaisuuden. Hän havaitsi, että jotkin kuvat kiertyvät spiraalin tavoin. Kaiverrukset kertoivat hänestä Kalevalasta löytyvästä Lemminkäisen hiiden hirven ajosta. Alussa on ihmishahmo, ehkä Tapio tai vastaava metsän isäntä, ja sen jälkeen kahta pitkää sauvaa pitelevä mies. Joutsenet taas symboloivat sorsan tavoin Manalan lintuja. Loppuna kuvaspiraalille on sisiliskoa tai saukkoa esittävä kuvio, miehen ja naisen pariutuminen, joka edustaa impeyden menettämistä, sekä kalan päällä seisova mytologinen hahmo, Manalan kolmisorminen ukko. Erään kaiverruksen taustaa ei kertomuksista löytynyt, mutta Brjusov oletti, että se liittyi aurinko- ja kuukulttiin.⁵¹

Myös Linevskin mielestä kuvat kiertyivät keskustansa ympäri, mutta lisäkkeelliset ympyrät esittivät hänestä metsästysvälineitä: kuvat liittyivät ennemminkin arkipäivään. Lopulta hän tulkitsi niiden esittävän Äänisjärven itärannikon kivikautisten ihmisten elinkeino- tai talousvuoden kiertoa, eli hän ajatteli kyseessä olleen kalenteri. Joutsenia pyydettiin tämän tulkinnan mukaan bumerangeilla ja lingoilla. Kuvaus etenee vesilintujen ja kalojen pyynnistä, joka tapahtuu kesäisin, kohti syksyä, jolloin pyydetään hirviä ja päättyy talveen, jolloin pyydettiin niiden lisäksi myös peuroja. Jotkin tutkijat ovat haastaneet näkemyksen siitä, että kyseessä voisi olla kalenteri.⁵²

Suomenkielisistä tutkijoista Eero Autio sekä Antti Lahelma ovat tämän työn kannalta keskeisiä. Eero Autio on pyrkinyt dokumentoimaan kaiverruksista tehtyjä tulkintoja systemaattisesti ja painotti omissa tulkinnoissaan paljon kulttuurista kontekstia. Aution mukaan sarvipäiset kuvat kaiverruksissa eivät esimerkiksi todista sarvista osana karjalaisia

⁵⁰ Autio 1981, 17–18.

⁵¹ Autio 1981, 9–12.

⁵² Autio 1981, 12–13.

shamaanirituaaleja, sillä tulkinnalle ei löytynyt tukea kulttuurista.⁵³ Lahelma puolestaan on tutkimuksissaan nostanut esiin sekä symbolista että kulttuurista tulkintaa shamanististen kokemusten painotuksella, ja painottanut paljon myös kognitiivista uskontotiedettä sekä sen ohella erilaisia arkeologisia menetelmiä.⁵⁴ Muita kuin suomenkielisiä tutkimuksia on julkaistu suhteellisen usein. Näistä nostan esille Tamila Potemkinan vaikuttavan ja tarkan arkeoastrologisen tutkimuksen pyöreistä kuvioista taivaankappaleiden atsimuuttien ilmentäjinä, sekä Vincent Vieiran kontekstianalyysin joutsenista symbolina luonnonvoimien hallitsemiselle. Vieiran mukaan joutsenia havaitaan enemmän uudemmilla kaiverrusalueilla, jotka vesirajojen nousun johdosta ovat pohjoisempina, joten joutsen voisi näin symboloida kamppailua selviytymisestä.⁵⁵

Eri tutkijat ovat nähneet samat kuvat hyvinkin erilaisina, mutta myös samat tutkijat ovat voineet painottaa useampaa eri osa-aluetta tulkinnoissaan. Tämä tekeekin aiempien tulkintojen järjestelmällisestä luokittelusta haastavaa. Esimerkiksi Linevski sekä Grewingk tulkitsivat kaiverruksia osin symbolisesti, mutta he painottivat joidenkin kaiverrusten myös kertovan todella tapahtuneesta metsästyksestä, eli he sijoittuvat omassa luokittelussani lopulta kuitenkin uskontoekologiseen tulkintatapaan.⁵⁶ Lauskin tulkitsi kuvia yliluonnollisten myyttien kautta ja löysi kaiverruksista vastaavuuksia luomismyytin kanssa, kun taas Ravdonikas tulkitsi kuvia shamanististen tapahtumien ja uhrauksien kautta. Molemmat heistä uskoivat kaiverruksissa näkyvien ympyröiden olevan kosmisia symboleita ja Ravdonikaksesta myös kuvatut eläimet saattoivat olla samankaltaisia symboleita.⁵⁷ Savvatejev puolestaan tulkitsi kuvia usein kulttuurisesti. Hänestä kalliokuvat olisivat liittyneet lähinnä initaatioriitteihin ja hän otti tässä tulkinnassaan esimerkkejä Australian kalliotaiteesta ja niihin liittyvistä initaatioriiteistä.⁵⁸

Uudemmissa tutkijoista esimerkiksi juuri Potemkina sijoittuu sekä symbolisen että uskontoekologisen tulkintatavan välimaastoon tutkimuksellaan Äänisen ympyröiden roolista taivaankappaleiden atsimuuttien ilmentyminä.⁵⁹ Erottelu ei ole tietenkään kovin suoraviivainen, sillä myös uskonto kuuluu kulttuuriin, ja toisaalta myyttien painottaminen kaiverrusten taustalla, kuten Lauskinilla, tekee siitä myös kulttuurista. Kristiina Mannermaan

⁵³ Autio 1981, 1.

⁵⁴ Lahelma 2008.

⁵⁵ Vieira 2010.

⁵⁶ Autio 1981, 9–12, 17–18.

⁵⁷ Autio 1981, 43–44.

⁵⁸ Autio 1981, 42.

⁵⁹ Potemkina 2014, 9–15.

tutkimus karjalaisista haudoista ja niiden lintujäämistöistä puolestaan sijoittuu melko selvästi kulttuuristen tulkintojen piiriin.⁶⁰

Alueella tehdään yhä edelleen aktiivisesti tutkimusta ja uusia kaiverruksia löydetään edelleen. Koska kaiverrusalueilta on löydetty myös muuta jäämistöä, joka saattaa olla olennaista kaiverrusten tutkimisen suhteen, perehdytään niihin seuraavassa alaluvussa.

3.2 Alueen löydökset

Fennoskandian alue alkoi vapautua jääkuoresta 11 000 vuotta sitten. Suomenniemi tuli asutettavaksi paljon Norjan rannikkoseutua myöhemmin ja Äänisen rantojen arvellaan olleen asutettuja jo vähän aikaa jääkauden jälkeen.⁶¹ Kalliokaiverrusten paikan perusteella on voitu tulkita, että rannoilla ja niiden läheisyydessä on ollut suhteellisen paljon ihmisiä. Kalliokaiverrusten välittömästä läheisyydestä onkin löydetty 20 muinaisihmisen asuinpaikkaa.⁶²

Zemaljakov aloitti arkeologiset etsinnät Besov Nosilla vuonna 1927.

Kaivauksissa löydettiin etenkin saviastioita ja muita arkiesineitä, jotka koottiin yhteen, sekä muun muassa piikivisiä kaapimia, hiottu liuskekivisen esineen kappale ja pari litteästä kivistä valmistettua verkon painoa, joista toinen on reiällinen. Kvartsin ja liuskekivisirpaleiden perusteella kivistä oli tehty myös tarve-esineitä. Työkaluja alueelta oli toistaiseksi löydetty melko vähän. Brjusov kuitenkin jatkoi kaivauksia ja löysi kaikkiaan noin 80 työkalua ja 172 saviastiaa. Kaivaukset selvensivät sen, että alueella ei järjestetty pelkästään uskonnollisia menoja, vaan siellä elettiin myös arkea.⁶³

Löydökset on ajoitettu noin kolmannelta vuosituhannelta toisen vuosituhannen alkuun eaa. Alueelta on löydetty karhun, norpan, peuran ja hirven sekä koiran tai ketun luita. Huomioitavaa on, etteivät norpat kuulu Äänisen eläimistöön. Suosituimmat pyyntieläimet olivat selvästi hirvi ja peura.⁶⁴ Joutsenen luita on löydetty haudoista hyvin vähän.⁶⁵ Kalliokuvien on toisinaan tutkimuksessa ajateltu varmistavan pyyntiretki, eli takaavan, että tekijä tai heimo saivat sen ansiosta kaiverretun eläimen saalikseen.⁶⁶ Vaikka onkin olemassa myös kaiverruksia joutsenesta, johon on ammuttu nuolia, niin joutsenta ei kuitenkaan

⁶⁰ Mannermaa 2008.

⁶¹ Podsechin et al. 2009, 22; Pulkkinen 2014, 18–19.

⁶² Autio 1981, 48.

⁶³ Autio 1981, 48.

⁶⁴ Autio 1981, 49.

⁶⁵ Mannermaa 2003, 17.

⁶⁶ Autio 1981, 139–140.

periaatteessa saanut tappaa tai metsästää.⁶⁷ Aiheeseen palataan tarkemmin luvun 6 alaluvussa Joutsen joutsenena.

3.3 Kalliokaiverrusten tekijät

Eri kulttuurivaiheet voidaan luokitella joko elinkeinojen tai keramiikan mukaan. Jos ne luokitellaan elinkeinojen mukaan, niin yleensä erotetaan ainakin kolme eri päävaihetta, jotka ovat pyyntikulttuuri, kaskikulttuuri ja agraarikulttuuri. Agraarikulttuuri jakautuu vielä esikristilliseen ja kristilliseen vaiheeseen. Kun kantauralilainen kulttuuri ja kieli alkoivat jakautua pyyntikulttuurin aikoihin, syntyi suomalais-ugrilainen kankulttuuri ja –kieli, sekä toisaalta kantasamojedilainen kulttuuri ja kieli.⁶⁸ Äänisen kalliokaiverrukset jakautuvat keramiikan pääryhmien mukaan sekä asbestikeramiikan, nuorakeramiikan että myöhäisen kivikautisen kampakeramiikan ajanjaksoille, Suomen alueen ajanjaksoilla ajoitettuna.⁶⁹ Neoliittisella kivilaudella, johon kaiverrukset on yleensä ajoitettu, oli jo orastavaa maanviljelystä ja ensimmäiset viitteet karjanhoidosta ovat nähtävissä jo 2800–2500 eaa., jolloin tuoreimpia kaiverruksia joidenkin ajoitusten mukaan tehtiin. Suomi kuitenkin säilyi pääosin pyyntikulttuurisena kivilauden loppuun asti.⁷⁰ Heimolla saattoi olla useita asuinpaikkoja joita käytettiin eri vuodenaikoihin tai yksi pysyvä asuinpaikka hieman ajoituksesta riippuen. On myös todisteita sen puolesta, että ainakin Laatokan Karjalassa suuret kylät olivat tähän aikaan talviasuinpaikkoja esimerkiksi sukuyhteisön kesken, joista ihmiset erkanivat vuosittain, kun lumi sulii. Tällaista osittain pysyvää asuinjärjestelyä kutsutaan semisedentaariseksi. Tämä liikkuva asumismuoto on saattanut heijastaa muuttuvia ympäristöolosuhteita ilmaston lämmitessä ja sitten taas viiletessä kivilauden alun ja lopun välillä. On kuitenkin huomioitava, että Laatokan ja Äänisen Karjalan arkeologisten löytöjen perusteella niitä ei ole voitu yhdistää toisiinsa luotettavasti.⁷¹ Asuinpaikat kuitenkin sijaitsivat melko varmasti useimmiten veden ääressä.⁷² Joidenkin tutkijoiden mukaan Äänisen alue on saanut lisää ihmisiä sekä lännestä että etelästä ja asutus on pysynyt paikoillaan hyvinkin kauan.⁷³

Kalliokaiverrusten tekijöiksi on ehdotettu sekä venäläisiä, suomensukuisia että saamelaisia. Tämä on otettava huomioon, kun eri tutkijoiden tulkintoja tarkastellaan ja

⁶⁷ Autio 1981, 23.

⁶⁸ Pulkkinen 2014, 18–19, 20.

⁶⁹ Halinen 2015, 58.

⁷⁰ Halinen 2015, 62, 55; Lobanova 2016, 19–22.

⁷¹ Halinen 2015, 106–113, 120–121.

⁷² Halinen 2015, 73–76.

⁷³ Poikalainen & Ernits 1998, 135–138.

vertaillaan keskenään, sillä myös tutkijapositio sekä tutkijan omat kiinnostus– sekä erikoistumisalueet voivat vaikuttaa siihen, keiden ajatellaan tehneen kaiverrukset tai mihin uskonnolliseen kontekstiin kaiverruksia peilataan. Suomalaisuuden alkukoti sijaitsee todennäköisesti jossain Uralin länsipuolella, eli kaakossa, Volgan ja sen sivujokien Okan ja Kaman seudulla. Esisuomalaista kielimuotoa on puhuttu todennäköisesti jo kampakeraamisella ajalla. Niin kutsutut ”suomalaiset” olivat alkujaan toisistaan erilleen jakautuneita heimoja ja suomalaisuus onkin terminä vahva yleistys.⁷⁴ On myös otettava huomioon, että Länsi– ja Itä-Suomi ovat hyvin erilaisia kulttuuriltaan, minkä jo Agricola pani merkille Psaltarin suomennoksessa vuodelta 1551. Karjala ja Savo ovat saaneet eniten vaikutteita idästä, kun taas esimerkiksi Häme ja Satakunta muista pohjoismaista.⁷⁵

Unto Salon mukaan kuvat ovat mahdollisesti Ylä-Volgan suomalaisten kaivertamia.⁷⁶ Antti Lahelman mukaan Äänisen kalliokaiverrusten takana puolestaan saattaa olla kantauralista kieltä puhunut Ljalovon kulttuuri, joka syrjäytti Karjalassa varhaiskampakeraamisen kulttuurin. Poikalaisen mukaan tekijöinä on todennäköisimmin toiminut protosaamelais-kantasuomalainen sekaväestö ja omaleimainen Karjalan kulttuuri, jonka alue ulottui Laatokan länsipuolelle. Kantaväestö omaksui paljon tapoja myös ympäröiviltä kansoilta, nykyään venäläisiltä. Jatkuvuustulkintatavan mukaan kauden piirteet ovat jatkuneet kivikautisen kulttuurin jälkeen Vienassa ja Äänisellä myös myöhemmällä ajanjaksolla, jolloin Karjalan kalliokaiverrukset saattaisivatkin olla eteläisemmän saamelaisryhmän peruja. He nimittäin jatkoivat vanhaa kiertelevää pyyntielinkeinoa metsä– ja järviolueella. He olivat sulautuneet vepsäläisiin, karjalaisiin ja suomalaisiin. Myöhemmät tulokkaat kutsuivat tätä kansaa lappalaisiksi.⁷⁷ Niin kutsuttua varhaiskantaista taidetta tutkineen Andreas Lommelin mukaan kuvien tekijät ovat voineet hyvin myös olla shamaaneja.⁷⁸ Gustaf Hallström taas näkee yhteyden kalliokuvien ja Skandinavian, esimerkiksi Nämforsin alueen, välillä. Yhteys näkyy hänestä niin veneiden ja miehistöjen, kuin myös eläinpäisten ihmisten ja suurten peurojen kohdalla. Hän yhdistää kuvat jopa Espanjan kalliotaitteeseen ja otaksuu, että Euroopassa on mahdollisesti tällöin vallinnut henkinen yhteys meriyhteyksien varassa.⁷⁹

⁷⁴ Pulkkinen 2014, 18–19, 20.

⁷⁵ Pulkkinen 2014, 20.

⁷⁶ Salo 2012, 19.

⁷⁷ Siikala 2012, 175–176; Poikalainen & Ernits 1998, 135–138.

⁷⁸ Autio 1981, 139–141.

⁷⁹ Autio 1981, 119.

Kuten tästä huomataan, kaiverrusten tekijöistä ei ole yksimielisyyttä, ja esitettyjä tulkintoja on useita. Tähän palataan tarkemmin vielä loppuluvussa, mutta seuraavaksi tarkastellaan ajan mahdollista uskontoa ja arkea, ketkä tahansa sitä alueella viettivätkään.

4. Uskonto ja elämä kivikauden Karjalassa

4.1 Karjalan uskonto ja jumalat

Uskonto voi olla joko esimerkiksi pyhyiden kautta määrittyvää, kuten ajattelivat Mircea Eliade ja Rudolf Otto, tai kuten Robert Bellah, eli uskonto on asia, joka määritellään sen näkyvistä muodoista ja toimista. Antropologi Benson Saler taas katsoo, että uskonto on enemmänkin kategoria, ja tälle kategorialle voidaan löytää siihen ominaisuuksiltaan sopiva joukko. Perheyhtäläisyyksien havainnointi esimerkiksi antaa tälle hyvän pohjan.⁸⁰

Vernakulaarilla uskonnolla puolestaan tarkoitetaan sosiolingvistista ajattelua uskonnosta, jossa uskontoa kuvataan siten kuin sitä eletään, eli miten ihmiset sen kokevat, ymmärtävät, tulkitsevat ja miten he sitä harjoittavat. Tämä on kuitenkin siitä hankala määritelmä, että tulkinta ei anna kovin hyvää kokonaiskuvaa. Uskontoon liitetään usein myös yliluonnollisen määritelmä.⁸¹

Kansanuskon tai rahvaanuskon kuvaus on huomattavan paljon enemmän dokumentatiivista kuin rekonstrukttiivisen muinaisuskon, koska siinä käytössä on myös lähteitä. Termi ”suomalainen kansanusko” (ja myös muinaisusko) on kuitenkin siitä ongelmallinen, että se sisältää sanan usko, joka on poikkeuksellinen maailmalla (jossa muodostetaan uskonnon käsite termistä ”uskominen” erotukseksi ”tietämisestä”). Uskominen on kuitenkin vain pieni osa uskontoon mukaan luetuista ilmiöistä. Ennen uskontoa ei myöskään erotettu muusta elämänpiiristä yhtä tiukasti kuin nykyään, vaan se oli oleellinen osa elämää itseään.⁸² Uskontoon liittyvästä terminologiasta onkin hyvin eriäviä kantoja. Joidenkin tutkijoiden mukaan on esimerkiksi huomioitava, ettei termi ”yliluonnollinen” välttämättä sovi kuvaamaan esimerkiksi henkien aikaansaamia asioita, sillä niitä ei välttämättä kyseenomaisessa ympäristössä nähdä yliluonnollisena, vaan asioina, jotka yksinkertaisesti tapahtuvat.⁸³ Jo käsite ”jumala” on ongelmallinen, koska se usein olettaa, että jumala on juutalais-kristillisen tradition mukainen ja samalla tavoin käsitettävissä. Olle Sundströmin mukaan kristinuskosta omaksutut käsitteet eivät sovikaan pohjoisten kansojen uskontojen tutkimukseen. Kansanusko ja kansanuskonto taas viittaavat heikosti laitostuneisiin uskontoihin. Parempi termi voisi olla rahvaanuskonto tai rahvaanusko, kun

⁸⁰ Hämäläinen 2008, 318–319; Siikala 2012, 75.

⁸¹ Siikala 2012, 77.

⁸² Pulkkinen 2014, 13, 15–17.

⁸³ Siikala 2012, 77.

puhutaan kristinuskon rinnalla elävästä maalaisväestön uskonnosta.⁸⁴ Uskonnon käsitettä voidaankin problematisoida hyvin pitkälle.

Uskonnon ajatellaan tämän työn puitteissa olevan yhteisön kesken jaettu uskomusjärjestelmä, johon sisältyy ajatuksia yliluonnollisesta sekä maailman syntyä ja rakennetta selittävistä tapahtumista ja entiteeteistä. Uskontoon mahdollisesti myös kuuluu rituaalista toimintaa, mutta ei välttämättä. Tässä tutkielmassa uskonnosta puhutaan muinaisuskona ja ihmisistä kivikautisina ihmisinä. Sana muinaisusko tarkoittaa tässä esikristillistä uskontoa ennen lähetystyötä. Tämän johdosta suomalaisesta muinaisuskosta ei ole lainkaan kirjallisia lähteitä, joten monet asiat perustuvat ”valistuneisiin arvauksiin”. Uskonto on siis pitkälti rekonstruktiivinen. Primäärilähteinä uskonnon tutkimisessa eli alkuperäisinä ja ei-kirjallisina lähteinä mainittakoon muinaisrunot, vaikka niiden asema primäärilähteinä voidaan haastaa, ja nimenomaan kalliomaalaukset sekä –kaiverrukset.⁸⁵ Myös tässä työssä ymmärrys kalliokaiverruksia mahdollisesti ympäröineestä kulttuurista on hyvin rekonstruktiivinen.

Pyyntikulttuuriin, jolloin kaiverrusten tekijät vielä suurimmalta osin elivät, kuuluvat olennaisesti karhukultti, totemismi, shamanismi ja luonnonmyytit. Esikristilliseen agraarikulttuuriin puolestaan liittyvät vahvasti vainajakultti, hiidet, magia, loitsut, tietäjälaitos ja viljelyriitit sekä kalevalamittainen epiikka. Kristinuskon saapuminen latisti ja hämähäytti vainajakulttia, mutta tarjosi magialle uutta materiaalia ja hengellisiä virikkeitä. Koska tietämys muinaisuskosta perustuu tähän myöhempään esikristilliseen agraarikulttuurin uskontoon, ei voida olettaa, että tieto on säilynyt täysin muuttumattomana ja että meidän kuvamme pyyntikulttuurin uskonnosta täten on välttämättä oikea. Tästä esimerkkinä on Väinämöinen, jolla mainitaan Vipusen virressä olevan joitain shamaanin lahjoja, joita nykylukijat eivät usein tunnista.⁸⁶ Myös yhteiskunnallinen hierarkia saattaa vaikuttaa kulttuuriin: hierarkkisempi rakenne tuottaa toisenlaisia uskonnollisia rakenteita kuin vähemmän hierarkkinen. Tällöin myös siirtyminen nomadistisesta tai pyyntikulttuurisesta elämäntavasta kohti maanviljelystä on olennaisesti muuttanut maailmankuvaa.⁸⁷ Koska vanhempi perinne suodattuu aina uudemman kautta, asiat vääristyvät.⁸⁸ Ongelmana onkin juuri se, että jos jo agraarikulttuurin ajan ihmisillä voi olla vaikeuksia ymmärtää

⁸⁴ Siikala 2012, 76.

⁸⁵ Pulkkinen 2014, 13.

⁸⁶ Pulkkinen 2014, 21.

⁸⁷ Pulkkinen 2014, 13–14.

⁸⁸ Pulkkinen 2014, 21.

pyyntikulttuurilla eläneiden ihmisten mielikuvia, meillä ei ole sen paremmat lähtökohdat ymmärtää kivikauden ihmisiä.

Martti Haavio tutki kirjassaan *Karjalan jumalat* vuodelta 1959 muinaisen Karjalan lukuisia eri jumalia, niiden syntytaustoja, nimiä ja tehtäviä. Karjalan jumalia koskeva tutkimus on kuitenkin sitä ennen ollut melko suppeaa. Suuri osa karjalaisista jumalista vaikuttaa palautuvan katolisen ja ortodoksisen kirkon pyhimyksiin. Karjalan jumalat ovatkin saattaneet olla sekoitus kotimaisia heroksia ja haltioita sekä roomalaiskatolisen kirkon pyhimyksiä. Kummallekin väitteelle löytyy tukea. Esimerkiksi Kaarle Krohn on osoittanut, että loitsuissa esiintyy katolisesta uskomusperinteestä kumpuavia nimiä. Varmoja jumalia ovat joidenkin lähteiden mukaan olleet Ukko ja Rauni, kekri, vedenhaltija (*wedhen eme*) ja hiisi (*hijsi*). Haaviota kiinnosti esimerkiksi kysymys siitä, oliko käkri jumala. Mikael Agricola puhui käkristä kasvua lisäävänä jumalana, kun taas Daniel Juslenius luonnehti käkriä enemmänkin jonkinlaisena kummitusolentona. Tuhansissa muissa lähteissä käkriin tai kekrin sanotaan kuitenkin olevan juhla, ei jumala. Kekri onkin mahdollisesti ollut suuren juhlakauden loppu tai ”viimeinen päivä.”⁸⁹

Kalendaarisuus on karjalaisten jumalien erityispiirre. Tällä viitataan siihen, että jokainen Karjalan jumala aktualisoidaan jonain vuoden tiettyä päivänä. Tämä kalendaarisuus saattaakin olla peräisin katolilaisuudesta, jossa jokainen pyhimys on saanut oman nimikkopäivän kuolinpäivälleen eli hengellisen syntymänsä muistopäivälle. Katolilaisuudessa päivämääristä myös puhutaan toistuvasti pyhimysten kautta, esimerkiksi sanomalla ”Pyhän Filippuksen ja Jacobuksen päivä”, ei ”25. toukokuuta”. Nämä päivät osuvat usein päiväntasausten tai päivänseisausten kohdalle.⁹⁰

Haavion mukaan on täysin mahdollista, että nämä pyhimykset ovat aikanaan siirtyneet korvaamaan vanhat jumalat, vaikka kyse olikin usein pelkästä nimen lainaamisesta. Toisinaan siis vaihdettiin pyhimyksen nimi omalle jumalalle, mutta kuitenkin niin, että jumalan attribuutit pysyivät ennallaan.⁹¹ Karjalan vanhoissa uskomuksissa on havaittavissa myös mittavasti friisiläisvaikutteita. Esimerkiksi Agricolan jumalaluettelon pohjalta tehdyt kalendaariset pyhimysjärjestelmät ovat tuntemattomia myöhemmille pyhimyskalendaareille, mutta yhteneviä Bremenin hiippakunnan ja Hampurin-Bremenin arkkihiippakunnan kanssa.⁹²

⁸⁹ Haavio 1959, 17–22, 98.

⁹⁰ Haavio 1959, 7–10.

⁹¹ Haavio 1959, 7–10.

⁹² Haavio 1959, 7–11.

Haavion mukaan useat karjalaiset jumalat, kuten esimerkiksi Pellonpecko, Köndös, Hittauanin ja Nyrckes, ovat alunperinkin olleet hyvin passiivisia.⁹³ Pellonpeckoa on verrattu suomalaisten Juppiteriin ja Bacchukseen, Raunia taas ukonilmalla näkyvään sateenkaareen.⁹⁴

Seuraavaksi tutustutaan muinaiskarjalaisen maailman uskonnolliseen ulottuvuuteen, jossa nämä jumalat tai niiden edeltäjät toimivat.

4.2 Maailmankuva ja kosmografia

Maailma saa muinaissuomalaisessa mytologiassa alkunsa luojaheeroksen, Väinämöisen polvelta olevasta munasta, joka tippuu mereen ja särkyy, kun Väinämöinen liikauttaa polveaan. Myöhemmin Uudessa Kalevalassa Väinämöinen on muutettu Ilmattareksi. Kalevalassa on kuitenkin nähtävissä myös vanhempia selityksiä maailmansynnylle ja -järjestykselle. Siitä on esimerkiksi löydettävissä muistumia sukeltajamyytistä, jonka munamyytti on mahdollisesti myöhemmin korvannut, ja joidenkin Ilmarista koskevien muinaisrunojen taustalla on nähtävissä taivaantaonta-myytti. Maailman epätäydellisyys selittyy sillä, ettei hajonneen sammon kappaleita ole saatu kerättyä yhteen. Maailma on siis alun perin ollut täydellinen, kuten ei-dualistista luomismyyttiä edustavissa maailmankuvissa usein on.⁹⁵

Kantauralilaisessa maailmankuvassa olennaista on Pohjantähden asema taivaan keskuksena, pohjoinen-etelä – akselin korostus, horisontaalisen ja vertikaalisen hahmotuksen yhteensulautuminen sekä vesireitit tämän- ja tuonpuoleisen yhdistäjinä. Vesireittien tärkeys on erityisen järkeenkäypää, jos uskoo uralilaisen kankulttuurin olevan kotoisin Euraasiasta, jossa etelästä pohjoiseen laskevat joet ovat muodostaneet tärkeän elinkeinollisen tekijän. Taivas puolestaan on kuin maailman päälle levitetty, jättimäinen kotakangas tai telta, joka lepää Pohjantähden varassa. Kolmikerroksinen maailmankuva tulee erityisen hyvin ilmi saamelaisten noitarumpujen kalvoissa. Kaikki nojaa pohjoisten kansojen mytologioissa Pohjantähteen todennäköisesti siksi, että se näyttää aina olevan paikallaan ja kaikki muu vain kiertää sitä.⁹⁶

Ylisessä maailmassa sijaitsee koivu, joka on elämänpuu tai maailmanpuu. Taivaanjumala on enemmän tai vähemmän niin kutsuttu lepäävä jumala (*Deus otiosus*) joka ei vaikuta aktiivisesti maailmassa. Manalaa hallitsee nainen, Louhi, kun taas maanpäällisessä

⁹³ Haavio 1959, 280.

⁹⁴ Haavio 1959, 106–107, 83.

⁹⁵ Pulkkinen 2014, 29–33.

⁹⁶ Pulkkinen 2014, 37–42.

vallitsee yleisesti ottaen mies. Siperian mytologioissa elämänjumalatar määrää ihmisten syntymästä ja uudelleensyntymisestä ja lähettää muuttavat vesilinnut linnunrataa pitkin ihmisen maailmaan. Tuonelan virta on sijainnut samanaikaisesti sekä maan alla että pohjoisessa.⁹⁷

Kantauralilaisessa maailmankuvassa syklisyys on hyvin keskeisessä roolissa. Niin vesi, linnut kuin sielutkin kiertävät. Metsä ja vesi ovat molemmat myös hyvin vahvasti tuonpuoleisia. Toisaalta kaikkeen hyvin arkiseenkin liittyy ajatus tuonpuoleisesta: puuta on kopautettava, jotta puun henki lähtee pois, eikä saa aikaan hankaluuksia kun se tuodaan kotipiiriin. Syklisyys perustuu hyvin todennäköisesti pohjoisen maailmanpiirin selviin vuodenajan kiertoihin. Vanhan vuoden loppuessa siirryttiin katoottiseen väli- eli liminaalitilaan. Tähän sykliseen maailmankuvaan myös jälleensyntymä sopi hyvin.⁹⁸ Saattaa tosin olla, että siirtyminen pysyvään asutukseen ja muutos vainajien hautaamisessa lähemmäs asutusta muutti myös ajatusta jälleensyntymästä: jälleensyntymää ei enää tarvittu, kun läheiset pystyivät lähialueen haudoista käsin tarkkailemaan omaisiaan. Neoliittisella kaudella oli jo orastavaa maanviljelystä ja joidenkin tutkijoiden mukaan metsästäjä-keräilijöillä olikin vähemmän syklinen maailmankuva kuin maanviljelykseen siirtyneillä ihmisillä. On esimerkiksi ehdotettu, että metsästäjä-keräilijät eivät ajatelleet menneen koskaan palaavan.⁹⁹ Jos näin on, tämä saattaa selittää sen, miksi vuodenkierto on kuvattu syklisesti ympyrän muodossa kalentereiksi tulkituissa spiraaleissa kivikauden Äänisjärvellä, joka oli pikkuhiljaa siirtymässä keräilystä maanviljelykseen.

Ihmisellä oli muinaisten uskomusten mukaan useita eri sieluja. Yksi sielunosa, itsesielu, pystyi matkaamaan ruumiista irrallaan ja sen lopullinen menettäminen saattoi merkitä jopa kuolemaa. Jopa suomen ”itse”-sana viittaa tällaiseen dualistiseen tai moniosaiseen sielukäsitykseen. Suomalais-ugrilaisilla kansoilla tuonpuoleiseen kulkevan sielun olomuoto oli tavallisimmin lintu ja eritoten sukeltajalintujen uskottiin olevan yliluonnollisia rajanylittäjiä.¹⁰⁰

4.3 Hautaustavat ja luontosuhde

Neoliittisen ajan Suomessa haudattiin tavallisesti sellaisiin paikkoihin, joista ei jää jälkiä, kuten liikkuvien kansojen tapana oli. Kun vainajat haudattiin maahan, nämä laskettiin usein

⁹⁷ Pulkkinen 2014, 36–42.

⁹⁸ Pulkkinen 2014, 44, 42.

⁹⁹ Halinen 2015, 51, 62.

¹⁰⁰ Siikala 2012, 370; Pulkkinen 2014, 279.

punamultaan, joka on elämän ja lämmön symboli, ja heidän lähelleen asetettiin esineitä. Asuinpaikkojen läheisyyteen hautaaminen saattaa kertoa siitä, ettei vainajia pelätty.¹⁰¹ Tätä pyyntikulttuureille tyypillistä vainajapelkoa ja tästä johtuvaa hautojen siirtämistä kauemmas asutuksesta kutsutaan etävainajalaksi. Sen vastakohtaa, maanviljelyskulttuureissa yleisempää tapaa haudata vainajat asutusten lähelle ja uskomus siitä, että näin pystytään seuraamaan elossa olevien läheisten elämää haudan takaa, kutsutaan lähivainajalaksi.¹⁰² Tämä saattoikin olla hallitseva käsitys neoliittisella kaudella pyynti- ja maanviljelyskulttuurin välillä häilyneellä Äänisjärvellä, jos haudat ovat olleet suhteellisen lähellä pysyvää asutusta. Äänisellä joillakin oli huomattava määrä tavaroita haudoissaan, toisilla taas vähemmän: rikkaimmissa haudoissa saattoi olla jopa 400 esinettä. Peurasaaren kalmistosta löydettiin yhteensä 7132 esinettä, etupäässä taide- ja kulttiesineitä. Kaikista haudoista ei ole löytynyt lainkaan keramiikkaa. Mielenkiintoista on se, että joutsen ei esiinny haudoissa lähes ollenkaan, vaikka lintu olikin ilmeisen tärkeä kulttuurisesti kaiverrusten perusteella. Kaksipäinen ihmishahmo-veistos eräässä haudoista saattaa kertoa pitkälle kehittyneestä mytologiasta.¹⁰³ Hautalöytöjä on kuitenkin vaikeampi tulkita sitä mukaa, mitä vähemmän materiaalia haudasta on löydetty, ja kun vertaillaan eri alueiden hautoja keskenään.¹⁰⁴

Oleni Ostrovin kalmiston vainajat on asetettu selälleen, vieressään kivi- ja luuesineitä.¹⁰⁵ Yleinen hautausasuunta oli pää itään ja jalat länteen, tai vaihtoehtoisesti ruumiin asettaminen pohjois-etelä-suuntaan. Kun pää osoittaa itään ja jalat on suunnattu länteen, kasvot ovat kuoleman läntistä valtakuntaa kohti.¹⁰⁶ Tämä on yleistä myös muissa ajan haudoissa, esimerkiksi suomalaisissa punamultahaudoissa.¹⁰⁷ Ihmiset haudattiin usein sikiöasentoon, mikä kertoo mahdollisesti uskosta kuolemanjälkeiseen.¹⁰⁸ Joitakin hautoja on vaikea ajoittaa esineiden vähäisyyden vuoksi, mutta Ravdonikas ajoitti Peurasaaren kalmiston toisen vuosituhannen puolivälille eaa., Brjusov ja Gurina taas kolmannen vuosituhannen loppuun. Pankrusev puolestaan arvioi sen kuuluvan neljännen vuosituhannen alkuun.¹⁰⁹

¹⁰¹ Autio 1981, 51–53; Halinen 2015, 97–98.

¹⁰² Pulkkinen 2014, 35, 193.

¹⁰³ Autio 1981, 51–53; Mannermaa 2008b, 20–21.

¹⁰⁴ Mannermaa 2008a, 40.

¹⁰⁵ Autio 1981, 51–53; Halinen 2015, 97–98.

¹⁰⁶ Autio 1981, 51–53.

¹⁰⁷ Halinen 1997, 6.

¹⁰⁸ Autio 1981, 51–53.

¹⁰⁹ Autio 1981, 51–53.

Peurasaarta on aiemmassa tutkimuksessa luonnehdittu niin kutsuttuna Manalan saarena, pyhänä paikkana. Se toimi kalliokaiverrusten tehneen heimon leposijana ensin fyysisesti ja sittemmin kalliokuvien avulla. Ravdonikas piti paikan pyhyiden todisteena sitä, että esimerkiksi lappalaisten ja karjalaisten perinteiset kalmistot sijaitsivat usein saarella, replikoiden veden takana sijaitsevaa Tuonelaa. Kaiverrusten veneet olisivat tällöin mahdollisesti ”Tuonelan venhoja”. Saari myös lepää kaiverrusalueelta katsottuna auringonlaskun suunnassa eli kuolleiden maassa. Savvatejevin mielestä saaren ja kaiverrusalueen välillä on kuitenkin paitsi liian iso historiallinen aikaero myös fyysinen välimatka.¹¹⁰

Kuten Lotte Tarkka artikkelissaan ”Luonto, tuonpuoleinen ja resurssien rajat – Esimodernin ympäristösuhteen kysymyksiä Vienan Karjalassa” kuvaa, metsä toimi koko luonnon edustajana tämän ajan ihmisille, ja oli kaikessa pelottavuudessaan ja houkuttavuudessaan ”äärimmäinen ja merkitsevä luonnonympäristö”. Luonnon asema voidaan luokitella joko dualistiseen tapaan, jossa se on osa ihmisen toiminnasta riippumatonta todellisuutta tai sosiosentrisesti, jossa sosiaaliset kategoriat muodostavat ajatuksellisen mallin sille, miten koko maailmankaikkeus on järjestäytynyt. Sosiosentrisessä mallissa kesyttämätön luonto heijastaa ihmisen ympäristöä ja organisointia. Metsä on tässä mallissa siis rakentunut ikään kuin ihmisyyhteisön kuvaksi. Tähän villin luonnon havainnointiin liittyy kuitenkin aina myös tietty kesyttämisen elementti. Luonto on eittämättä ollut suuressa roolissa kivikauden ihmisille sen kautta, kuinka riippuvaisia luonnon antimista ollaan tuolloin oltu. Se, miten metsästä puhuttiin pyhänä, istuu Tarkan mukaan hyvin Veikko Anttosen pyhän semanttiseen malliin, jossa sisä- ja ulkopiiri erotetaan toisistaan maantieteellisesti. Tuonpuoleinen ei ollut Karjalassa yliluonnollinen, vaan pelkästään yhteisön tai yhteiskunnan ulkopuolella sijaitseva (*extra societatem*, ei *supernatural*).¹¹¹

Pyhä Tapio oli metsänhaltija eli ”pyhä piika” ja metsästäjä ”pyytäjä pyhempi”. Vienan Karjalassa metsän väki asui ihmisen tapaan paitsi kylissä, myös taloissa ja huoneissa. Metsä oli ”korven kuulu kylä”, jossa metsän emäntä määräsi piikoja, joiden lempikarjaa oli karhu. Elintila jaettiin luonnon ja eläimien kanssa, mutta ihmisen ja eläimen välillä tehtiin myös selvä ero. Ihmisen ja metsän kanssakäyminen oli tästä huolimatta sovinnollista ja vastavuoroista: saaliiseen pyydettiin lupaa metsänhaltijalta loitsujen avulla ja uhrin palautettiin synnyinsijalleen lajin haltijalle. Metsästyksen riittitekstit voidaankin ymmärtää

¹¹⁰ Autio 1981, 51–53.

¹¹¹ Tarkka 2014, 35–41.

keskusteluksi metsästäjän ja riistan haltijoiden välillä, eli ihmisillä ja metsällä oli myös ikään kuin yhteinen kieli. Luonto ja metsä muodostivat ihmisen sosiaalisen omatunnon, eli jos metsä “alkoi liikkua” tai suivaantua, se nähtiin ihmisen aiheuttamana. Näin selitettiin myös esimerkiksi huonoa satokautta.¹¹² Eläinten uudelleensyntyminen varmistettiin ruumiin tai luiden viemisellä oikeaan paikkaan. Tavallista oli, että tietty eläinlaji toimi suvun toteemina tai symbolina.¹¹³

Ihminen ei voinut olla eläinten yläpuolella, sillä hänen jokapäiväinen olemassaolonsa oli täysin sidottu niihin. Ihmisen elinehdot ovat hyvin erilaiset kuin eläimillä ja eläimet kuuluivatkin henkiseen maailmaan. Ihminen saattoi kuitenkin olla yhteydessä niihin esimerkiksi unessa tai transsissa. Animismi, jota muinaissuomalaisen uskonnon on ajateltu edustavan, tarkoittaa sitä, että jokaisella eläimellä on tunteva, ajatteleva ja tahtova sielu. Eläimet tarjosivat itsensä täysin tietoisesti ihmisen syötäväksi ja käytettäväksi, ja tämän takia ihmisen suhde niihin oli tasapainoinen ja oikeutettu. Luiden oikea käsitteleminen oli erityisen tärkeää, sillä kuten aiemmin mainittu, tämä varmisti uudelleensyntymisen.¹¹⁴ Eläinten ajateltiin tietävän enemmän tuonpuoleisista asioista ja niillä uskottiin myös olevan erityinen suhde ympäröivään maailmaan. On myös otettava huomioon, että eläimet olivat ennen teknologista kehitystä huomattavasti ihmisiä parempia lähestulkoon kaikessa juoksemisesta metsästämiseen. Tämän johdosta ei ehkä ole ihme, että eläimillä ajateltiin olevan sellaisia kykyjä ja yhteyksiä paikkoihin, joita ihmisellä ei ole.

Metsänhaltijat olivat naisia, luonnon tyttäriä ja vaimoja. Metsästäjän ja metsän välillä oli molemminpuolista vetovoimaa, sillä nämä olivat Tarkan mukaan ikään kuin potentiaalisia partnereita toisilleen. Eräkultuurissa ja metsän käymisessä onkin nähtävissä hyvin intiimi luontosuhde, jota ilmennetään toisinaan rakkauden ja erotiikan käsitteillä. Tämä ilmenee “vallankäytön ja väkivallan” retoriikan sijasta, mutta suhde vaikuttaa lopulta kuitenkin pitkälti miespuolisen metsästäjän hallitsemalta ja lähenee jopa raiskausta. Metsästäjän oli tarkoin seurattava erilaisia riittejä ja esimerkiksi tuotava risuja mukanaan, jotta metsä ei hinkkautuisi ihmiseen ja koittaisi näin tunkeutua ihmiskehon sisäpuolelle. Tämä oli yksi metsän liikkumisen muoto. Metsän ohella oli myös olemassa myyttinen metsä, johon ihmisellä oli pääsy vain rituaalien kautta.¹¹⁵

¹¹² Tarkka 2014, 41–43.

¹¹³ Siikala 2012, 369–370.

¹¹⁴ Pulkkinen 2014, 205–206.

¹¹⁵ Tarkka 2014, 40–44.

Henni Ilomäen artikkelissa ”Loitsujen outo metsämaisema” loitsujen metsää kuvataan itsenäisenä olentona, entiteettinä, joka on täysin ihmisestä riippumaton. Maa-emo olikin esimerkiksi marien uskomuksissa elollinen. Metsän- ja vedenneidot olivat samanaikaisesti pelottavia mysteerejä (*tremendum mysterium*) että kiehtovia outouksia (*fascinans*): erämiehet olivat yhtäkkiä saattaneet nähdä kauniita naisia, jotka olivat ilmestyneet maan uumenista. Metsänneidot näyttäytyivät edestä päin eroottisina ja erämiehiä kauneudellaan viettelevinä, takaapäin yhtä epäviehättäviä kuin vanhan puun kyljet. Näkki, joka eleli yleensä järven syvimmissä kohdassa, saattoi ilmestyä naisena tai miehenä ja vetää uimarin syvyyksiin.¹¹⁶

On mielenkiintoista, että vaikka useassa eri uutisartikkelissa ja teoksessa viitataan nimenomaan Suomesta, tarkemmin Karjalasta löytyneeseen hautaan, jossa lapsi on asetettu lepäämään joutsenen siipien päälle, en löytänyt tästä ollenkaan tieteellistä lähdettä. Sen sijaan löysin tietoa niin kutsutusta ”Grave 8:sta” Tanskasta, Vedbaekista, jossa lapsi on haudattu joutsenen siipien päälle. Löytö on mesoliittiselta kaudelta.¹¹⁷ Uskon, että väärinymmärryksen kautta kyseessä on sama hauta, joka tosiaan ei koskaan sijainnut Suomessa. Joidenkin tulkintojen mukaan joutsenen pyhyys olisikin kantautunut Suomen alueelle juuri Tanskasta.¹¹⁸ Jos hauta olisi todella löytynyt Karjalasta, tämä olisi tutkimuksen kannalta merkittävää etenkin puhuttaessa joutsenen suhteesta kuolemaan. Koska näin ei kuitenkaan ole, löytö sivuutetaan tässä kohtaa.

Tässä hyvin rikkaassa ja eloisassa, dynaamisessa luontokäsityksessä eläneet ihmiset ovat siis nähneet jopa luonnon itsessään tietyllä tapaa elävänä olentona. Tämän pohjalta ei liene mahdotonta ajatella, että myös muut luonnonvoimat ja taivas itsessään olisivat voineet olla eläviä. Tämä ajatus on hyvä pitää mielessä, kun myöhemmin luvussa 6 pohditaan joutsenen mahdollista symboliikkaa kosmologisena olentona.

4.4 Äänisen uskonnon rekonstruoiminen

Mikä lopulta on se oletettu Äänisjärven uskonto, johon tässä tutkielmassa esitettyjä tulkintoja verrataan? Voisi esittää, että seuraavat piirteet ovat mahdollisesti kuuluneet nimenomaan kivikautiseen äänisläiseen uskontoon:

1. Maailma oli kolmikerroksinen¹¹⁹

¹¹⁶ Ilomäki 2014, 125–150.

¹¹⁷ Mannermaa 2003, 17.

¹¹⁸ Mannermaa 2008a, 68.

¹¹⁹ Pulkkinen 2014, 37–42.

2. Taivaan keskipiste oli Pohjantähti ja taivasta täytyi mahdollisesti jotenkin kannatella¹²⁰
3. Maailmankuva oli syklistinen ja vastakohtapareihin perustuva¹²¹
4. Uskontoon kuuluivat karhukultti, totemismi, shamanismi ja/tai luonnonmyytit¹²²
5. Ihmisellä oli useita eri sieluja¹²³
6. Linnut, mahdollisesti joutsenet, olivat symboleita sielulle¹²⁴
7. Ruumiin asettelun ja hautalöytöjen perusteella oli olemassa jonkinlainen käsitys tai uskomus kuolemanjälkeisestä¹²⁵
8. Nainen oli merkittävässä asemassa mytologiassa aina maailmansynnystä asti¹²⁶
9. Nainen assosioitiin tuonpuoleiseen ja vastavoimiin¹²⁷
10. Luontokäsitys oli animistinen ja elollisti näin erilaisia luontokappaleita, mahdollisesti myös taivaankappaleita¹²⁸
11. Joutsen oli pyhä lintu¹²⁹
12. Joutsen kuului taivaallisiin lintuihin¹³⁰
13. Joutsen oli totemistinen eläin.¹³¹

Lista on koostettu niin, että perustavan kosmografian oletetaan olevan samankaltainen kuin muinaissuomalaisessa uskonnossa sikäli, kun siitä tiedetään, ja muut osaset on poimittu mukaan mikäli ne esiintyvät kahdessa tai useammassa lähialueen uskonnossa. Lista ei tietenkään ole aukoton, mutta se saattaa kuitenkin olla suuntaa antava, ja helpottaa myöhemmin tarkennettavien tulkintojen vertailua ajan oletettuun uskontoon.

Tässä työssä uskonnosta puhutaan etupäässä Äänisjärven uskontona siitä syystä, että jos kaiverrukset ovat näin eriäviä lähialueiden kalliotaiteesta ja jos syy tähän on oletetusti ollut niiden taustalla vaikuttavassa uskonnossa, niin Äänisen uskomusjärjestelmän voi hyvällä syyllä ajatella olleen jollain tavalla eriävä yleisestä karjalaisesta muinaisuskosta. Yhdistäviä piirteitä näissä kahdessa varmasti on, mutta mahdollisesti myös eroavaisuuksia.

¹²⁰ Salo 2012, 22; Pulkkinen 2014, 50–53.

¹²¹ Pulkkinen 2014, 44, 42.

¹²² Pulkkinen 2014, 21.

¹²³ Siikala 2012, 370; Pulkkinen 2014, 279.

¹²⁴ Siikala 2002, 23–24; Lahelma 2008, 154.

¹²⁵ Autio 1981, 51–53.

¹²⁶ Siikala 2002, 23.

¹²⁷ Siikala 2012, 289–290.

¹²⁸ Berezkin 2009, 17, 19.

¹²⁹ Lahelma 2012a, 26–27; Siikala 2012, 174–175.

¹³⁰ Siikala 2002, 175; Lahelma 2012a, 22–23.

¹³¹ Frey & Tukiainen 2018, 125.

5. Viitesisällölliset tulkinnat

Tässä luvussa luokittelen neljä eri tulkintaa tavalla, joka katsoakseni parhaiten esittää ne sen kannalta, millaisia tulkintoja tulkintaryhmä sisältää. Viitesisällöllisissä tulkintatavoissa korostuu kaiverrusten tulkitseminen ulkopuolisten tekijöiden, kuten uskonnon ja kulttuurin avulla, sekä se, että kaiverrusten kuvat ovat merkkeinä jostain muusta. Ilmisisällön tulkinta puolestaan viittaa siihen, etteivät kaiverrukset kuvaa muuta kuin niissä välittömästi ilmeneviä asioita, kuten eläimiä itsessään. Kuten aiemmin mainittu, jaottelu voidaan esittää näin:

Pääkategoria: Viitesisällön tulkinta

1. Symbolinen tulkintatapa
2. Kognitiivinen tulkintatapa
3. Kulttuuriekologinen tulkintatapa.

Pääkategoria: Ilmisisällön tulkinta

1. Ilmentävä tulkintatapa.

Viitesisällöllisen tulkintatavan ensimmäisessä alakategoriassa, symbolisessa tulkintatavassa, painotus on kaiverrusten symbolisessa arvossa nimenomaan uskonnollisessa mielessä: tähän tulkintatapaan sisältyvät siis ajatukset siitä, että joutsenella oli tärkeä rooli ajan uskonnossa, ja että sitä tästä syystä kuvataan niin runsaasti. Kognitiivisessa tulkintatavassa olennaista on ajatus siitä, että ihmismielen perusmekanismeja tutkimalla voidaan päästä kaiverrusten aiottujen totuuksien äärelle. Kulttuuriekologisessa tulkinnassa painotus on kaiverruksia ympäröineen kulttuurin tärkeydessä sekä itse ympäristössä ja sen roolissa kaiverrusten, sekä mahdollisesti niiden taustalla mahdollisesti vaikuttavien uskomusten, tulkinnassa.

On kuitenkin täysin mahdollista, että yksi tulkinta saattaa kuulua kahden tai useamman tulkintatavan sisälle, enkä yritäkään luoda kaiken kattavaa kategorisointia kaiverruksista esitetyille tulkinnoille. Aiemmin esitetyt tulkinnat liikkuvat hyvin laajalla alueella sekä painotustensa että havaintojensa suhteen, joten kaikkia niitä ei ole mielekästä luokitella näin. Hyvin erilaisista menetelmistä ponnistavia ja toisistaan vastakkaisiin tuloksiin päätyviä tulkintoja on katsoakseni toki hyvä vertailla keskenään, mutta niiden käsitteleminen omien kategorioidensa rajoissa on selkeämpää. Päämääränä on pikemminkin tähän asti esitettyjen tulkintojen järjestäminen sellaisiin kategorioihin, joissa niitä on katsoakseni helpompi tarkastella tutkielman puitteissa, kuin täydellinen kokonaisesitys. On myös huomioitava, että eri tulkintojen jako on lähinnä oma näkemykseni asiasta.

Symbolisen, kognitiivisen sekä uskontoekologisen tulkintatavan erottavat toisistaan katsoakseni ne metodit, joilla tutkija mahdollisesti lähtee liikkeelle kaiverruksia tulkitessaan. Symbolisessa tulkintatavassa saatetaan myös etsiä tietoa yleistyksistä johdettujen arvauksien perusteella, mutta tämän kategorian tulkinnat lähtevät useammin kuitenkin liikkeelle kuvasta itsestään, minkä jälkeen kuvasta tehty tulkinta pyritään yhdistämään johonkin olemassa olevaan tietoon kulttuurista, uskonnosta tai elintavoista. Kognitiivisessa tulkintatavassa lähdetään useimmiten liikkeelle siitä, mitä tiedetään ihmisen ajattelusta ja aivorakenteista, ja tulkitaan kaiverruksia tämän avulla. Kulttuuriekologisessa tulkintatavassa puolestaan saatetaan aloittaa tiedolla siitä kulttuurista ja elinympäristöstä, jossa kaiverrusten tekijät ovat eläneet. Kulttuurisessa tulkintatavassa lähdetään siis useammin liikkeelle ensin tutkimalla sitä, mitä ajan kulttuurista tiedetään, ja vasta sitten tutkimalla itse kuvia. Tämä noudattelee EGT-analyysia, vaikkakin tässä on huomioitava se, että tieto ajan uskonnosta ja kulttuurista on rekonstruktivistista. Hyvin yleistäen nämä erottelut voisi siis tutkimusotteidensa puolesta jaotella seuraavasti:

1. Symbolinen tulkintatapa: mitä kuvio saattaa esittää tai symboloida? Löytyykö symbolille vastaavuutta alueen oletetusta kulttuurista tai uskonnosta?
2. Kognitiivinen tulkintatapa: mitä ihmisen ajattelusta tiedetään ja miten se on vaikuttanut kaiverruksiin?
3. Kulttuuriekologinen tulkintatapa: mitä ajan kulttuurista tai elinympäristöstä tiedetään ja mitä kaiverruksista voidaan tämän avulla sanoa?

Toisinaan tulkintatavat myös menevät ristiin. Esimerkiksi silloin symbolinen tulkinta on kulttuurista, kun kaiverruksessa esiintyy jonkin sellaisen kuva, jonka tiedetään jo valmiiksi olevan tärkeä osa ajan uskontoa. Jos esimerkiksi Suomesta löydetään kalliomaalaus joka kuvaa karhua, sen tulkitseminen mytologisesti tärkeäksi on sekä symbolinen että uskontoekologinen tulkinta, koska karhulla tiedetään olleen tärkeä rooli uskonnossa ja tätä myötä kulttuurissa. Äänisen kalliokaiverrusten kohdalla näin ei ole, sillä meillä ei ole varmaa tietoa kaiverrusten ajan uskonnosta. Tämän takia lähes kaikki uskonnollisia elementtejä sisältävät tulkinnat on tässä luokiteltu symbolisiksi.

5.1 Symbolinen tulkintatapa

Symbolilla tarkoitetaan mitä tahansa sellaista asiaa, joka ilmentää jotain muuta kuin mikä se näyttää ensisilmäykseltä olevan. Tässä työssä symbolien ajatellaan olevan nimenomaan uskonnollisia symboleita. Ovatko symbolit kenties avain, tai yksi monista avaimista, Äänisen

kalliotaiteen ymmärtämiseen? Kuten työn alussa metodeja esiteltäessä todettiin, Peircen semioottisessa analyysissä merkit luokitellaan kolmeen eri kategoriaan: ikoniset, indeksiset ja symboliset.¹³² Kalliokaiverrusten kohdalla oletetaan, että kaiverrukset lukeutuvat näistä merkkiryhmistä viimeiseen, eli niiden suhde symboloitavaan asiaan on vakiintunut yhteisön päätöksestä johtuen. Tällöin joutsenkaiverrukset symboloivat siis sitä, mitä ajan yhteisö on päättänyt niiden merkityssisällöstä. Oletan tässä alaluvussa kaiverrusten olevan symbolisia uskonnollisia merkkejä, eli tulkitSEN niitä viitesisällön kautta. Kuten aiemmin mainittu, ilmisisältö pyrkii lähinnä dokumentoimaan ja selittämään nähtyä, kun taas viitesisältö lukee tulkintaan mukaan kaiverrukset ylittäviä asioita, kuten kulttuurin.¹³³ Koska esimerkiksi uskonto ja elinkeinot, joiden symboleina kaiverrukset voidaan nähdä, lukeutuvat kulttuurin piiriin, edustaa symbolinen tulkinta osin myös kulttuurista tulkintaa. Ero tässä kuitenkin on se, että kulttuurista voidaan saada todisteita arkeologisten löytöjen avulla (kuten siitä, mitä eläimiä pyydettiin kaikkein eniten ja minkälaisista materiaaleista valmistettiin asioita), mutta uskonnosta ei voi saada varmoja todisteita pelkkien kaiverrusten perusteella. Erottelua täsmennetään vielä luvussa 7.

Ravdonikaksen mukaan Äänisjärven kaiverruksissa toistuvat ympyrät symboloivat aurinkoa ja kuuta. Lauskin yhtyy tähän tulkintaan, sillä hänestä esimerkiksi niissä kuvatut veneet eivät esitä konkreettisia veneitä, vaan mytologisia aurinkolaivoja, joissa matkustavat hahmot ovat äänisläisten esi-isien sieluja. Neliöpäinen ihminen puolestaan on auringon vertauskuva, kun kahta sauvaa pitelevä mies taas saa vastineen lappalaisista noitarummuista. Kalan päällä seisova mies on noita tai samaani, joka kyselee vainajilta neuvoa. Lauskin ottaakin paljon vaikutteita lappalaisesta mytologiasta. Hänestä esimerkiksi eräs kaiverrus, jossa esitetään jalat levällään oleva nainen ja jonka lähellä on toinen naishahmo sekä mies, edustaa ihmisen syntymää, jonka sai aikaan auringon läheisyydessä oleileva Madderattsa. Hän aukaisee vatsansa ja antaa sielun Madderakalle, synnyttämisen jumalalle, joka lähettää tyttänsä tai poikansa riippuen siitä, kumpaa sukupuolta lapsi tulee olemaan. Lauskin myös selittää kuvassa näkyvän puolikuun ja lintupäisen ihmisen saamelaisella myytillä, jossa velho varastaa auringolta valon, muuttuu linnuksi ja lentää kuuhun. Linevski puolestaan näkee kaiverruksessa rikoksen rankaisutavan ja pyydykseen jääneen ihmisen.¹³⁴

¹³² Peirce 1955, 98–108; Fiske 1990, 46.

¹³³ Luukkonen 2011, 4.

¹³⁴ Autio 1981, 13–16.

Kuten aiemmin sanottu, joutsenen kuvaaminen näin mittavasti on täysin rajattua Äänisjärvelle.¹³⁵ Niin Vienassa kuin Zalavrugan sekä uudessa että vanhemmassakin kohteessa on huomattavan paljon vähemmän joutsenia kuin Äänisellä. Vaikuttaa siltä, että silloin kun joutsenia ja muita lintuja kuvataan vähän, kuvataan eritoten ihmisiä tai veneitä.¹³⁶

Taulukko 1.: Linnut ja mahdolliset kosmiset symbolit kolmella kaiverrusalueella¹³⁷

Kaiverrusalue	Kaiverruksia kaikkiaan	Lintuja	Mahdollisia auringon ja kuun merkkejä
Besov Nos	202	93	9
Peri Nos	471	116	83
Lebediny Nos	152	90	0

Lauskin tulkitsee, että spiraalinmuotoisen kalliomaalauksen lukeminen pitää aloittaa joutsenesta. Se kertoo hänen mukaansa luomismyytistä, kun taas esimerkiksi Linevskistä se symboloi vuodenaikojen kiertoa. Yhdessä kaiverruksista on joutsen, jonka vasemmalla puolella ylhäällä on nuoli ja jonkinlainen ympyrä. Livenskin mukaan ympyrä on heittoase, mutta Lauskin näkee sen ylikuonnollisena myyttiolentona. Pallo symboloi hänelle munaa, joten kuva esittää näin maailman luomista koskevaa myyttiä. Lauskin tulkitsee yhden kuvista symboloivan vertauskuvallista auringon kunniaksi suoritettavaa uhrausta: kuvassa eläimeksi (tarkemmin joutseneksi) naamioitunut ihminen tai shamaani pitelee käsissään auringon ja kuun merkkejä. Kuvassa on jälleen useita lisäkkeellisiä ympyröitä, joista erkanee kaksi viivaa kehän ulkopuolelle. Lauskinin mukaan ne symboloivat aurinkoa ja näin ollen myös eläimet ovat kosmisia kappaleita, esimerkiksi tähtikuvioita.¹³⁸

Halkeamat kivissä on tulkittu kalevalaisessa maailmassa poluiksi, joiden kautta pääsee aliseen. Joutsenet esitetään Äänisen kalliokaiverruksissa jännittävällä tavalla paikoissa, joissa muita eläimiä tai ihmisiä ei esitetä: joidenkin päät esimerkiksi katoavat kallion halkeamiin tai tulevat sieltä ulos. Besov Nosista esimerkiksi löytyy joutsen, jonka koko kaula on luonnollisen halkeaman muodostama. Joutsenten piirtäminen kivenrakojen lähelle saattaakin symboloida sitä, että linnut kulkevat eri maailmankerroksien välillä.

¹³⁵ Lundberg 2014, 187.

¹³⁶ Autio 1981, 116.

¹³⁷ Autio 1981, 116.

¹³⁸ Autio 1981, 42–44.

Mielenkiintoista tosin on, että yleensä näistä halkeamista esitetään shamaani-tarinoissa ilmestyvän käärme, ei joutsen, joka johdattaa shamaanin aliseen.¹³⁹

Gurjinsaareltä on löydetty kompositio, jossa esitetään joutsen, muna, kaksi eläintä sekä lisäkkeellinen ympyrä. Tälle kuvakompositiolle on kaksi eri tulkintaa: Ivar Kemppinen, joka on tutkinut Inkeristä muistiinmerkittyjä päivänpäästörunoja, tulkitsi sen esittävän päivän noutajina dioskurit eli taivaalliset kaksoset, joiden epifania eli ilmestymismuoto on nimenomaan joutsen. Näiden kaksosten lähtökohtana oli Kaksosten tähtikuvio, joka näkyy auringonlaskun jälkeen ja joka ennakoi päivän koittoa. Martti Haavio puolestaan kiisti tämän tulkinnan, sillä päivänpäästörunot ovat venäläisiltä tulleita ja näin paljon uudempia.¹⁴⁰

Vanhan Zalavrugan kalliokuvista löytyy erityisen paljon peuroja. Erityisen mielenkiintoinen on kahdentoista peuran jono, joka rajoittaa kaiverruksen etelän suunnassa. Kuvan on tulkittu symboloivan peuranajoa. Tässä kompositiossa on myös hiihtäjiä, jotka on useimmiten tulkittu metsästäjiksi. Tutkijat ovat kiistelleet siitä, kuuluvatko nämä kuvat yhteen kompositioon tai onko ne varmasti tehty samaan aikaan. Ravdonikas erottaa noin viisi tai kuusi erillistä kompositiota tässä sarjassa ja toteaa kuvan esittävän myyttistä peuranajoa.¹⁴¹

Jotkin komposiitit ovat syntyneet tarkoituksella, toiset taas niin, että myöhemmin on piirretty lähelle vanhaa kuvaa ja näin luotu näennäinen yhdistelmäkuva. Hybridi- eli yhdistelmäkuvat puolestaan edustavat synteettisempiä kuvia, jotka on luotu esittämään yhtä hahmoa, eikä niitä voida erottaa toisistaan. Tyypillisiä Äänisjärven hybridejä ovat joutsen-ihmiset ja kaksoisvesilinnut. Joskus myös elävä on hybridoitu elottomaan, eli esimerkiksi ihminen on yhdistetty elottomaan esineeseen, kuten veneeseen. Joutsenet, joiden keskivartalossa kulkee useita viivoja, on joskus luokiteltu yhdistelmäkuviksi joutsenen ja rakennelman kesken.¹⁴²

Hybrideistä yleisin on hirvi-vesilintu, nimenomaisesti joutsen, ja hirvi ja joutsen esitetään myös usein yhdessä. Syytä tähän ei varsinaisesti ole löydetty, sillä oletetussa mytologiassa ne eivät juuri liity toisiinsa. Eläimet voivat tosin mahdollisesti merkitä eri heimoja. Joutsenen ja valaan yhdistäminen kuvissa saattaa näin esittää uutta "joutsen-valas –

¹³⁹ Lahelma 2012b, 23–24, 37; Frey & Tukiainen 2018, 125.

¹⁴⁰ Autio 1981, 134.

¹⁴¹ Autio 1981, 63–69.

¹⁴² Poikalainen & Ernits 1998, 174–180.

heimoa".¹⁴³ Lintupäisten ihmisten kuvia puolestaan on tulkittu esityksinä shamaanin matkoista apuhenkensä muodossa,¹⁴⁴ tai sielun itsensä symboleina.¹⁴⁵ Lintupäisyyttä on myös tulkittu symbolina kevään ja kesän tulemisesta, sekä totemistisesti eli niin, että ihminen olisi periytynyt linnusta.¹⁴⁶ Saamelaisia esimerkiksi on kutsuttu "villi-joutsenen kansaksi" ja niin kutsuttu Joutsenkansa Äänisen rannalla johtikin joidenkin lähteiden mukaan sukunsa totemistisesti joutsenesta, joten eläimen assosioiminen kansaan ei ole täysin poikkeuksellista.¹⁴⁷ Myös Vieira pani tämän merkille, sekä sen, että joutsenten ja hirvien esiintyminen näyttää korreloivan.¹⁴⁸ Myös muut ihmishahmot, joille on piirretty joutsenen pää tai joutsenet, joilla on ihmisen jalat, ovat mietityttäneet tutkijoita.¹⁴⁹

5.2 Kognitiivinen tulkintatapa

Kääntöpuolena symbolisessa tulkinnassa on se, että jos merkkien tarkoitus perustuu lähinnä yhteisön sopimukseen, niin meidän on täysin toisenlaisesta yhteisöllisestä merkkien sopimuksesta vaikeaa tulkita kuvia samalla tavalla. Tässä siis palataan arkeologisen merkityksenannon tulkintamallin sekä TLA:n esittämään ongelmaan. Tämän johdosta sekä aiemman tutkimuksen että itse kaiverrusten arvioinnissa olennaista on myös kognitiivinen uskonnotutkimus, jossa korostetaan myöhempien tulkintojen tekemisen vaikeutta historiallisten tai biologisten muutoksien takia, mutta myös ihmismielen samankaltaisuutta eri aikoina ja paikoissa. Vaikka onkin mahdollista, että kuilu nykyihmisen ja kivikautisen ihmisen välillä on niin suuri, ettei näitä kuvia voi nykyajasta käsin tulkita luotettavasti, niin saattaa myös olla, että ihmisaivojen samankaltaisuus eri aikoina mahdollistaa pääsyn kivikautisen ihmisen mieleen.¹⁵⁰

Kognitiivisessa uskontotieteessä pääpaino on uskonnon tutkimisessa ihmisen ajattelun eli kognitiivisten resurssien kannalta.¹⁵¹ Nykyihmisellä, joka osaa lukea, ajattelutapa saattaa olla hyvin erilainen kuin esihistoriallisella ihmisellä. Joidenkin tulkintojen mukaan kalliokaiverrusten parhaita tulkitsijoita olisivatkin lapset, jotka eivät vielä ole oppineet lukemaan.¹⁵² On myös tutkimusnäyttöä sen puolesta, että nykyaikaisetkin ihmiset ajattelevat

¹⁴³ Lahelma 2012a, 29.

¹⁴⁴ Halinen 2015, 96.

¹⁴⁵ Lahelma 2012a, 23–24.

¹⁴⁶ Autio 1981, 43–47, 89.

¹⁴⁷ Hollmann 2005; Haarmann & Marler 2008, 27.

¹⁴⁸ Vieira 2010.

¹⁴⁹ Lahelma 2012a, 23–24.

¹⁵⁰ Åhs 2012, 4–6.

¹⁵¹ Ketola et al. 2008, 13–15.

¹⁵² Bednarik 2013, 3.

keskenään eri tavalla esimerkiksi sen vaikutuksesta, mitä kieltä me puhumme ja siitä, että puhuttu kieli saattaa vaikuttaa jopa tapaamme havaita värejä.¹⁵³ On myös tutkimuksia jotka viittaavat siihen, että kulttuuri vaikuttaa kognitiiviseen merkityksenantoon.¹⁵⁴ Toisaalta saatavilla on myös yhtä lailla todisteita sen puolesta, että nykyihminen ja esi-ihminen ajattelevat hyvin samankaltaisesti.¹⁵⁵ David Lewis-Williams esimerkiksi korostaa kognitiivisen uskontotieteen pohjalta ihmismielen samankaltaisuutta ja samanlaisia ajatusrakennelmia. Evolutiivinen fakta on, etteivät aivot juuri ole muuttuneet kivikaudelta. Ihmisen ajattelun universaalius ja se, että aivomme ovat samanlaiset kaikkialla, ovatkin myös kognitiivisessa uskontotieteessä tärkeässä roolissa.¹⁵⁶ Jos aivorakenteet ovat pysyneet samankaltaisina, saattaa olla, että voidaan todella päästä lähelle oikeaa tulkintaa kaiverruksista.

Miksi joidenkin joutsenten sisälle on piirretty kaartuvia viivoja ja miksi niiden kaulat ovat toisinaan liioitellun pitkät? Oliko tämä vain tapa korostaa joutsenen luontaisia piirteitä ja sulkia, vai onko kyse jostain muusta? Onko mahdollista, että joutsenten pitkät kaulat selittyisivät jonkinlaisen hallusinaation kautta? Geometristen kuvien ja eläinkuvien yhdistelyä havaitaan myös muissa kalliotaide-esiintymissä. Tämän yhdistelmän ajatellaan usein olevan muuttuneen mielentilan tai shamanistisen mielentilan aiheuttama.¹⁵⁷ Suurin osa neoliittisesta kalliotaiteesta onkin joidenkin tutkijoiden mukaan mahdollisesti ollut luonteeltaan shamanistista. Tätä ajatusta on tosin myös kritisoitu, sillä ”shamanistista” ajattelutapaa ei ole määritelty kovin tarkasti, ja toisaalta taide on saattanut olla vastaus muuttuvaan ilmastoon ja ympäristöön. Se siis kuvaaisi tällöin jotain muuta, kuin pelkkää ajattelutapaa. Shamanistiset mielentilat on toisaalta myös haluttu sivuuttaa joissain tutkimuksissa, sillä tämä ei ole kaikkien mielestä sopinut ”länsimaiseen ajattelutapaan”.¹⁵⁸

Kalliokuvat edustavat kuitenkin Antti Lahelman mukaan todennäköisesti animistista ja shamanistista uskontoa.¹⁵⁹ Myös Eero Autio ajatteli joidenkin ihmis-eläin – hybridikuvien todistavan shamanistisesta ajattelusta. Shamanistiseen ajattelutapaan kuuluu ajatusten ja ajattelutavan erkaantuminen ”tavallisesta” ajattelusta. Shamaanit esimerkiksi käyttävät dissosiaatioita saavuttaakseen haluamiaan asioita esimerkiksi sairaiden

¹⁵³ Roberson et al. 2005.

¹⁵⁴ Goto et al. 2010.

¹⁵⁵ Lahelma 2008, 13.

¹⁵⁶ Åhs 2012, 13.

¹⁵⁷ Lewis-Williams 2002, 200–204.

¹⁵⁸ Lewis-Williams 2002, 195.

¹⁵⁹ Lahelma 2008, 138.

parantamisessa. “Kevyessä” mielentilan muuttumisessa ihmiset raportoivat erilaisten geometristen kuvioden näkemistä ja nimenomaan taivuttavia viivoja.¹⁶⁰ Williamsin mukaan ihmismielen kyky hallusinoida onkin uskonnollisen kokemuksen pohja ja esimerkiksi jo luolaan sisälle meneminen saattoi neoliittiselle ihmiselle olla vertauskuvallista alamaailmaan tai *axis mundiin*, eli maailman keskipisteeseen, laskeutumista. Muissakin paikoissa on hyödynnetty kallion luonnollista pintaa kuvien tekemisessä samaan tapaan kuin Äänisjärvellä.¹⁶¹

Kognitiivisella tulkintatavalla on kuitenkin rajansa. Koska meillä ei ole täysin tarkkaa tietoa siitä, mitkä asiat vaikuttavat merkityksenantoon tai edes havainnointiin, vaikka aivorakenteet olisivatkin pysyneet samankaltaisina, niin emme voi varmistua siitä, että kivikautiset ihmiset olisivat hallusinoineet täysin samalla tavalla, kuin me. Tämä lähestymistapa on kuitenkin hyvin varteenotettava ja se otetaan huomioon jatkossa.

5.3 Kulttuuriekologinen tulkintatapa

Joidenkin uskomusten mukaan joutsenet lentävät linnunrataa pitkin, toisista ne taas kuljettavat pieniä lintuja siipiensä alla.¹⁶² Jotkut kertovat ettei joutsenta saanut syödä, toisten mukaan niitä ei ehdottomasti saanut tappaa.¹⁶³ Joutsenet toisinaan myös ennakoivat asioita: joutsenten tulo saattaa esimerkiksi tietää aikaista kesää, häitä tai kihlausta.¹⁶⁴ Joutsenet symboloivat myös pitkää avioliittoa ja uskollisuutta kumppanille, sillä ne pysyvät yhdessä eliniän.¹⁶⁵ Toisinaan joutsen on ihmisen tai oikeammin ehkä vedenneidon sukua, mutta myös ihmiset ovat saattaneet muuttua joutseneksi.¹⁶⁶ Joutsenneito on hyvin yleinen tarina eri kansojen parissa. Suonikylässä ihmiset ovat tiettävästi kutsuneet itseään joutsenen kansaksi, ja jotkut suomalais-ugrilaiset kansat uskoivatkin polveutuneensa joutsenesta ja palvoivat sitä näin jumalallisena esi-isänään.¹⁶⁷

Eri tutkijat ovat luonnollisestikin kiinnittäneet huomiota eri aspekteihin kaiverruksissa. Aikaisemmista tutkijoista katsoakseni esimerkiksi Ravdonikas ja Lauskin edustavat melko suoraa symbolista tulkintaa, ja vaikka Linevski sekä Grewingkin tulkitsevatkin kaiverruksia myös symbolisesti, heidän tulkinnoissaan metsästyksen painotus kaiverrusten

¹⁶⁰ Lewis-Williams 2002, 196–197.

¹⁶¹ Lewis-Williams 2002, 200–204.

¹⁶² Maunonen, 1937; Tanskanen 1937.

¹⁶³ Finnälä, 1937; Syrjätsalo 1937.

¹⁶⁴ Himanen 1937; Tommila 1937.

¹⁶⁵ Lahelma 2012a, 26–27.

¹⁶⁶ Moilanen 1937.

¹⁶⁷ Frey & Tukiainen 2018, 125.

taustalla vie ne kuitenkin kulttuurisen tulkintatavan piiriin.¹⁶⁸ Esimerkkinä tästä on se, että koska rengaspäisiä sauvoja käytettiin karhun kaadossa, niin kulttuurisen tulkintatavan puitteissa niiden on tulkittu kertovan metsästyksestä.¹⁶⁹ Myös Livenski näkee kuvissa heittoaseita.¹⁷⁰ Nämä ovat katsoakseni tyypillisiä esimerkkejä kulttuurisesta tulkinnasta, sillä tulkintaa ohjaa se, mitä kulttuureista yleensä tai nimenomaan alueen tunnetusta tai oletetusta kulttuurista tiedetään. Koska ihmiset ovat yleensä metsästäneet nimenomaan joutsenia samankaltaisissa ympäristöissä ja myös lähialueilla¹⁷¹, kuvien voidaan tulkita kertovan näin tapahtuneen myös kivikautisessa Karjalassa. Formozovin mukaan on hyvä, että kuvia tulkitaan nimenomaan ympäröivän kulttuurin kautta, paikallista kansallisperinnettä käyttäen. Joskus tosin pitää laajentaa aluetta, mutta tällöinkin sekä syynä että vertailukohtana tulisi olla samankaltainen tausta.¹⁷² Kielisukulaisten kulttuurien ja samantapaisissa luonnonolosuhteissa eläneiden kansojen, esimerkiksi pohjoisessa Euraasiassa eläneiden, vertaileminen on erityisen tärkeässä osassa kalliotaiteesta tulkintoja tehdessä, sillä muutoin ei välttämättä päästäisi kovin pitkälle.¹⁷³

Kulttuurista puhuttaessa on aina myös otettava huomioon se, mistä kulttuuri on saanut lähtönsä ja se, mistä se on saanut vaikutteita. Suomalais-ugrilainen kulttuuri viittaa Ugriaan, jonka kansan tiedetään palvoneen joko joutsenta tai hanhea pyhänä lintunaan. Kirjassa *Denisovan Origins: Hybrid Humans, Göbekli Tepe, and the Genesis of the Giants of Ancient America*, Andrew Collins ja Gregory Little pohtivat mielenkiintoista yhteyttä Äänisen Bolshoy Gurin ja Örencikin Göbekli Tepen reliefin välillä. Täytetyn ympyrän ehdotetaan symboloivan pohjoista taivaannapaa, jonka ympärillä tähdet kiertävät. Bolshoy Gurin kahta hirveä esittävässä kaiverruksessa hirven nähdään symboloivan Ursa Majoria, joka oli esimerkiksi manseilla ja läntisen Siperian hanteilla nimenomaan hirvi.¹⁷⁴ Toisaalta voi olla myös niinkin päin, että kaiverukset ovat vuorostaan vaikuttaneet kulttuuriin: Väino Poikalaisen mukaan kalliotaiteella oli suuri merkitys ajan karjalaiseen kulttuuriin ja hän uskoo, että kaiverukset vaikuttivat pitkälti suomalais-ugrilaisen yhteiskunnan syntyyn alueella.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Autio 1981, 9–12, 17–18.

¹⁶⁹ Autio 1981, 15.

¹⁷⁰ Autio 1981, 44.

¹⁷¹ Stolyar 2000, 165.

¹⁷² Autio 1981, 131.

¹⁷³ Pulkkinen 2014, 13.

¹⁷⁴ Collins & Little 2019, 50–80.

¹⁷⁵ Poikalainen & Ernits 1998, 174–176.

Ravdonikas käytti niin kutsuttua bilingvististä metodia, kun hän yhdisti tunnettuja tekstejä, kuten saamelaisia myyttejä kalliokuviin, eli tulkitsi niitä muiden löytöjen avulla. Savvatejev kritisoi Ravdonikasta Kalevalan korostamisesta, sillä hänestä se oli syntynyt liian kaukana Äänisestä sekä ajallisesti että kulttuurisesti, jotta näitä yhtäläisyyksiä voitaisiin vetää.¹⁷⁶ Lauskin korostaa sitä, että vaikka hän siteeraakin Kalevalaa erittäin runsaasti, sillä ja kalliomaalauksilla on valtava ajallinen ero, eivätkä mytologiset aiheet välttämättä vastaa täysin toisiaan. Ne ovat voineet sukupolvien välillä kadottaa jotain tai omaksua uusia piirteitä.¹⁷⁷

Kulttuuriekologisessa näkökulmassa olennaista on myös se, että uskonnolliset ajattelutavat ovat muotoutuneet elinympäristön pohjalta.¹⁷⁸ Koska kivikautisen karjalan elinolosuhteet olivat hyvin yhteneväiset muihin lähialueisiin, joista on löydetty muinaisia kalliomaalauksia ja esineitä¹⁷⁹, voi kulttuuriekologisen näkökulman puitteissa ajatella, että myös uskomukset ovat mahdollisesti olleet samankaltaisia. Kulttuuriekologisessa tulkinnassa ajatellaan, että samankaltaiset elinympäristöt ovat saattaneet tuottaa samankaltaisia uskomuksia.¹⁸⁰ Tämä ei tarkoita sitä, että uskomukset ovat välttämättä täysin yhteneväisiä samankaltaisissa luonnonympäristöissä, mutta ympäristön ajatellaan kuitenkin ohjaavan uskomuksia. Kulttuuriekologiaa kalliokuvien tulkinnassa on erityisesti korostanut Åke Hultkrantz, ja hänen käyttämänsä tutkimustapaa nimitetään uskontohistoriallisytypologiseksi. Tässä tutkimustavassa ajatellaan, että yleisesti havaittuja samankaltaisuuksia keräilijä-metsästäjien parissa voisi odottaa näkevän myös muissa saman ajanjakson kulttuureissa. Tiivistäen voisi siis sanoa, että kulttuurityyppien avulla etsitään uskontotyyppejä. Arktinen metsästysuskonto olisi tämän mallin mukaan ollut hallitseva Äänisellä, jonka tyypillisiin piirteisiin kuuluvat shamanistiset ajattelutavat, luonnonpaikkojen sekä taivaan palvonta ja metsästysrituaalit.¹⁸¹ Tässä osiossa kartoitetaan siis sitä, miten luonnonympäristöä on nimenomaan Äänisjärven kohdalla käytetty kuvien tulkintaan.

Kun vierailin kesäkuussa 2019 Äänisjärven kolmella eri kaiverrusalueella (Besov Nos, Peri Nos ja Lebediny Nos) ymmärsin, miksi paikalliset kutsuvat Äänistä mereksi, eivät järveksi: järvi on kooltaan niin valtava, ettei vastarantaa näy. Äänisen alue on

¹⁷⁶ Autio 1981, 42.

¹⁷⁷ Autio 1981, 130.

¹⁷⁸ Åhs 2012, 13.

¹⁷⁹ Saavalainen 1999, 28–29.

¹⁸⁰ Pulkkinen 2014, 13–14.

¹⁸¹ Saavalainen 1999, 28–29.

pääosin pidetty melko koskemattomana tähän päivään asti. Sain itse nähdä, miltä nämä kaiverrukset luonnossa näyttävät ja millaisen kokonaisuuden ne muodostavat, mikä on tärkeää kaiverrusten tulkinnassa.¹⁸² Ympäristö on Äänisjärven itäpuolella, missä itse majoituin, pääosin hyvin rauhallista ja luonnonläheistä, kun sen pohjoisosan rannat taas ovat kivikkoisia ja kallioisia. Järven laajuus on varmasti myös inspiroinut sen kivikautisia asukkaita, joten ei ole mikään ihme, että he ovat jättäneet jälkeensä niin moninaisia kaiverruksia sen rannoille.

Lauskin korostaa erityisesti auringon roolia alueella. Hän kuvailee järven alueen olevan “suurenmoinen auringon temppeli, jossa kupolina on itse taivas, ikonostaasina graniittikalliot petroglyfeineen ja alttarina taivaanranta elävine jumal’aurinkoineen.”¹⁸³ Joutsenen tähtikuvio oli kivikaudella näkyvissä miltei koko yön 14000–19000 eaa.¹⁸⁴ On mahdollista ajatella, että tämä olisi inspiroinut ihmisiä näkemään joutsenen yhä tärkeämmässä roolissa, ja että tämä olisi myös ajan myötä välittynyt kaiverruksiin. On ehdotettu, että käsitys kosmisesta metsästyksestä tähdissä (*cosmic hunt*) palautuisi nimenomaan tähän.¹⁸⁵ Toisaalta voidaan kysyä, millä varmuudella voidaan tietää kivikautisten karjalaisten nähneen tähtikuvion nimenomaan joutsenena? On myös otettava mahdollisten aurinko ja –kuutulkintojen lisäksi huomioon mahdolliset muut tähtikuviot sekä keskikesän valaistusolosuhteet.¹⁸⁶ On myös ehdotettu, että kaiverrukset toimivat mahdollisesti aurinkokellon tavoin.¹⁸⁷ Kuun liikkeet olivat tunnetusti hyvin tärkeitä äänisläisille, sillä ne vaikuttivat veteen ja sen myötä myös esimerkiksi kalastukseen.¹⁸⁸ Jos vesirajojen korkeutta haluttiin jotenkin hallita tai tutkia kuten esimerkiksi Vieira esitti, olisiko niihin vaikuttavia taivaankappaleita nähty tarpeen kuvata kalliossa? Joutsenia on havaittu etenkin kohteissa, joissa vesirajat ovat nousseet voimakkaasti. On siis mahdollista, että joutsenen roolina oli jonkinlainen loitsun kaltaisena voimana toimiminen hillitsemään näitä ulkoisia, hallitsemattomia tekijöitä.¹⁸⁹ Kyseessä saattaa myös olla kalenteri hakattuna Äänisen kallioihin, kuten on aiemmin ehdotettu.¹⁹⁰

¹⁸² Lobanova 2016, 13.

¹⁸³ Autio 1981, 22.

¹⁸⁴ Kuperjanov 2000, 53.

¹⁸⁵ Collins & Little 2019, 50–80.

¹⁸⁶ Autio 1981, 134–135.

¹⁸⁷ Paranina & Paranin 2017.

¹⁸⁸ Potemkina 2014.

¹⁸⁹ Vieira 2010.

¹⁹⁰ Autio 1981, 134–135.

Äänisjärven kaiverrusten suurimpia mysteerejä ovat lisäkkeelliset ympyrät, joiden on epäilty esittävän aurinkoa tai kuuta. Tämä epäintuitiivinen tapa kuvata taivaankappaleita on ainutlaatuinen Äänisen kaiverruksille ja herättää monia kysymyksiä. Jos oletetaan, että kaareutuvat viivat johtuvat esimerkiksi shamanistista näyistä kuten kognitiivisen uskontotieteen puitteissa voidaan esittää¹⁹¹, niin miksi niitä löydetään silti vain, tai ainakin etupäässä, joutsenista? Mielenkiintoista on myös se, että nämä kuviot muistuttavat sateenkaarta tai sfääriä, mikä lähenee ajatusta kolmesta eri maailmankerroksesta.¹⁹² Toisaalta kaiverrukset ovat saattaneet myös pyrkiä imitoimaan niitä asioita, joita niiden avulla halutaan hallita. Haluttiinko kaiverruksilla ehkä hallita joutsenia, tai kenties koko maailmaa? Vai pyrittiinkö viivoilla vain ilmentämään joutsenten sulkien asentoa? Tai toisaalta, onko mahdollista, että joutsenen sisällä olevat kaksi kaarta tai lisäkkeelliset ympyrät symboloivatkin esimerkiksi auringon tai kuun liikeratoja?

Äänisjärvellä aurinko ja kuu liikkuvat hyvin matalalla horisontissa ja luovat näin jokseenkin poikkeuksellisen kosmologisen ympäristön. Tästä syystä laakealla kalliolla lepäävät kaiverrukset ovat parhaiten näkyvissä joko aikaisin aamulla auringon noustessa tai myöhään illalla sen laskiessa. Tämä on saanut jotkut tutkijat ajattelemaan, että kaiverrukset liittyvät jotenkin nimenomaan kosmologisiin ilmiöihin. Knut Helskog esimerkiksi on esittänyt taivaanrannan liminaalitulana symboloineen kolmen eri maailmankerroksen koskettamista.¹⁹³ Potemkinan artikkelissa ”Representations of the Stone Age Anglers about the Sky (Sanctuaries of the Lake Onega)” esitetään, että kaksi pyöreästä kaiverruksesta lähtevää viivaa ilmentävät sitä, kuinka lähellä tai kaukana taivaanrannasta aurinko vuodenajasta riippuen liikkuu. Viivat siis symboloivat kosmisen kappaleen ja havaitsijan atsimuuttia, eli taivaankappaleen ja havaintopaikan välistä kulmaetäisyyttä. Oikea atsimuutti ottaa paikkansa kahden eri linjan välillä. Nämä kuviot todella korreloivat auringon ja kuun atsimuuttien kanssa artikkelissa esitettyjen laskelmien mukaan.¹⁹⁴ Toisaalta myös veden ja maan raja on voinut toimia liminaalitulana, ja näin erottaa ihmisen alueen vedestä.¹⁹⁵ Voisiko myös tämä vuorokauden vaihtuminen illasta yöksi tai yöstä aamuksi olla samankaltainen liminaalitila, jolla oli jotain merkitystä kaiverrusten kannalta? Ovatko kaiverrukset tarkoituksella parhaiten näkyvissä myöhään illalla ja aikaisin aamulla, vai onko se vain kivien

¹⁹¹ Lewis-Williams 2002, 196–197.

¹⁹² Autio 1981, 42–43.

¹⁹³ Helskog 2010.

¹⁹⁴ Potemkina 2014, 9–15.

¹⁹⁵ Halinen 2015, 96.

asennosta johtuvaa sattumaa? Koitettiinko katselijoiden ilta-aikaan kallioon ohjattu katse kääntää kohti pimenevää yötaivasta tarkoituksella?

Kulttuuriekologinen tulkintatapa toimii hyvin silloin, kun pyritään tulkitsemaan sellaisia kaiverruksissa ilmeneviä piirteitä, joita löytyy myös muualta, koska vertailukohtana ovat lähialueet tai muutoin samankaltaiset kulttuurit. Koska Äänisjärven tapauksessa joutsenten runsas ilmeneminen on kuitenkin poikkeuksellista, tätä piirrettä ei välttämättä voida jäljittää pelkästään kulttuuriekologisen tulkintatavan avulla. Joutsenten hallitsevuutta rantakallioilla ei voida varmistaa johtuvan alueen olosuhteista, sillä meillä ei ole tarkkaa tietoa joutsenten ilmenemisestä Äänisellä kivikaudella, eivätkä muut lähialueen kulttuurit yksinään riitä tulkinnan avuksi, sillä niistä ei tällaista joutsen-painotteisuutta löydy. Siksi kulttuuriekologian ohelle tarvitaan jotain muuta, oman mielipiteeni mukaan nimenomaan symbolista tulkintatapaa. Kaikissa tulkinnoissa on kuitenkin omat puutteensa, ja niitä käsitelläänkin seuraavaksi.

5.4 Tulkintatapojen kritiikkiä

Vesa Åhs kirjoittaa artikkelissaan ”Pyhyys on katsojan silmässä? Uskontotieteellinen näkökulma esikeraamiseen kulttuuriin kohdistuvaan arkeologiseen semioosiin” semioottisesta analyysistä sekä lähteiden uskontotieteellisestä tutkimuksesta ja tulkinnoista. Hän toteaa, että semioottinen analyysi menee molempiin suuntiin. Maailmankatsomuksellisten seikkojen tutkiminen voi olla mahdotonta arkeologisen aineiston pohjalta: arkeologi tai uskontoarkeologi itse valitsee ne asiat, joihin hän huomionsa kiinnittää. Uskontoarkeologiassa uskonto on kaikkien elämänalueiden läpäisevä kehikko, joka vaikuttaa suuresti kaikkeen.¹⁹⁶ Tämä voi myös korostaa uskonnon roolia tulkinnoissa liiaksi asti.

Semioottinen perusta (*semiotic ground*) ohjaa tulkinnan tekemistä. Se sisältää muun muassa esitiedot aiheeseen liittyen, mutta tutkija käyttää aina monenlaista tietoa tulkinnan tekemiseen. Hyvänä esimerkkinä Äänisen kalliokaiverrusten ulkopuolelta on Göbelki Tepe, johon viitattiin luvun 5 alaluvussa ”Kulttuuriekologinen tulkinta”. Kuvat ja reliefit, jotka alueelta ovat löytyneet ja joiden pohjalta näitä tulkintoja on tehty, ovat neoliittisia hieroglyfeja. Klaus Schmidt tulkitsee Göbekli Tepen ehdottomasti uskonnolliseksi rakennelmaksi ja uskonnollisen elämän keskukseksi. Tähän on esitetty vastaväitteenä se, että koska pyhää ja profaania elämää ei erotettu toisistaan niin tiukasti vielä tuolloin, Göbekli Tepe saattoi olla sekä uskonnollinen että arkinen alue. Schmidtin mukaan se, että alueen

¹⁹⁶ Åhs 2012, 4–6.

rakentamiseen on käytetty niin paljon aikaa, kertoo siitä, että alue on ollut jollain tavalla merkittävä eli nimenomaisesti pyhä.¹⁹⁷ Toisaalta vasta-argumenttina voidaan kysyä, eikö kodin tai muun maallisen alueen rakentamiseen voisi yhtä hyvin käyttää aikaa? Tässä onkin hyvä esimerkki siitä, miten eri tavalla arkeologisia löytöjä voidaan tulkita ja miten niistä voidaan keskustella.

Kuten edellisessä alaluvussa kerrottiin, David Lewis-Williams korostaa kognitiivisen uskontotieteen hengessä ihmismielen samankaltaisuutta ja samanlaisia ajatusrakennelmia. Ajattelun samankaltaisuus paikallisesta sekä ajallisesta välimatkasta riippumatta ihmisillä, eli aivojen samankaltaisuus ja ajattelun universaalius, voisi johdattaa meidät myös kivikautisten ihmisen uskomuksien äärelle. Myös esimerkiksi Martin Porr ja Hannah Bell toteavat artikkelissaan ”‘Rock-art’, ‘Animism’ and Two-way Thinking: Towards a Complementary Epistemology in the Understanding of Material Culture and ‘Rock-art’ of Hunting and Gathering People”, että kivikautisten ihmisten ajattelua on myös romantisoitu liikaa animismin käsitteen kautta.¹⁹⁸ Toisaalta myös tässä lähestymistavassa on huonot puolensa: tulkinnassa ei oteta huomioon sitä, mitä ajan ihmiset ajattelivat esimerkiksi hautaholvien pilareiden olevan, jos heidän ajatteluun ei oteta tarpeeksi huomioon.¹⁹⁹

On myös yhtenä mahdollisuutena otettava huomioon se, etteivät Äänisen joutsenet välttämättä symboloineet mitään, tai että ne symboloivat jotain sellaista, johon me emme enää yksinkertaisesti pääse käsiksi. Luiden erityisestä kohtelemisesta on säilynyt todisteita alueittain ja tiedetään, että joutsenten tappaminen oli kiellettyä monissa suomalais-ugrilaisissa kulttuureissa. Koska joutsenia ei mitä ilmeisemmin käytetty ravinnon tai materiaalien vuoksi, on vaikea nähdä, miksi pelkkiä joutsenia oltaisiin kaiverrettu näin runsain mitoin ilman hyvää syytä. Asiasta on kuitenkin hyvin ristiriitaista tutkimustietoa, sillä joidenkin tutkijoiden mukaan joutsenta oltaisiin voitu käyttää lihan tai materiaalien johdosta ja joidenkin tutkimusten mukaan joutsenesta olisi myös työstetty työkaluja.²⁰⁰ On kuitenkin huomioitava se fakta, että joutsenen luita on löydetty erittäin vähän ihmisasutuksen läheisyydestä.²⁰¹

¹⁹⁷ Åhs 2012, 6–10.

¹⁹⁸ Porr & Bell 2012, 163.

¹⁹⁹ Åhs 2012, 4–15.

²⁰⁰ Mannermaa 2008a, 60; Lahelma 2012a, 26–27.

²⁰¹ Mannermaa 2003, 17.

Meidän on myös oltava tietoisia siitä, että primääritulkinnan ja sekundääritulkinnan, eli alkuperäisen ja myöhemmin annetun merkityksen, välillä on ilmeinen kuilu. Kuten Ismo Luukkonen asiaa kuvaa, asiaan vaikuttavat meidän omat odotuksemme, tietomme ja kokemuksemme.²⁰² Kun jo eri ihmiset samalta aikakaudelta tulkitsevat kaiverruksia täysin eri tavoin, on vaikea tietää, miten totuuden jäljille voisi päästä. On yhtä lailla otettava huomioon se, että kaiverrusten näkeminen jo itsessään on nykyihmiselle usein pysäyttävä ja voimakas kokemus, ja tämän kautta kaiverruksille itselleen annetaan helposti pyhyyden leima myös aikalaisten silmissä. Suomalaisia kaiverruksia kuvatessaan Luukkonen pohtii myös sitä, miten myöhempien kaiverrusten tekijät ovat saattaneet tulkita alueella näkemiään, vanhempia kaiverruksia.²⁰³ Ei ole ilmiselvää, että ajan ihmisillä on enää välttämättä ollut täysin samat uskomukset kuin varhaisempien kuvien tekijöillä. Olisivatko uudemmat Äänisen kaivertajat kenties vain halunneet toisintaa näkemiään kuvioita suhteellisen samoissa määrin, eli säilyttää joutsenten runsaus, sillä niin on myös aiemmissa kuvissa? On myös edelleen otettava huomioon aiemmin mainittu triadisen suhteen muutos, eli se, että tulkitsija on nyt eri.

Kaikki nämä tulkinnan haasteet mielessä pitäen siirrytään kuudenteen lukuun, jossa luokitellaan neljä aiemmin mainittua tulkintaa ja myöhemmin, luvussa 7, siirrytään vertailemaan niitä toisiinsa.

²⁰² Luukkonen 2011, 7.

²⁰³ Luukkonen 2011, 9.

6. Symboliset tulkinnat ja ilmentävä tulkinta

6.1 Tulkintojen luokittelu

Eri tulkinnat olisi selkeyden vuoksi hyvä luokitella sen mukaan, miten kaiverruksia on niissä tutkittu, eli onko niitä tutkittu etupäässä viitesisällön vai ilmisisällön keinoin. Viitesisältö käsittelee kuvia laajemmin, ottaen huomioon myös kaiverrusten ulkopuolisia asioita, ilmisisältö puolestaan kertoo pelkästään kaiverruksesta itsestään ja sen suhteesta läheisiin kaiverruksiin.²⁰⁴ Oikeastaan kaikki tässä työssä esitetyt tulkinnat edustavat viitesisältöä, paitsi viimeinen, jossa kaiverrusten joutsen todellakin on vain joutsen. Olen itse jaotellut aiemman tutkimuksen esittämät tulkinnat karkeasti neljään eri alakategoriaan, jotka ovat:

Pääkategoria: Viitesisällön tulkinta

1. Symbolinen tulkintatapa
2. Kognitiivinen tulkintatapa
3. Kulttuuriekologinen tulkintatapa.

Pääkategoria: Ilmisisällön tulkinta

1. Ilmentävä tulkintatapa.

Symbolisella tulkintatavalla tarkoitetaan sitä, että joutsen tulkitaan nimenomaan uskonnolliseksi symboliksi, jonka puolestaan oletetaan olevan sidottu tiettyyn kulttuuriin. Symbolisen tulkintavan puitteissa kuvien siis oletetaan nimenomaan symboloivan jotain uskomusta. Kun puhutaan siitä, symboloiko joutsen maailmanpylvästä, tarkoitetaan sitä, symboloiko tai esittääkö kaiverruksen joutsen esimerkiksi uskomusta joutsenen assosioimisesta maailmanpylvääseen tai maailmanpylväs-joutsenta.

Näiden kahden pääkategorian sisään jakautuu vielä neljä tulkintaa, jotka ovat: joutsen kosmisena symbolina, joutsen naisena, joutsen maailmanpylväänä sekä joutsen joutsenena. Katsoakseni ne istuvat tulkintatapoihin näin:

1. Joutsen kosmisena symbolina: symbolinen tulkintatapa
2. Joutsen naisena: symbolinen tulkintatapa
3. Joutsen maailmanpylväänä: symbolinen tulkintatapa
4. Joutsen joutsenena: ilmentävä tulkintatapa.

²⁰⁴ Luukkonen 2011, 4.

Näistä tulkinnoista toinen ja kolmas pohjautuvat omiin ajatuksiini, ensimmäinen ja viimeinen aiempaan tutkimukseen. Kaikkia tulkintoja vertaillaan ja arvostellaan tästä huolimatta samoin kriteerein. Se, miten eri tulkinnat on näihin kategorioihin sovitettu, on tulkinnanvarainen ja haastettavissa. Mielestäni yksikään näistä tulkinnoista ei esimerkiksi edusta kulttuuriekologista tulkintatapaa siksi, ettei yhdelläkään niistä ole tarpeeksi suurta painoarvoa rekonstruoidussa muinaisen Karjalan kulttuurissa tai uskonnossa, jotta johtopäätökseen oltaisiin päädytty yksinään tällä tiedolla. Toisaalta myös ajan kulttuurista tiedetään niin vähän, että etupäässä vain metsästyksen liittyvät tulkinnat olisivat suoraan kulttuurisia.

Katsoakseni 1, 2 ja 3 ilmentävät kaikki symbolista tulkintatapaa, sillä niissä ollaan etupäässä lähdetty liikkeelle siitä, mitä itse kaiverrus näyttää esittävän, ja tälle on lähdetty etsimään vastinetta kulttuurista ja täten myös uskonnosta. Näissä kolmessa tulkinnassa korostuukin uskonnon rooli. Olen luokitellut viimeisen tulkinnan ilmisällön tulkintaan siitä ilmeisestä syystä, että jos joutsenen ei tulkita esittävän mitään muuta kuin joutsenta, pysytään tulkinnassa puhtaasti kaiverrusten itsensä tasolla. Kuten aiemmin todettu, uskontoekologinen tulkintatapa tulisi kysymykseen esimerkiksi silloin, kun suomalaista karhumaalausta lähdetään tulkitsemaan uskonto kärjessä, sillä tämän eläimen uskonnollinen asema on melko varmasti tiedossa ja meillä on tätä tukemassa myös kirjallisia lähteitä. Koska vastaavanlaista tilannetta ei joutsenen ja karjalaisen kivikauden kulttuurin välillä ole, joudutaan lähtemään liikkeelle itse kaiverruksesta ja etsimään vastaavuuksia muista samankaltaisessa luonnonympäristössä tai lähialueella vaikuttaneista uskonnoista.

On mainittava, että molemmissa pääkategorioissa, niin ilmisällöllisessä kuin viitesällöllisessäkin tulkinnassa, on omat huonot puolensa. Ilmisällöllisessä saatetaan ohittaa kaiverruksista selvästi paljastuvia tulkintoja, jos ne eivät istu siihen, mitä kulttuurista, uskonnosta tai elinympäristöstä ennestään varmuudella tiedetään. Viitesällöllisen huono puoli taas on siinä, että kun tulkintoja lähdetään tekemään kaiverrusten kautta, ei välttämättä oteta tarpeeksi huomioon tiedettyjä faktoja ajan kulttuurista, uskonnosta tai elinympäristöstä, tai nämä ohitetaan kaiverrusten itsensä nojalla. Hyvinä puolina taas mainittakoon, että ilmisällöllisessä tulkinnassa pysytään varmasti tiedetyissä faktoissa ja tulkintojen virhemarginaali on pienempi. Toisaalta viitesällöllisessä tulkinnassa voidaan saada uutta tietoa ajan kulttuurista tai uskonnosta, kun voidaan esittää myös arkeologisten ja historiallisten faktojen ulkopuolelle ulottuvia tulkintoja. Molemmissa on siis omat heikkoutensa, mutta myös vahvuutensa.

Kalliokaiverrusten kulttuurisella tulkinnalla tarkoitetaan tässä yhteydessä sitä, miten kaiverruksia on pyritty tulkitsemaan sen pohjalta, mitä ympäröivästä kulttuurista tiedetään ja kuinka se on kaiverruksiin mahdollisesti vaikuttanut. Tämä eroaa symbolisesta tulkinnasta sikäli, että ihmisten elinkeinoista ja elinympäristöstä ollaan saatu tietoa arkeologisten löytöjen sekä maantieteen avulla, mutta uskonnosta ei kirjoittamattoman kulttuurin kohdalla voi saada varmaa tietoa, vaan on tyydyttävä tulkitsemaan kaiverruksia rekonstrukttiivisen uskonnon avulla. Voisi myös ajatella niin, että koska uskonto on kulttuurin osa, niin uskontoekologinen tulkintatapa on tarkennus kulttuurisesta, mutta kulttuurisen tulkintatavan ei tarvitse olla uskonnollista (esimerkiksi metsästyksen ja seksuaalisuuteen liittyvät kuvat). Kulttuuriekologian lähtökohdille voi saada todisteita maantieteellisen tutkimuksen avulla, vaikkakaan tämä ei tarkoita sitä, että elinympäristö olisi varmasti vaikuttanut uskontoon. Tämän takia kulttuuriekologinen tulkintatapa on eriytetty symbolisesta tässä työssä.

6.2 Joutsen kosmisena symbolina

Kuten alaluvussa 4.1 muinaissuomalaisesta ja suomalais-ugrilaisista uskonnoista puhuttaessa todettiin, uskonto oli vahvan animistinen ja elollisti paljon luonnonelementtejä. Tämän kautta voisi ajatella, että mahdollisesti myös taivaankappaleita elollistettiin. Olisivatko myyttisiä piirteitä saaneet joutsenet näin myös symboloineet kosmisia elementtejä? Kuten aiemmin mainittu, koska joutsenta ei metsästetty, kuvat joutsenesta todennäköisesti edustavat jonkinlaista symbolista arvoa, eivätkä toimineet esimerkiksi metsästysonnen lisäämiseksi.²⁰⁵

Kuten aiemmin todettu, säkeelliset ympyrät, joiden on toisinaan tulkittu esittävän aurinkoa ja kuuta, vaikuttaisivat määränsä perusteella korreloivan joutsenten esiintymisen kanssa Äänisellä. Liittyvätkö ne siis jotenkin joutseniin? Lauskinin pääargumenttina oli, että Äänisen kalliokaiverruksia voidaan ymmärtää tulkitsemalla ympyrät auringoiksi, sillä Äänisen valaistusolosuhteita muuttava, näennäisesti päättymättömään horisonttiin laskeva aurinko vahvistaa sitä, että kaiverrusten tekijät palvelivat aurinkoa jumalanaan. Päivö oli hänestä todennäköisesti palvotuimpia jumalia, sillä juuri tämän jumalan loisteessa eli koko maailma ja Päivöä ympäröivät muut jumalat. Ravdonikas puolestaan korosti saamelaisten uskomuksia kosmologisissa tulkinnoissaan kaiverruksista, eikä suotta, sillä saamelaisilla oli hyvin kehittynyt kosmologinen kultti.²⁰⁶ Keräilijä-metsästäjät eivät joidenkin tutkijoiden mukaan tehneet suurta eroa elävän ja elottoman

²⁰⁵ Lahelma 2012a, 17.

²⁰⁶ Autio 1981, 129.

luonnon välillä.²⁰⁷ Ei olekaan tavatonta, että kosmiset elementit nähtiin elävinä. Euraasiassa esimerkiksi on aikoinaan levinnyt ajatus työstä, joka joutui kuuhun ja on yhä nykyään näkyvissä sen pinnalla. Karjalassa kosminen tyttö puolestaan pitää kädessään jonkinlaista maitoastiaa.²⁰⁸ Besov Nosin kalliolla lepää kuva ihmisestä, jolla on jonkinlainen kosminen symboli käsissään ja joka jahtaa poroa tai hirveä. Kuva on tulkittu myytiksi Kalla parnehista, joka käyttää Ursa Majoria aseenaan metsästäessään taivaallista eläintä Cassiopeiaa.²⁰⁹ Oliko ehkä myös joutsen kosminen kappale tai osa tällaista kosmista, eläväistä järjestelmää?

Obinurgilaisilla joutsen, hanhi ja sorsa kuuluvat taivaallisiin etelän lintuihin, kuikka puolestaan alamaailmaan.²¹⁰ Tämä joutsenen assosiointi jumalten yliseen maailmaan ei tosin ole pelkästään finno-ugrinen erityispiirre, vaan sitä esiintyy myös muualla.²¹¹ Savvatejevista joutsenet ovatkin jollain tavalla taivaslintuja.²¹² Muinaissuomalaisessa uskonossa apuhenki on peuran tai hirven hahmossa kuljettanut shamaanin henkeä meidän maailmankerroksessamme, käärmeenä tai kalana alisessa ja lintuna ylisessä.²¹³ Joissain tunnetuissa Udmurti-rituaaleissa otetaan kiinni kaksi joutsenta ja lähetetään ne uimaan ylävirtaan, jotta ne veisivät viestin jumalille.²¹⁴ Vesilinnut ovatkin saattaneet symboloida sielun matkaa tuonpuoleiseen.²¹⁵ Kun otetaan huomioon se, että vesilinnut liikkuvat rajojen välillä ja että sielu assosioidaan lintuun²¹⁶, niin johtuisiko tästä se, että myös itsesielun ajateltiin pystyvän liikkumaan ruumiista irrallaan?

Lintukoto ilmentää suomalaisessa muinaisuskossa suomalais-ugrilaisten kansojen ajatusta eteläisestä muuttolintujen maasta. Maitotietä (*Via Lactea*) on myös nimitetty Linnunradaksi tai Villihanhen tieksi, mikä kertoo kosmologian yhdistämisestä lintuihin.²¹⁷ Kosmogeenisessä myytissä Joutsen tekikin pesänsä Pohjoiselle yötaivaalle, minkä pohjalta tähtikuvio sai nimensä. Kivikaudella joutsenen tähtikuvio olikin näkyvissä Pohjoisella taivaalla lähes koko yön, aivan, kuin taivaallinen joutsen tekisi pesänsä Linnunrataan.²¹⁸ Tämä astronominen piirre on saattanut toimia myytin inspiraationa, mutta

²⁰⁷ Lahelma 2005, 38–39.

²⁰⁸ Berezkin 2009, 17, 19.

²⁰⁹ Ernits 2010, 69.

²¹⁰ Siikala 2002, 175.

²¹¹ Lahelma 2012a, 23–24.

²¹² Autio 1981, 43–47.

²¹³ Lahelma 2005, 37.

²¹⁴ Lahelma 2012a, 22–23.

²¹⁵ Mannermaa 2008a, 73.

²¹⁶ Siikala 2012, 370.

²¹⁷ Siikala 2002, 174–175.

²¹⁸ Kuperjanov 2000, 53.

kuten aiemmin todettu, tähtikuvion yhteys joutseneen nimenomaan tällä alueella ei ole varmaa. Vesilinnut ovat myös luonnostaan tietynlaisia rajanylittäjiä, sillä ne voivat olla sekä alhaalla että ylhäällä, maalla sekä vedessä, ja näin ylittää eri rajoja toistuvasti.²¹⁹

Rajanylittäjäeläimiin on usein liitetty yliluonnollisia piirteitä.²²⁰ Muuttolintujen palaamisen keskeisyys symboloi niiden tärkeyttä kulttuurissa: linnut olivatkin ennen yleisin symboli sielulle finno-ugrisella alueella.²²¹ Vepsäläisessä kulttuurissa joutsenet ja hanhet ovat sielulintuja ja ihmiset esitetään usein juuri lintuina.²²²

Pitkäkaulaisen joutsenen, jonka vieressä on aurinko tai kuu, onkin usein tulkittu olevan kosminen merkki.²²³ Voisi ajatella, että jos joutsenten on ajateltu liittyvän jotenkin kosmisiin merkkeihin, niin ne myös itse olisivat jollain tavalla kosmisia. Esimerkiksi Besov Nosin pohjoiskallion raidallinen joutsen kuljettaa pitkässä kaulassaan mahdollista aurinkomerkkiä (Liite, kuva 1), mikä saattaa kertoa siitä, että joutsenen oltaisiin uskottu olevan yhteydessä kosmisiin elementteihin. Viivat joutsenten sisällä puolestaan saattavat olla symboli sateenkaarelle tai kolmelle eri maailmankerrokselle.²²⁴ On esitetty, että taivaanranta olisi taivaan ja maan välisenä liminaalitulana symboloinut ihmisille myös kolmen eri maailmankerroksen kohtaamista.²²⁵

Joutsenet on kuvattu hieman erilaisina riippuen kaiverruskohteesta, mutta joitakin yhtäläisyyksiäkin löytyy, joista yksi on juurikin tämä liioitellun pitkä kaula. Koska niin monet joutsenkaiverruksista on tyylitelty hyvin pitkäkaulaisiksi, niiden on tulkittu mahdollisesti esittävän myyttisiä hahmoja, ja pitkien kaulojen on myös luonnehdittu luovan arvokkaan tunnelman.²²⁶ Aitiologisissa kertomuksissa pyritään selventämään esimerkiksi jonkin luonnonmuodostuman tai eläimen nykyistä olomuotoa myyttisellä tapahtumalla. Pitkä, kapea kaula on tietysti joutsenen tunnusmerkki ja saattaa jo itsessään olla asia, johon moni kiinnittää ensimmäisenä huomion, mutta voiko liioitellun pitkällä kaulalla olla tällainen aitiologinen perusta? Unto Salon mukaan on täysin mahdollista, että joutsen esittää

²¹⁹ Mannermaa 2008a, 72.

²²⁰ Lahelma 2005, 37.

²²¹ Siikala 2002, 23–24.

²²² Lahelma 2008, 154.

²²³ Autio 1981, 33–41.

²²⁴ Autio 1981, 129–130; Lahelma 2008, 157.

²²⁵ Helskog 2010.

²²⁶ Autio 1981, 43–47; Poikalainen & Ernits 1998, 175–176.

alkumeressä elänyttä alkulintua, jonka pitkä kaula auttoi sitä ulottumaan pohjamutaan, josta koko maailma muodostui.²²⁷

Toisaalta kun katselee Besov Nosin kaiverrusta, jossa joutsen kantaa jotain pyöreää kaulassaan, herää kysymys, olisiko joutsen mytologisesti ollut osa jonkinlaista taivaallista asetelmaa ja käyttänyt tätä pitkä kaulaansa kannattelemaan aurinkoa tai kuuta? Mitä pidempi kaula, sitä lähempänä eläimen pää on taivasta, ja näin myös kosmologisia elementtejä. Kun tämän pitkäkaulaisuuden ohella kiinnittää huomiota joidenkin joutsenten keskivartaloa koristaviin viivoihin, joiden on jo ehdotettu esittävän kolmea eri maailmankerrosta, syntyy jälleen uudenlainen kuva joutsenesta. Jos joutsen kannatteli aurinkoa tai kuuta kaulassaan ja se ylsi kaikkien kolmen eri maailmankerrosten tasolle, olisiko jopa koko maailma voinut olla valtava joutsen, joka kannatteli taivaankappaleita kaulassaan? Toki tällöin on otettava huomioon se, että yhdessäkään kaiverruksessa ei ole samanaikaisesti esitetty joutsenta sekä säkeellinen ympyrä kaulassaan, että kolme viivaa vartalossaan. Jos tällaisia kaiverruksia löytyisi, tulkinalla olisi katsoakseni varmempi pohja, mutta toistaiseksi se on vain arvaus.

6.3 Joutsen naisena

Kalevalaisessa epiikassa nainen edustaa usein kosijoiden tavoittelemaa, etäistä nuorta neitoa, joka saattaa kuitenkin myös nousta miehen rinnalle hallitsemaan; Louhi ja vastaavat naispuoliset hallitsijat ovatkin itsenäisesti toimivia voimia. Kysymys kuuluu, onko näiden mielikuvien takana todellisessa historiassa ilmenevä, vahva naisen asema karjalaisessa kulttuurissa, vai onko tämä pelkkää myöhempää perua?²²⁸

Kulttuurin luominen useimmiten kuuluu miehille. Tästä poikkeuksena on kertomus, jossa oluen synnyn kuvauksessa Päivätär tai Osmotar, oluen seppä, etsii Päivölän pidoissa sopivaa käyteainetta ja saa juoman luotua. Louhi osallistuu luomistekoihin vain antaessaan vahingoittaville voimille elämän.²²⁹ Merkittävä piirre itämerensuomalaisessa uskonnossa on naisen asema elämän ja kuoleman ja näitä symboloivien ilmansuuntien, etelän ja pohjoisen, hallitsijana.²³⁰ Tällainen hallitsija on myös Louhi.²³¹ Maailman alussa on aina nainen ja maailma onkin muinaissuomalaisessa mytologiassa naissyntyinen: jumalalliset

²²⁷ Salo 2012, 19.

²²⁸ Siikala 2012, 287.

²²⁹ Siikala 2012, 289–290.

²³⁰ Siikala 2012, 175–176.

²³¹ Lahelma 2008, 156; Siikala 2012, 291–293.

sankarit synnyttää nainen, ilman kaarella istuu impi tai Pohjolan neito ja Laatokan Karjalan kristillisestä perinteestä vaikutteita saaneessa runossa tullaan raskaaksi neitseellisesti. Kuutar ja Päivätär, kuun ja auringon jumalattaret, ovat molemmat myös naisia. He hallitsevat ampiaisia, herhiläisiä ja parantavaa voidetta tuovia mehiläisiä. Heidät myös kuvataan kutojina ja kehrääjinä. Samoin kuoleman jumalatar on uralilaisessa mytologiassa usein nainen.²³²

Loho eli luukka, jonkinlainen versio Louhesta, muuttui isoksi linnuksi, kuten Louhikin.²³³ On merkille pantavaa, että joutsenen vanha nimitys on luikko,²³⁴ mikä muistuttaa läheisesti luukkaa. Linnuksi muuttuva noitanainen kuuluu vanhaan yhteispohjoismaiseen perinteeseen. Louhi on Pohjan akka ja suden synnyttäjä. Hän on myös ensimmäinen noita, joka synnyttää demoneita ja petoja ja on kylmyyden personoituma. Sanonta “langeta loveen” on taustaltaan siitä mielenkiintoinen, että Lovi on etymologisesti johdettu samasta lähteestä kuin Louhi. Lovetar on kirjaimellisesti “halkeaman jumalatar”, joka on Pohjolan harvahampainen ja viirusilmäinen hallitsijatar. Louhi myös assosioidaan usein lintuihin. Tästä löytyykin mielenkiintoinen yhteys Besov Novin paholaiseen, jonka molemmiin puolin on halkeama, sekä joutseniin, jotka on kaiverrettu halkeamien lähelle. Hahmo saattaa siis olla alamaailman hallitsijan symboli.²³⁵ Negatiivinen Louhi tunnetaan positiivista Päivätärtä paremmin ehkä siksi, että tämä jumala yksinkertaisesti tarjosi mielenkiintoisempia kertomuksia.²³⁶

Nainen edustaa toiseutta, vierasta ja tuonpuoleista vanhassa kalevalamittaisessa epiikassa, jossa näkökulma on vahvan miehen. Naista joko tavoitellaan tai hän on vastustaja, ja hän hallitsee elämän ja kuoleman kysymyksiä. Useimmat naishahmot mytologiassa ovat ei-seksuaalisia, hedelmöittyen puhtaasti luonnosta miehen sijaan. Mies esitetään useimmin vain raiskaajan, ei isän tai suvun henkisen jatkajan roolissa. Myyttisiä naishahmoja taas ei kuvata realistisesti, vaan heidän luonteensa johdetaan tuonpuoleisen symboleista tai tunnusmerkeistä.²³⁷ Luonnottaret muistuttavat kolmea kohtalotarta ja edustavat luontoa, näin eroten muista myyttisistä naishahmoista selvästi. Naiset edustavat myös tuonpuoleisuutta ja sankaria hämmentävää vastavoimaa.²³⁸

²³² Siikala 2002, 23–24.

²³³ Lahelma 2008, 156; Siikala 2012, 291–293.

²³⁴ Itkonen 1983, 356.

²³⁵ Lahelma 2008, 156; Siikala 2012, 291–293.

²³⁶ Siikala 2012, 301–302.

²³⁷ Siikala 2012, 301–302.

²³⁸ Siikala 2012, 289–290.

Suomalaisessa kansanuskossa vastakohtaisuus on erityisen tärkeää.²³⁹ Ihmisen vastakohta on eläin, miehen nainen. Feminiinisyys assosioidaan usein tuonpuoleiseen, jossa Tuonelan joutsen konkreettisesti eleli Kalevalan mukaan. Tuonpuoleinen, vastapäiväisyys, kuu ja lehtipuu luovat vastakohdat tämänpuoleiselle, myötäpäiväisyydelle, auringolle ja havupuulle.²⁴⁰ Naisilla on erityisen vahva yhteys kuolemaan symbolisella tasolla. He esimerkiksi hoitavat ja pesevät ruumiita tästä johtuen.²⁴¹ Naiset hallitsevat maailmankaikkeuden keskusta, jonka ylläpitäminen mahdollistaa itsessään elämän jatkumisen, ja vartioivat tämän- ja tuonpuoleisen rajaa.²⁴² Nainen on Uralin alueella symboloinut sekä elinvoimaa että pohjoista ja etelää.²⁴³ Alamaailman vastakohtapareihin kuuluu sananmukaisesti myös “toiseus”, jonka voidaan ajatella edustavan naista ja “toista sukupuolta”. Myös siperialaista ja pohjois-amerikkalaista shamanismia tutkineen Balzerin kuvauksessa shamanistisesta maailmankuvasta vastakohtaisuus on erityisen tärkeää. Balzer kuvailee näiden uskontojen maailman jakautuneena eri piireihin, jotka käsittävät sellaiset vastakohtaparit kuin pyhä ja maallinen, valkoinen ja musta, hyvä ja paha, ylinen ja alinen maailmankaikkeus, mies ja nainen, villi ja kesy.²⁴⁴ Saamelaisilla poikkeavasti tunturiympäristön “hyvän” edustaja oli nainen, “pahan” puolestaan mies.²⁴⁵ Ei ole mahdotonta ajatella, että tämä vastakohtaisuus olisi ollut vaikuttimena myös Karjalan shamanistisessa kulttuurissa.

Vienan kalliokaiverruksissa naiset kuvataan usein metsästyksen, kalastukseen ja taisteluun liittyvissä tilanteissa. Karjalan nainen olikin tiettyssä mielessä täysin tasaväkinen miehensä kanssa: hän oli taidokas metsästäjä, kova hiihtämään, tarkka ampumaan ja ahkera arjen askareissa. Kolttanainen saattoi myös osallistua karhunkaatoon, eli kaikki naisen kosketus ei ollut pyhyiden kannalta pahasta, kuten useissa muissa lähialueiden uskomuksissa. Naiset ja lapset ovatkin todistetusti osallistuneet joukkopyyntiin ja Peurasaaren kalmistoissa naisten haudoista on löydetty esimerkiksi nuolenpäitä. Myös Tacitus esitti suomalaisnaiset miesten rinnalla metsästäjänä ja Vienan kalliokuvat vain tukevat tätä näkemystä. Myös Mikkelin Tuukkalan kalmiston hautaesineistö tarjoaa todisteita sen puolesta, ettei metsästys ollut täysin miesten vastuulla. Goldisamojen ihannenainen tai

²³⁹ Järvinen 1991, 119.

²⁴⁰ Pulkkinen 2014, 37–44.

²⁴¹ Jetsu 2001, 103–104.

²⁴² Siikala 2012, 289–290.

²⁴³ Siikala 2002, 23–24.

²⁴⁴ Balzer 1996, 306–311.

²⁴⁵ Ilomäki 2014, 125–150.

sankaritar oli Karjalan naisen tapaan paitsi kaunis, ahkera ja väsymätön hiihtäjä, myös tarkka ampumaan ja taitava metsästäjä. Kaikki mahdollinen voima oli hyödyksi metsästämisessä ja tungettelihoita vastaan, joten näihin liittyvissä toimissa olivat mukana myös naiset.²⁴⁶ Myös uudempi karjalainen kulttuuri oli osin hyvin naisvoittoinen: vanha nainen saattoikin olla ensimmäiseksi rippikirjaan merkitty ja olla päättävässä asemassa mikäli isäntä puuttui, ja äiti sekä veljet olivat tyttärien luovuttajia.²⁴⁷ Virossa, Inkerissä, Etelä-Karjalassa ja Hämeessä järjestettiin nuorten naisten järjestäytyneitä lauluvaelluksia, jotka tehtiin hyvin julkisilla ja avoimilla paikoilla, kun miesten vastaavat puolestaan järjestettiin paljon rajatummissa ja huomaamattomammissa tiloissa.²⁴⁸ Voisikin sanoa, että vaikka miehet loivat kulttuurin, niin naiset ja eläimet antoivat sen aineksen ruumiinsa avulla karjalaisessa kulttuurissa.²⁴⁹

Eläimet ja eläinsymboliikka ovatkin tärkeä osa Kalevalaa, tietysti etupäässä siksi, että eläimet toimivat ravinnon eli myös elämän edellytyksinä. Tämä eläinkeskeisyys näkyy kuitenkin myös uskonnossa: jo kantele itsessään on rakennettu kalanluista. Peräseinäjokelaisen Heikki Jopin ”Löylyn sanoissa” esitetään Väinämöisen rakentama sauna, joka on tehty lahnan suomuksista, meren kivistä sekä ahman ja peuran luusta. Kertomus muistuttaa kalevalaista syntyloitsun peruskaavaa, jossa kulttuuriesineen ainesosat luetellaan peräkkäin.²⁵⁰ Vaikka joutsen olisi myöhemmin liitetty tuonpuoleiseen, niin alun perin joutsen oli kuitenkin neutraali, ei mitenkään pahaa tarkoittava olento.²⁵¹ Joutsen on kuitenkin saatettu myöhemmin nähdä pahana merkinä kristillisten asukkaiden puolesta, mistä kertoo kaiverrus, jossa joutsenen päälle on lisätty ortodoksinen risti (Liite, kuva 2). Joutsen on mystinen, mutta kuitenkin jatkuvasti nähtävillä, ja palvelee näin joidenkin tulkintojen mukaan maskuliinista seksuaalista turhautumista jonkin niin kauniin ja kaikkien näkyvillä olevan, mutta kuitenkin saavuttamattoman edessä. Joutsen saattaa näin mahdollisesti symboloida paitsi tuonpuoleisuutta ja toiseutta, mutta tuonpuoleisuus ja toiseus myös itsessään symboloivat feminiinistä energiaa. Naiseus assosioidaankin usein juuri kesyttämättömiin ja mystisiin luonnonvoimiin ja joutsenen vastavuoroisesti ajatellaan symboloivan naiseutta, alamaailmaa ja kesyttämättömyyttä. Useissa kansantarinoissa mies nai kauniin joutsenneidon ja saa kontrollin tästä varastamalla neidon vaatteet tai koruja, usein myös kruunun niiden mukana. Tämä on hyvin konkreettinen osoitus ihmisen, tarkemmin miehen, omistajuudesta

²⁴⁶ Autio 1981, 111–114.

²⁴⁷ Siikala 2012, 291–293.

²⁴⁸ Siikala 2012, 114–115.

²⁴⁹ Siikala 2012, 366.

²⁵⁰ Siikala 2012, 366.

²⁵¹ Järvinen 1991, 119.

feminiinistä joutsenta kohtaan. On mielenkiintoista, että pohjoiseen ja tuonpuoleiseen liitetään myös alastomuus, jonka joutsenen roolia myyteissä ja kirjallisuudessa tutkinut Kinghorn yhdistää myös joutsenen symboliikkaan hyvin vahvasti. Hän argumentoikin, että joutsen edustaa nimenomaan alastonta naista. Runoilija William Yeats viittaa narsistisessa historiantulkinnassaan myös jonkinlaiseen ihmisen kaksoisolentoon tai hieman jungilaiseen käsitykseen “varjo”. Tässäkin näkökulmassa joutsen edustaa hyvin vahvasti jonkinlaista toiseutta.²⁵²

Naisella oli “naisen väestä” johtuen erityinen asema ja oma toimintapiiri, joka liittyi erityisen vahvasti karhuun.²⁵³ Esimerkiksi tiettyjen karhuriipusten on ehdotettu olleen etupäässä naisten käytössä.²⁵⁴ Luonnonelementit ovat yleensä feminiinisiä pohjoisissa muinaisuskonnoissa; Volgassa asuvien marien mukaan maa itsessään oli elollinen äiti-maa eli maa-emo.²⁵⁵ Lintujen eteläistä maata koskevaan mielikuvaan liittyykin elämää antava Äiti-hahmo, joka edustaa usein aurinkoa. Yleissiperialaiseen maailmankuvaan kuuluu myös tuonpuoleinen syntymistään odottavien lasten sielujen varasto, sekä myyttinen lintu, joka hautoo näitä sieluja.²⁵⁶ Joutsen-neito –tarina on etenkin siperialaisilla shamanistisilla kansoilla hyvin yleinen. Joissakin eurooppalaisissa versioissa joutsenneidot vierailevat kesäpäivänseisauksen aikaan, mikä vahvistaa joutsenen linkkiä nimenomaan aurinkoon.²⁵⁷ Tämä on mielenkiintoista, kun pohditaan joutsenen näennäisesti hyvin tuonpuoleiseen, pohjoiseen, feminiinisyyteen ja kuuhun liittyvää luonnetta kantaauralilaisessa maailmankuvassa, jota käsiteltiin luvussa 4. Kansanperinteestä löytyy tarinoita miehistä, jotka ovat nähneet maan alta tulleita, punaisiin pukeutuneita naisia. Metsänneito oli eroottinen ja se vietti erämiestä kauneudellaan, vaikka se olikin takaata päin katsottuna vastenmielinen. Metsän- ja vedenneitoja voi luonnehtia sekä pelottavina mysteereinä, että loppumattoman kiehtovina samaan aikaan. Vesistön syvimässä kohdassa elelevä näkki oli joissain kuvauksissa nainen ja veti järveen uskaltautuneen mukanaan pinnan alle.²⁵⁸

Nimenomaan naiset ja lapset eivät joidenkin lähteiden mukaan saaneet syödä joutsenta:

²⁵² Kinghorn 1994, 509–511.

²⁵³ Tarkka 2014, 39–40.

²⁵⁴ Kivisalo 2008.

²⁵⁵ Ilomäki 2014, 125–150.

²⁵⁶ Siikala 2012, 175–176.

²⁵⁷ Armstrong 2012, 1.

²⁵⁸ Ilomäki 2014, 125–150.

Kun metsästettiin joutsenia, oli sellainen tapa, etteivät naiset ja lapset saa syödä, en tiedä miksi. Joutseniin liittyi myös tapoja. Muistan vain, että lapsille sanottiin, ettei saa syödä, naiset eivät myöskään saaneet syödä. Vain vanhat miehet söivät. Myös joutsenen siipiä käytettiin. Kun tulee verta, niin siiven sulkia poltetaan ja joko savulla tai tuhkalla, en enää muista, tyrehdytetään veren tulo. Evenkit koko ajan kantavat mukanaan sulkia, äitinikin kantaa niitä edelleen mukanaan. Se oli parannuskeino (S–2006).²⁵⁹

Tätä naisen assosioimista toiseuteen ja luontoon tukevat myös kielitieteelliset ja feministiset tutkimukset. Geneerinen “he” -muoto sekä feminiininen muoto, joka on vain muunnos maskuliinisesta kuten esimerkiksi ranskassa, vahvistavat käsitystä siitä, että naiseus on jotain “toista”. Sukupuolinen kieli liittyy hyvin vahvasti myös kulttuuriin. Esimerkiksi linnut ovat feminiinisiä dyirbalisessa kielijärjestelmässä, mikä liittyy siihen uskomukseen, että luonnostaan feminiiniset sielut muuttuvat linnuiksi ihmisen kuollessa. Asioiden sukupuolittaminen nähtiin pitkään merkkinä eurooppalaisen kulttuurin kehityksestä. Jakob Grimmin mukaan esimerkiksi on olemassa kieliopillinen sukupuoli, joka on johdettu asioiden “luonnollisesta” kulusta. Tässä selitysmallissa feminiiniset asiat assosioidaan negatiivisiin, maskuliiniset positiivisiin asioihin. Luonnollisen sukupuolen lisäksi kuitenkin myös esimerkiksi laivoihin, autoihin ja luonnonvoimiin viitataan usein feminiinisillä termeillä. Tämän ajattelaa olevan lähtöisin omistajuussuhteesta: asiat, joihin viitataan “she”:nä ovat tärkeitä omistajalleen, mutta niistä puhutaan silti hyvin spesifisti tämän omistajuuden ja hallitsemisen käsitteen kautta.²⁶⁰ Kolonialismi ja seksismi onkin usein tutkimuksessa linkitetty toisiinsa. Imperialismissa taas on nähtävissä ennemminkin patriarkaalinen suhde, jossa miehet hallitsevat naisia ja lapsia. Hallinto on useissa kielissä maskuliininen, kun taas maa ja maaseudut feminiinisiä. Luonto ja etenkin hallitsemattomat luonnonvoimat assosioidaan erittäin usein naisiin. Esimerkiksi hurrikaaneihin ja muihin luonnonvoimiin viitataan feminiinisinä ja niitä luonnehditaan esimerkiksi flirttaileviksi tai huonotuuliksi. Vaikka jotkut hurrikaanit onkin saatettu nimetä maskuliinisiksi, niihin viitataan silti neutrimuodossa. Luonto naisena –metafora voidaan jäljittää ajatukseen kreikkalaisen maa-jumalan, Gaian, naispuolisuudesta. Luontoon liittyy ajatus heikkoudesta ja

²⁵⁹ Mustonen 2009, 94.

²⁶⁰ Eckert 2003, 69–73.

irrationaalisuudesta sekä siitä, että se on kesytettävä. Tämä kesytys onkin etupäässä miehen vastuulla.²⁶¹

Joutsen ja nainen on siis molemmat assosioitu tuonpuoleiseen, mystisyyteen sekä kesytettäviin luonnonvoimiin eri uskomuksissa. Mutta riittääkö tämä todistamaan siitä, että joutsen olisi ollut nainen? Mitä itse kaiverrukset kertovat? Joutsen kuvataan Äänisjärven kaiverruksissa muutamaankin otteeseen oletettujen poikasten kanssa. Peri Nosista löytyy joko yksi komposiitti tai useita vierekkäisiä asetteluja, joissa kuvataan äiti-joutsenia todennäköisesti poikastensa kanssa, ja Ääniseltä löytyy useita yksittäisiä joutsenia jonkinlaisen pyöreän objektin kanssa (Liite, kuva 3). Erään joutsenen takana on sen yläruumiin tasolla tällainen pyöreä kohde (Liite, kuva 4). Kun otetaan huomioon, miten useassa eri kaiverruksessa kuvataan mahdollisesti joutsenen poikasia, ympyrät on melko luonnollista tulkita muniksi, josta poikasetkin ovat tulleet. Kuten aiemmissa tulkinnoissa on esitetty ja kuten viimeisessä alaluvussa ”Joutsen maailmanpylväänä” tullaan huomaamaan, ympyrät voidaan kuitenkin myös nähdä kosmisina symboleina. Ne saattavat myös olla symboleita maailmanmunalle.²⁶² On myös painotettava, ettei joutsenen symbolisesta arvosta naisena voi varmistua pelkästään siksi, että sen takana kuvataan pienempiä joutsenia. Saattaa myös olla, että joutsenten kokoeroa on haluttu korostaa niiden tärkeyserojen, ei ikäeron, johdosta.

On kuitenkin otettava huomioon se, että kaiverruskohteita on mahdollisesti luettu tai tarkoitettu luettavaksi kokonaisuuksina. Lebediny Nosista nimittäin löytyy kaiverrus, jossa on kuvattu edessään olevia ihmisiä huomattavasti suurempi joutsen, jonkinlainen korkeista palkeista muodostettu rakennelma ja neljä ihmishahmoa, joiden vatsat ovat huomattavan kokoiset (Liite, kuva 5). Suoraan tämän mystisen komposiitin yläpuolella on kuva pyöreämahaisesta ihmishahmosta, joka seisoo tai makaa jalat harallaan (Liite, kuva 8). Sitä, liittyykö esimerkiksi tämä kaiverrus kyseiseen kompositioon, on vaikea sanoa. Jos kuitenkin ajatellaan, että pyöreämahaiset hahmot ovat esimerkiksi raskaana olevia naisia, niin voisi toisaalta myös ajatella, että pyöreämahainen, jalat levällään oleva hahmo saattaa olla synnyttämässä oleva nainen. Vastaavanlaisen tulkinnan esitti myös Lauskin.²⁶³ Olisiko tällöin mahdollista, että tässä mielenkiintoisessa kuviossa esitetään jonkinlainen aito tai

²⁶¹ Eckert 2003, 74–80.

²⁶² Lahelma 2012a, 27.

²⁶³ Autio 1981, 16.

kuvitteellinen rituaali, joka liittyy jotenkin hedelmällisyyteen, tai ehkä kuva ilmentää joutsenen roolia hedelmällisyydessä tai naiseudessa?

6.4 Joutsen maailmanpylväänä

Muinaisissa suomalaisissa kertomuksissa Sampo, ”ihmekone”, on osa itse taivasta kannattelevaa koneistoa.²⁶⁴ Muinaissuomalaisissa uskomuksissa tavataankin usein ajatus siitä, että taivas piti jotenkin pitää pystyssä, ja sitä usein kannattelivat jonkinlaiset pylväät. Näitä pylväitä kutsutaan ilman pieliksi. Saamelaisilta tunnetaan rituaaleja, joissa näitä myyttisiä ilman pieliä jäljennettiin konkreettisilla pylväillä.²⁶⁵ Unto Salon mukaan joutsenten kuvat saattavatkin olla jokavuotisen joutsenjuhlan aikaan tehtyjä riittisymboleita.²⁶⁶ Voisiko edellisessä alaluvussa mainittu Lebediny Nosin kaiverrus, jossa luonnottoman suuren joutsenen etualalla on neljä ihmishahmoa ja näiden ohella pylväitä joiden päät muistuttavat suuresti joutsenta (Liite, kuva 5), olla jonkinlainen esitys tämänkaltaisesta riitistä? Tai ilmenemä jatkuvaluontoisesta riitistä, jossa joutsenen kuvia on kaiverrettava kallioihin, jottei taivas itsessään putoa? Voisiko tämä myös selittää sen, miksi joutsenten kaulan pituutta on monissa kaiverruksissa liioiteltu, jotta se näin muistuttaisi enemmän ilman pieltä? Onko tämä pitkäkaulaisuus nimenomaan se syy, miksi joutsen on mahdollisesti assosioitu maailmanpylvääseen?

Jos joutsen olisi ollut jonkinlainen sampoa muistuttava taivaskoneen osanen, eikö tästä pitäisi löytyä enemmän viitteitä kaiverruksista itsestään? Suoria viitteitä tästä uskomuksesta ei Lebediny Nosin kaiverruksen ohella ole, vaan pikemminkin siitä, että joutsen olisi ollut kosminen symboli ja tätä kautta mahdollisesti osa taivaallista koneistoa. Jos joutsen olisi todella ollut jonkinlainen maailmanpylväs tai ilman pieli, se olisi väistämättä myös yhteydessä taivaankappaleisiin, mikä saattaa myös selittää Äänisen mystiset ympyräkuviot kosmisina kappaleina. Tällöin myös kaiverrus, jossa joutsen kannattelee kosmiseksi kohteeksi tulkittua ympyrää kaulassaan, selittyisi. Yksi paljon keskustelua herättänyt ryhmä onkin juuri nämä pyöreät objektit (Liite, kuva 6), joiden on tulkittu symboloivan aurinkoa tai kuuta. Kuten alla olevasta taulukosta voi nähdä, lähialueisiin verrattuna käytännössä vain Äänisellä tavataan näitä mielenkiintoa herättäviä symboleita, ja Äänisellä on myös ehdottomasti enemmän lintuja kuin missään toisaalla.

²⁶⁴ Haavio 1967, 190–204.

²⁶⁵ Salo 2012, 22; Pulkkinen 2014, 50–53.

²⁶⁶ Salo 2012, 19.

Taulukko 2.: Linnut ja mahdolliset kosmiset symbolit eri kaiverrusalueilla Venäjällä²⁶⁷

Kaiverruspaikka	Lintuja	(Mahdollisia) Auringon ja kuun merkkejä
Ääninen	37 %	12 %
Viena	9 %	0 %
Zalavruga	6 %	0 %
Vanha Zalavruga	0 %	1 %

Taulukkoa katsomalla vaikuttaisi siis siltä, että joutsenten ja mahdollisten kosmisten symbolien esiintyminen kaiverruksissa korreloi jollain tasolla, sillä kun joutsenia on paljon, on myös huomattavan paljon enemmän näitä symboleita. Voisiko tästä vetää sen johtopäätöksen, että linnut, ja erityisesti niiden valtaosa eli joutsenet, liittyisivät näihin kuvioihin jotenkin? Saattaisivatko nämä ympyrät tosiaan olla auringon tai kuun symboleita, ja näin liittyä kosminen symboli –joutseneen tai maailmanpylväs-joutseneen osana kosmista muodostelmaa? Kuten luvun 4 alaluvussa 4.3 ”Hautaustavat ja luontosuhde” kävi ilmi, kivikauden ajan Karjalassa oli hyvin eläväinen luontokäsitys. Ääniseltä löytyy muitakin kaiverruksia joista voisi päätellä, että kaivertajat ovat nähneet jonkinlaisia yhteyksiä antropomorfisten olentojen ja kosmisten symbolien välillä.²⁶⁸ Olisiko mahdollista, että tästä syystä myös kosmiset elementit nähtiin elävinä olentoina tai samaistettiin eläimiin, ehkä juuri joutseneen?

Besov Nosin joutsenen kaulasta roikkuvan ympyrän on joskus tulkittu olevan esimerkiksi aurinko tai kuu, ja täten myös joutsenen on oletettu olevan kosmologinen symboli.²⁶⁹ Peri Nosissa erään joutsenen takana esimerkiksi on juuri tällainen pyöreä kohde, joka saattaa myös olla muna, tai esimerkiksi kosminen symboli (Liite, kuva 4). Toinen merkillepantava kaiverrus, joka saattaa todistaa joutsenen roolista kosmisena elementtinä, on Besov Nosin kaiverrus, jossa joutsenen yllä taittuu jonkinlainen kulmikas asetelma, ja sen taittumakohdassa on pyöreä kohde joutsenen vasemmalla puolen (Liite, kuva 9). Yksittäisiä kaiverruksia tulkittaessa on myös otettava huomioon kaiverrusalue kokonaisuudessaan, etenkin silloin, kun kaiverrusten välillä on selkeitä yhtäläisyyksiä. Kun tämän ohella huomioidaan se, että useassa lähellä olevassa kaiverruksessa kuvataan oletetusti joutsenen poikasia, niin ympyrät tulkitaan helposti muniksi. Jos näitä Peri Nosin kaiverruksia lähdetään

²⁶⁷ Autio 1981, 116.

²⁶⁸ Zhulnikov 2010, 96.

²⁶⁹ Autio 1981, 33–41.

kuitenkin tulkitsemaan Lebediny Nosin mystisen kaiverruksen (Liite, kuva 5) kanssa rinnakkain, mielikuva saattaa karista: joutsen ja ympyrät voidaan myös nähdä kosmisina elementteinä. Tässä kohtaa on mielestäni tärkeää pohtia sitä, millaista otetta ja kriteereitä tulkinnassa käytetään. Onko olennaisempaa se, mitä suoraan kaiverruksen ympärillä on, vai se, millaisia yhteyksiä muihin lähialueen kaiverruksiin löytyy? On myös mielenkiintoista, että tämä ympyrä, joka riippuu joutsenen kaulasta kahden säikeen varassa, muistuttaa huomattavasti muita Äänisen rannoilla sijaitsevia mystisiä lisäkkeellisiä ympyröitä. Onko mahdollista, että ne esittäisivät juuri joutsenesta erkaantunutta aurinkoa tai kuuta, jossa on yhä kiinni ulokkeet, joiden varassa taivaankappale linnusta riippui? Ehkä tämä edustaakin aitiologista selitystä kaiverrusten sisäisessä maailmassa, eli ympyröillä on lisäkkeet tämän mytologisen tapahtuman johdosta, vaikka oikeilla taivaankappaleilla ei niitä ole.

Joutsenten esittämistapa eroaa jonkun verran kaiverrusalueiden välillä. Joskus joutsenilla on liioitellun pitkä kaula, joskus liioitellun pitkät jalat ja joskus ei jalkoja ollenkaan. Pitkä kaula voi tosin myös selittyä muillakin tavoin, esimerkiksi myyttien kautta: Unto Salo esimerkiksi on pohtinut sitä, millaisesta maailmansyntymyytistä Äänisen kalliokuvat mahdollisesti kertovat. Hänestä on täysin mahdollista, että joutsen kuvaa alkumeressä elänyttä alkulintua, jolla on sen pohjamutiin ulottumisessa auttava, liioitellun pitkä kaula. Tämä pitkäkaulaisuus kertoo joutsenen mahdollisesti olleen myytilintu ja sukeltajamyytin olleen hallitseva Äänisjärvellä.²⁷⁰ Myös asettelussa ja muussa kaiverrusten ympärillä olevassa on nähtävissä selkeitä eroja: Peri Nosista esimerkiksi löytyy mielenkiintoinen asettelu, jossa kaksi joutsenta ovat kääntyneenä pyrstöt toisiinsa päin, katse suoraan edessä (Liite, kuva 7). Tämä kaiverrus on siitä mielenkiintoinen, että sen taustalla voisi hyvin kuvitella olleen halu sommitella kuva visuaalisesti mielekkääseen tapaan, eikä pelkästään kuvata jotain nähtyä tai uskomuksen kohdetta. Tämä noudattelisi Savvatejevin ajatusta.²⁷¹ Olisiko tämä mielessä pitäen mahdollista, että Lebediny Nosin kaiverruksen mystinen asetelma edustaakin vain jonkinlaista esteettistä sommitelmaa, jonka taustalla ei välttämättä ole mitään sen kummempaa uskomusta tai rituaalia? On myös tehtävä ero sen välillä, symboloivatko kaiverrusten joutsenet ilman pieliä, vai onko niiden taustalla todellinen uskomus myyttisestä ilmanpieli-joutsenesta.

Lebediny Nosin (Liite, kuva 5) kaiverruksessa merkillepantavaa on myös taustalla olevan joutsenen kokoero edustalla oleviin ihmisiin nähden. Toisaalta on myös

²⁷⁰ Salo 2012, 19.

²⁷¹ Autio 1981, 139–141.

mahdollista, että kokoeroa oltaisiin käytetty korostamaan sitä, ettei tässä ole kyseessä fyysinen tai ”pelkkä” joutsen, vaan jotain muuta. Joutsenen suuri koko ei siis välttämättä pelkästään kerro siitä, että se on jollain tavalla erityisen tärkeä tässä asetelmassa, vaan kenties myös sen olemuksesta itsessään. Tosin, kuten aiemmin sanottu, ymmärrys tämän ajan uskonnollisesta kulttuurista on hyvin pitkälti lähinnä rekonstrukttiivinen, eli on erittäin vaikea päästä käsiksi siihen, mihin Äänisen ihmiset todella uskoivat. Jos Lebediny Nosin kaiverrus olisikin esitys jonkinlaisesta rituaalista, meillä ei toistaiseksi ole tästä muuta todistusaineistoa.

6.5 Joutsen joutsenena

Vaikka runsaat kuvat joutsenista herättävät mielenkiinnon ja tuntuvat jo itsessään niin mystisiltä, että niiden tulkitseminen mitä erilaisin tavoin on houkuttelevaa, on myös otettava huomioon se mahdollisuus, että joutsenet saattavat olla pelkkiä joutsenia. Tämä tulkinta, jossa joutsen ei symboloi mitään, edustaa ilmentävää tulkintatapaa.

Äänisen kalliotaiteen lintujen osuus on 37 prosenttia, kun se on Vienassa vain yhdeksän ja Zalavrugan uudessa kohteessa ainoastaan kuusi prosenttia. Äänisestä löytyy näiden ohella mahdollisesti myös kosmologiaan liittyviä ympyröitä, mikä korostaa joidenkin mukaan sitä, että kaiverrukset eivät välttämättä kuvasta vain elinkeinoja.²⁷² Tällöin herää kuitenkin kysymys siitä, miksi joutsenia sitten on kuvattu näin valtavan paljon, jos ei saaliina? Ilmentäisivätkö joutsenet mahdollisesti pelkkää ekologista luonnonympäristöä, kuten kulttuuriekologisessa tulkintatavassa, mutta ilman minkäänlaista uskonnollista painotusta? Ääninenhän toimi levähdyspisteenä useille muuttolinnuille, mukaan lukien laulujoutsenille.²⁷³ Yksi mahdollisuus on, että joutsenia olisi jostain syystä ollut Äänisellä poikkeuksellisen paljon tuohon aikaan muuttolentojen välissä. Tai ehkä vain muuttolennon välissä levähtävä joutsen oli Äänisellä niin harvinainen näky, että sitä haluttiin tällöin kuvata. Väritykseltään lähes täysin valkoiset eläimet eivät myöskään ole kovin yleisiä, joten tämäkin on saattanut edesauttaa huomion kiinnittymistä joutseniin. Savvatejevin mukaan tekijät olisivat etupäässä pyrkineet kauneuteen.²⁷⁴ Voisiko olla, että kuvat onkin tehty etupäässä sen takia, että joutsenet sopivat siroine piirteineen hyvin esteettisiin asetelmiin? Oliko kuvien taustalla pelkkä taiteellinen inspiraatio? Toisaalta tällöinkin voidaan kysyä, miksi joutsen olisi ollut näin ylivoimaisesti edustettuna verrattuna muihin kalliokaiverrusalueisiin?

²⁷² Autio 1981, 116.

²⁷³ Collins & Little 2019, 50–80.

²⁷⁴ Autio 1981, 139–141.

Muinaiseen taiteeseen perehtynyt Andreas Lommelin mukaan kuvat ovat voineet myös olla etukäteen tehtyjä ennustuksia pyyntiretkistä, kun taas toisista ne ovat liian yksityiskohtaisia ollakseen etukäteen tehtyjä. Lommelin mukaan metsästäjät ovat myös saattaneet kuvata pyyntieläimiä metamorfooseina ihmisen ja eläimen välillä, sillä he eivät alkujaan tehneet eroa itsensä ja eläimen välillä. Kun ilmeni ristiriita sen välillä, että elämä on ikuista ja että pitää toisaalta tappaa selviytyäkseen, kehittyi ajatus siitä, ettei saalista varsinaisesti tapeta, vaan eläin voi palautua luontoon jos sen jäännöksiä kohtelee oikein.²⁷⁵ On kuitenkin myös otettava huomioon muut lähialueiden löydökset TLA:n mukaisesti: Suomessa joutsen on ollut enemmänkin saaliseläimen roolissa, eikä sitä siltikään ole kuvattu läheskään yhtä paljon kuin Äänisellä.²⁷⁶ Suomen kalliotaitteessa tavataankin joutsenia huomattavan paljon harvemmin ja Rapakonsaaresta löydetty joutsenet ovat ainoat varmat esitykset näistä linnuista. Linnut yleisesti vaikuttaisivat olevan kuvattu lähinnä saaliseläiminä.²⁷⁷ Tämä ei kuitenkaan välttämättä pidä paikkaansa Äänisen joutsenten kohdalla, sillä joutsenen käytöstä materiaalina sekä saalistamisesta on ristiriitaista tietoa. Vaikka esimerkiksi Autio mainitsee joutsenella olleen suuri merkitys myös aivan käytännönläheisissä asioissa niin, että joutsenista olisi saatu höyheniä ja lihaa, on myös otettava huomioon, että on todisteita useista uskomuksista joissa joutsenen tappaminen johtaa metsästäjän omaan surmaan, kuten oli Lemminkäisen kohtalona.²⁷⁸ Tämän ohella monen pohjoisen kansan keskuudessa oli kiellettyä syödä joutsenta ja luiden erityinen kohteleva käy ilmi arkeologisista löydöksistä.²⁷⁹ Joutsenen luita on myös löytynyt erityisen vähän suomalaisista asuinpaikoista.²⁸⁰ Vaikka joutsenesta olisi työstetty joitain työkaluja, niin joutsenen metsästys oli kuitenkin todennäköisesti säädeltyä, eikä niitä käytetty löytöjen perusteella ravintona.²⁸¹ Jos joutsenta olisi metsästetty, sen kuvaaminen kaiverruksissa voisi selittyä esimerkiksi metsästysmagian avulla, mutta jos jo valmiiksi kuolleita joutsenia käytettiin työkalujen tai muun valmistamiseksi, niin näin runsas kuvaaminen tuntuu epätodennäköisemmältä.

Toisaalta myöskään se, ettei jotain eläintä kuvata runsaasti kaiverruksissa, ei tarkoita sitä, etteikö se voisi olla tärkeä mytologisesti: karhua esimerkiksi ei ole varmuudella

²⁷⁵ Autio 1981, 139–141.

²⁷⁶ Stolyar 2000, 165.

²⁷⁷ Stolyar 2000, 165; Miettinen 2000, 59.

²⁷⁸ Autio 1981, 31, 116; Järvinen 1991, 119.

²⁷⁹ Lahelma 2012a, 26–27.

²⁸⁰ Mannerman 2003, 17.

²⁸¹ Mannerman 2008a, 60; Mannerman 2008b, 20–21.

kuvattu yhdessäkään Suomesta löytyneestä kaiverruksesta, vaikka se oli mytologisesti tärkeässä asemassa.²⁸² Voisi tosin miettiä, johtuuko tämä kenties siitä, että karhu oli pelätty. Tutkimustiedon perusteella on myös todettu, ettei pidä paikkaansa, että useimmin kuvatut eläimet olisivat myös halutuimpia pyyntieläimiä. Esimerkiksi majavan tapauksessa tämä on täysin päinvastoin: majavia on käytetty paljon, mutta kuvattu hyvin harvoin. Toisaalta esimerkiksi hirviä on kuvattu toisinaan juuri silloin, kun kanta on pieni, ja kun sitä on alettu elvyttää uudestaan.²⁸³

Joidenkin mukaan pyyntikuvien lukuisuudesta päätellen ne ovat jälkikäteen tehtyjä, mutta Autiosta kaiverrukset taas ovat niin tarkkoja, että ne tuskin toimivat metsästysonnen tuottamiseksi etukäteen. Hänen mukaansa kuka tahansa olisi saattanut tehdä kuvat ja että kuvaryhmien erilaisuus näin myös kertoisi tekijöiden erilaisuudesta.²⁸⁴ On myös huomioitava, että esimerkiksi Zalavrugassa hirven metsästyksen liittyvät kuvat ovat hyvin selkeitä: hirvi esitetään nuolia selässään ja vieressään ihminen, jolla on jousi. Äänisen kalliokaiverrukset ovatkin useiden tutkijoiden mukaan hyvin selvästi erotettavissa muista kaiverruksista, joissa on keskitytty vahvemmin elinkeinojen kuvaukseen.²⁸⁵ Ero joutsenten esittämistapaan on siis ilmeinen. Koska joutsenia ei kuvata näin, uskallan väittää, että joutsenia ei kuvata Äänisjärven kaiverruksissa saaliina.

Tämä tulkinta poikkeaa muista kolmesta niin suuresti, että tulkintaa ei oteta mukaan keskiarvoanalyysiin. Tämä johtuu yksinkertaisesti siitä syystä, että mikä tahansa kaiverrus saattaa yhtä hyvin kuvata joutsenta ilman minkäänlaista symbolista arvoa, mutta tätä on erittäin vaikea arvioida arvoasteikollisesti. Tukeeko pelkkä joutsen paremmin tätä tulkintaa, kuin joutsen, jonka yläpuolella on pyöreä objekti? Mielestäni ei, sillä jos uskotaan, että kaiverrusten taustalla saattaisi olla pelkkä halu kuvata nähtyä tai sommitella kohteet esteettiseen muotoon, niin pyöreän objektin kanssa kuvattu joutsen olisi aivan samalla tavalla ”pelkkä joutsen” kuin mikä tahansa muukin. Tällöin kaikki joutsenkuvat saisivat täydet pisteet luvussa 7 esitettyjen kriteerien perusteella ja vertailu olisi järjetön.

²⁸² Lahelma 2005, 32.

²⁸³ Pesonen 1996, 12.

²⁸⁴ Autio 1981, 139–141.

²⁸⁵ Lobanova 2016, 13.

7. Symbolisten tulkintojen vertailu

Kuten aiemmin esitetty, tulkinnat on luokiteltu kahteen ylempään kategoriaan seuraavasti:

1. Joutsen kosmisena symbolina: symbolinen tulkintatapa
2. Joutsen naisena: symbolinen tulkintatapa
3. Joutsen maailmanpylväänä: symbolinen tulkintatapa
4. Joutsen joutsenena: ilmentävä tulkintatapa.

Käytän kaksinkertaista arviointia, eli arvioin ensin rekonstruoidun uskonnon tuen tulkinnalle ja sitten itse kaiverrusten tuen tulkinnalle. Arviointi etenee näin: näistä tulkinnoista 1, 2 ja 3 arvioidaan ensin sen mukaan, miten hyvin ne sopivat mahdolliseen Äänisen muinaisuskoon, jota on käsitelty luvussa 4. Nämä arvosanat otetaan huomioon lopullisessa vertailussa, kun ollaan laskettu yksittäisten kaiverrusten saamat arvosanat. Tämän jälkeen jokaiselle yksittäiselle kuvalle annetaan arvosana 1–5 sen perusteella, miten hyvin se sopii kategoriassaan tulkintaansa. Lebediny Nosin kaiverrus (Liite, kuva 5) esimerkiksi edustaa Joutsen maailmanpylväänä –kategoriaa, joten sen sopivuus arvioidaan suhteessa tähän tulkintaan. Tämän jälkeen näiden summa jaetaan kaikkien kategoriaan mukaan laskettujen kaiverrusten määrällä. Mitä korkeamman keskiarvon tulkinta saa, sitä todennäköisemmältä tulkinta vaikuttaa pelkästään kuvia tarkastelemalla. Tällä kaksinkertaisella arvioinnilla saadaan mahdollisesti luotettavampia tuloksia kuin käyttämällä ainoastaan näistä toista. Joutsen joutsenena –kategoriaa ei ole otettu lainkaan mukaan, sillä katsoakseni oikeastaan mikä tahansa kaiverrus saattaa yhtä hyvin myös esittää joutsenta ilman minkäänlaista symbolista arvoa, mutta tätä on lähes mahdotonta arvioida.

7.1 Kriteerit poiminnalle

Ne kriteerit, joiden avulla mukaan lasketut kaiverrukset on määritelty, ovat seuraavat:

Joutsen kosmisena symbolina –kategoriaan lasketaan ensinnäkin mukaan joutsenet, joiden välittömässä läheisyydessä on pyöreä kuvio tai kuvioita. Sekä kategoriaan joutsen naisena että tähän lasketaan molempiin mukaan sellaiset kaiverrukset, joissa ympyrä on mahdollista tulkita sekä munaksi että kosmiseksi symboliksi. Kriteerinä tähän jaotteluun käytän pyöreän kohteen korkeutta suhteessa joutseneen. Tässä siis oletetaan, että munat kuvattaisiin matalammalla ja kosmiset elementit huomattavasti joutsenen yläpuolella. Tämä on toki vain oma ajatukseni, eikä välttämättä noudattele kaiverrusten tekijöiden ajatusta. Mukaan lasketaan myös joutsenet, joiden vartalon sisällä on viivoja, sillä nämä on mahdollista tulkita kolmeksi eri maailmankerrokseksi. Lisäksi huomioidaan joutsenet, joilla

on liioitellun pitkä kaula, sillä yksi selityksistä tälle liioitellun pitkälle kaulalle voi olla se, että joutsen on joskus kantanut jotain taivaankappaleista kaulassaan tai muuten vain ylettynyt kosmologisten kohteiden tasolle, milloin se ehkä itsekkin olisi kosmologinen elementti. Muut mahdolliset tulkinnat tähän kategoriaan lukeutuville kuville ovat esimerkiksi, että pitkä kaula on esteettinen, se kertoo sukeltajamyytistä Äänisellä, että pyöreät objektit ovat tavallisia linnunmunia tai että ne symboloivat maailmanmunaa tai vastaavaa myyttistä munaa.

Joutsen naisena –kategoriaan lasketaan mukaan kaikki ne kaiverrukset, joissa joutsenen kanssa samalla tasolla on pyöreitä kuvioita tai sen lähellä on pienempiä joutsenia. Pienet joutsenet ovat melko yksiselitteisesti otettu mukaan laskuihin siksi, että ne saattavat symboloida vanhemmuutta ja sitä kautta mahdollisesti äiteyttä, ja joutsenen kanssa samalla tasolla olevat ympyrät puolestaan munia. Nämä on erotettava joutsenen yläpuolella olevista ympyröistä, sillä ne saattavat pikemminkin symboloida juurikin taivaankappaleita. Mukaan lasketaan myös Lebediny Nosin kaiverrus, sillä joutsenen esittäminen pyöreämahaisten hahmojen kanssa saattaa myös viitata joutsenen suhteesta naiseuteen. Muut selitysmahdollisuudet ovat esimerkiksi, että pyöreät kuviot ovat kosmisia symboleita, pienet joutsenet joutsenen takana ovat jotain muuta kuin nuoria joutsenia, joutsen itsessään symboloi tässä jotain muuta, tai että Lebediny Nosin kaiverrus ei kerro joutsenen suhteesta raskauteen tai naiseuteen.

Joutsen maailmanpylväänä –kategoriaan lasketaan ensinnäkin tämän kategorian pääkuva Lebediny Nosista (Liite, kuva 5), sillä se on tässä tulkinnassa huomattavan paljon suuremmassa roolissa kuin muut yksittäiset kuvat. Kaiverrus itsessään on mielestäni ehkä kaikkein arvoituksellisoin ja se saattaa näin myös paljastaa enemmän kuin muut yksittäiset kuvat. Sen ohella tähän kategoriaan lasketaan mukaan jotkin pitkäkaulaisten joutsenten kuvat, jotka kuuluvat myös joutsen kosmisena symbolina -laskentoihin, sillä nämä alakategoriat ovat osin päällekkäisiä: maailmanpylväänä joutsen olisi myös ollut kosminen olento tai elementti, joten erityisen pitkäkaulaisten joutsenet kuuluvat myös tähän kategoriaan. Tämän johdosta mukaan lasketaan myös joutsenet, joiden sisällä on kolmeksi eri maailmankerrokseksi tulkittavat viivat. Muut selitysmallit kaiverruksille ovat esimerkiksi, että Lebediny Nosin kaiverrus kertoo jostain aivan muusta, että pitkä kaula on esteettinen tai se kertoo sukeltajamyytistä Äänisellä, tai että viivat joutsenen sisällä kertovat jostain muusta.

7.2 Tulkintojen saaman tuen keskiarvon laskeminen ja tulokset

Seuraavaksi tulkinnat 1, 2 ja 3 arvioidaan sen mukaan, miten hyvin ne istuvat rekonstruoituun Äänisen muinaisuskoon. Käytetty asteikko on seuraava:

1. Tulkinta löytyy erittäin huonosti rekonstruoidusta uskonnosta
2. Tulkinta löytyy huonohkosti rekonstruoidusta uskonnosta
3. Tulkinta löytyy keskivertaisesti rekonstruoidusta uskonnosta
4. Tulkinta löytyy hyvin rekonstruoidusta uskonnosta
5. Tulkinta löytyy erittäin hyvin rekonstruoidusta uskonnosta.

Taulukko 3.: Tulkintojen vertailu rekonstruoituun uskontoon²⁸⁶

Tulkinta	Miten hyvin sopii oletettuun uskonnolliseen kontekstiin	Mukaan laskettujen kaiverrusten määrä
Joutsen kosmisena symbolina	3/5	37
Joutsen naisena	3/5	14
Joutsen maailmanpylväänä	2/5	33

Joutsen kosmisena symbolina ja Joutsen naisena ovat saaneet 3 pistettä, eli ne sopivat keskivertaisesti rekonstruoituun uskontoon. Tätä on toki vaikeaa määritellä tarkasti, mutta kuten tulkintoja käsittelevissä alaluvuissa todettiin, joutsen sekä luonnonelementit on esimerkiksi usein assosioitu naisiin ja toiseuteen, ja joutsenen alati näkyvä tähtikuvio sekä sen rooli rajanylittäjänä on saattanut inspiroida uskomuksia. Joutsen maailmanpylväänä on saanut arvosanan 2 siksi, että kuten luvussa 4 todettiin, animistiseen maailmankuvaan on kyllä hyvin saattanut liittyä ajatus elävästä taivaan kannattajasta, mutta koska tätä ei varsinaisesti löydy uskonnosta, se ei riitä korkeampiin pisteisiin.

²⁸⁶ Kriteerit sille, miten vastaavuudet rekonstruoituun uskontoon on määritelty, perustuvat alaluvussa 4.4 sekä luvun 6 alaluvuissa esitettyyn tietoon.

Taulukko 4.: Eri tulkintoja tukevien kaiverrusten määrä kolmella kaiverrusalueella

Kaiverrusalueet	Kosmisiksi symboleiksi tulkittavien määrä	Naiseuden symboliksi tulkittavien määrä	Maailmanpylvään symboleiksi tulkittavien määrä	Yksittäisiä kaiverruksia yht.
Besov Nos	18	1	16	18
Peri Nos	18	12	16	27
Lebediny Nos	1	1	1	1
Yhteensä	37	14	33	46

Seuraavassa ne kriteerit, joilla kaiverrusten sopivuutta tulkintaansa on arvioitu, esitetään.

Kriteerit viittaavat yksittäisiin piirteisiin tai niiden yhdistelmiin kuvissa ja niiden numerointi vastaa niistä saatavien pisteiden määrää. Koska kohta 1 on vähiten edullinen tulkinnalle ja 5 paras, niin myös arvosana 1 on matalin, 5 korkein.

Joutsen kosmisena symbolina

1. Joutsenen läheisyydessä on kosmisiksi symboleiksi tulkittavia ympyröitä
2. Joutsenella on erityisen pitkä kaula
3. Joutsenen keskiruumiissa on viivoja
4. Kaksi aiemmista löytyvät
5. Kaikki aiemmat löytyvät.

Kuva 1: Joutsenella on erityisen pitkä kaula ja sen keskiruumiissa on viivoja.

Joutsen naisena

1. Joutsenen läheisyydessä on muniksi tulkittavia ympyröitä
2. Joutsenen läheisyydessä on pienempiä joutsenia
3. Joutsenen läheisyydessä on raskaana oleviksi naisiksi tulkittavia hahmoja
4. Kaksi aiemmista löytyvät
5. Kaikki aiemmat löytyvät.

Kuva 2: Joutsenen läheisyydessä on pienempiä joutsenia.

Joutsen maailmanpylväänä

1. Joutsenen keskiruumiissa on viivoja
2. Joutsenella on erityisen pitkä kaula
3. Kaksi aiemmista löytyvät
4. Joutsen on osa kompositiota, joka mahdollisesti liittyy maailmanpylväs-rituaaliin
5. Kaikki aiemmat löytyvät.

Kuva 3: Joutsen on osa kompositiota, joka mahdollisesti liittyy maailmanpylväs-rituaaliin (ja sen lähellä on raskaana oleviksi naisiksi tulkittavia hahmoja).

Nämä kriteerit ovat itse määrittelemiäni, eivätkä varmastikaan edusta täysin objektiivista mielipidettä juuri näiden piirteiden tärkeydestä. Itse kuitenkin näkisin niin, että ensimmäisenä ja toisena kriteerinä on sellaisia piirteitä, jotka voidaan melko helposti selittää myös muilla tulkinnoilla. Esimerkiksi pyöreät kuviot ja pienet joutsenet joutsenen lähellä voidaan selittää useammalla tulkinnalla. Kolmas kriteeri on jo haastavampi, sillä yhdistelmä viivoja ja pitkiä kauloja on merkittävämpi kuin kumpikaan tekijä yksin, ja myös pyöreämahaiset hahmot ovat melko suoraviivaisia raskaana olevan naisen merkkejä. Viivat joutsenen sisällä on ensimmäisessä tulkinnassa asetettu melko korkealle, sillä tälle ei juurikaan tunnu löytyvän muita vaihtoehtoisia tulkintoja.

Tämän perusteella kaiverrukset tai kuvat on arvioitu seuraavasti:

Taulukko 5.: Yksittäisten kaiverrusten saama pistemäärä²⁸⁷

Kaiverrukset	Kosmisena symbolina	Naisena	Maailmanpylväänä
Besov Nos ryhmä I: 2 & 3	4		2
Besov Nos ryhmä I: 17	2		2
Besov Nos ryhmä I: 25 & 26	4		2
Besov Nos ryhmä II: 29	4		3
Besov Nos ryhmä III: 16	2		2
Besov Nos ryhmä III: 18	2		2
Besov Nos ryhmä III: 19	2		2
Besov Nos ryhmä III: 23	2		2
Besov Nos ryhmä III: 25	2		2
Besov Nos ryhmä III: 29	2		2
Besov Nos ryhmä III: 99	2		2
Besov Nos ryhmä III: 135	2		2
Besov Nos ryhmä III: 136	2		2
Besov Nos ryhmä IV: 3 & 4	1		
Besov Nos ryhmä IV: 11	2		2
Besov Nos ryhmä IV: 16	2		2
Besov Nos ryhmä IV: 19 & 20 & 21	1	1	
Besov Nos ryhmä IV: 23	2		2
Peri Nos alue II: 2	2		2
Peri Nos alue II: 4	2		2
Peri Nos alue II: 5		2	
Peri Nos alue III: 40–42	3		1
Peri Nos alue III: 43	3		1
Peri Nos alue III: 44		2	
Peri Nos alue III: 50 & 51		2	

²⁸⁷ Kaiverrusten numerointi perustuu Lobanovan 2017 kirjassa esitettyyn.

Peri Nos alue III: 53–57		2	
Peri Nos alue III: 58–61		2	
Peri Nos alue III: 65 & 66		1	
Liite 4 (ei löydetty Lobanovan numerointia)	2		2
Peri Nos alue III: 137	3		1
Peri Nos alue III: 144	3		1
Peri Nos alue III: 145		2	
Peri Nos alue III: 153 & 154		2	
Peri Nos alue III B: 6	2		2
Peri Nos alue III B: 7	2		2
Peri Nos alue III B: 7 & 8	1		
Peri Nos alue III B: 46 & 47	2		2
Peri Nos alue III B: 48	2		2
Peri Nos alue III B: 51	2		2
Peri Nos alue III B: 55 & 56	2		2
Peri Nos alue III B: 65		2	
Peri Nos alue III B: 66–70	4	1	2
Peri Nos alue III B: 73 & 74	1	1	
Peri Nos alue IV: 11 & 12	2	3	4
Peri Nos alue VI B: 1 & 2 & 3	2		2
Lebediny Nos	2	3	4
Yhteensä	82	26	67

Kun näiden summa jaetaan ryhmään mukaan laskettujen kuvien määrällä, saadaan seuraavat keskiarvot ryhmien sisäiselle vaihtelulle:

Taulukko 6.: Pisteet ja niiden osuus maksimipistemäärästä

Tulkinta	Pisteet	Maksimipistemäärä	Keskiarvon prosenttiosuus maksimipistemäärästä
Joutsen kosmisena symbolina	82	185	44 %
Joutsen naisena	26	70	37 %
Joutsen maailmanpylväänä	67	165	41 %

Tämän perusteella vaikuttaisi siis siltä, että Joutsen kosmisena symbolina on saanut kaikkein parhaimman keskiarvon ja sitä tukemaan on löydettävissä muita suurempi määrä kaiverruksia (37). Määrä eroaa viidellä joutsen maailmanpylväänä –ryhmästä (33). Tässä on kuitenkin huomioitava, että joutsen maailmanpylväänä –tulkinta sai Lebediny Nosin kaiveruksesta 4 pistettä, mikä perustuu puhtaasti omaan päättelyyni. Se vaikutti kategorian pisteytykseen kaikkein voimakkaimmin, sillä kuva on niin selvästi muista erottuva ja se toimii tämän tulkinnan kulmakivenä. On myös otettava huomioon, että moni asia kaiverrusten arviointikriteereissä on tulkinnanvaraista. Esimerkiksi se, minkä pituinen kaula on erityisen pitkä ja mikä pyöreä objekti on riittävän lähellä joutsenta on hyvin subjektiivista, eli myös vertailun poimintakriteereitä voidaan kritisoida. Itse kuitenkin ajattelisin niin, että vain ne pyöreät kuviot, jotka ovat tarkoituksellisen näköisesti joutsenen lähellä, on laskettu mukaan. Pyöreät kuviot taas on tulkittu joko kosmisiksi symboleiksi tai muniksi sen mukaan, miten korkealla ne joutseneen verrattuna ovat: joutsenen keskiruumiin tienoilla ja sitä alempana olevat tulkittiin tässä muniksi, ylempänä olevat kosmisiksi symboleiksi. Jotkut kuvat myös tulkitaan tässä laskennassa komposiiteiksi, esimerkiksi Besov Nos ryhmä IV 3 ja 4, vaikka Lobanovan esityksessä ne tulkitaan erillisiksi kuviksi. Itse näen nämä kuvat osana samaa kokonaisuutta, sillä joutsenen yläpuolella taipuvan kulman alle on kaiverrettu pyöreähkö kohde niin sommitellusti, että itse näkisin sen tarkoituksena olevan yhteneväisen komposition muodostaminen. Muut yhdistetyt kuvat olivat myös Lobanovan luokittelussa nähty kokonaisuutena.

On myös huomioitava, että yksikään edellä mainituista tulkinnoista ei välttämättä ole lopulta oikea. Kuten aiemmin todettu, lintuja on myös käytetty usein symbolina sielulle, ja suomalais-ugrilaisilla kansoilla sielu otti usein olomuodokseen linnun

kun maanpäällinen elämä päättyi.²⁸⁸ Tämän näkökannan puolesta olisi mahdollista tehdä se johtopäätös, että joutsenet symboloivatkin ihmisiä itsessään, eivät välttämättä esimerkiksi pelkästään naista. Jotkut ovatkin tulkinneet useiden eri kaiverrusten antropomorfisia eläinhahmoja totemistisesti eli niin, että ihmiset olisivat uskoneet polveutuneensa näistä eläimistä.²⁸⁹ Saamelaisia on muun muassa nimitetty “villi-joutsenen kansaksi”, joten tämän linnun assosioiminen kansaan ei ole täysin poikkeuksellista.²⁹⁰ Joutsen on saattanut myös olla lintu, joka muni maailman synnyttäneen munan. Lauskin esimerkiksi on tulkinnut yhden kaiverruksista, jossa on viivoin koristeltu joutsen ja sen alla lisäkkeellinen ympyrä sekä kaksi poroa tai hirveä, esitykseksi maailmansyntymyytistä, jossa joutsen antaa elämän kaikelle.²⁹¹ Joskus voi myös olla vaikea erottaa kumpi on kyseessä kuvassa, joutsen vai hanhi.²⁹² Otin kuitenkin tähän laskelmaan mukaan vain hyvin selvät joutsenet, joiden suhteen ei ole käyty keskustelua siitä, kumpi lintu on kyseessä.

²⁸⁸ Siikala 2012, 370.

²⁸⁹ Autio 1981, 42–47.

²⁹⁰ Hollmann 2005; Haarmann & Marler 2008, 27.

²⁹¹ Autio 1981, 42–47.

²⁹² Armstrong 2012, 1.

8. Yhteenveto

Tässä työssä tutkin joutsenen roolia Äänisen kalliotaiteessa sen kannalta, että joutsen on mahdollisesti ollut uskonnollinen symboli. Erotin tutkielmassa kaksi eri menetelmäjoukkoa sen perusteella, tarkastelinko kaiverruksista aiemmin tehtyä tutkimusta, vai tutkinko itse kaiverruksia. Kun kävin läpi kaiverruksista tehtyä tutkimusta, teoreettisena lähtökohtana toimi Mikko Louhivuoren arkeologisen merkityksenannon tulkintatapa, jossa olennaista on triadinen suhde kohteen itsensä, kohteen kuvauksen ja kohteen havaitsijan välillä. Tämän muutoksen kautta voidaan kysyä, miksi ja miten voidaan päästä sen jäljille, mitä kaiverrusten tekijöillä oli kuvien itsessään eli tulkitsimen suhteen mielessään.²⁹³ Kalliokaiverrusten kohdalla tässä työssä oletetaan, että kaiverrukset ovat symbolisia, eli se, mitä ne ilmentävät, on täysin määritelty siinä kulttuurissa jossa ne on luotu. Pyrin ensin rekonstruoimaan mahdollisen Äänisen kivikautisen uskonnon James Hillin ”Tight Local Analogy methodin” eli TLA:n avulla, jossa oletetaan, että side tunnetun muinaissuomalaisen ja tuntemattoman äänisläisen muinaisuskon kanssa on riittävän lokaali (local) ja tiivis (tightness), jotta voin ensimmäisestä johtaa toisen. Tässä työssä on siis oletettu, että muinaissuomalaisella sekä joillain muilla suomalais-ugrilaisilla uskonnoilla on riittävä lokaalius ja tiiviys siihen, että niistä tiedettyjä asioita voidaan johtaa myös tämän alueen uskontoon. Aiemmasta tutkimusperinteestä sekä omasta tutkimuksestani kumpuaa neljä selkeää tulkintakategoriaa: joutsen saattaa joko olla kosminen symboli, naisen symboli, maailmanpylvään symboli tai jäädä täysin ilman symbolista arvoa. Tämän jälkeen tutkin itse kaiverruksia itse kehittämälläni menetelmällä, jossa olennaista oli kaiverruksissa ilmenevien piirteiden luokittelu ja arvioiminen asteikollisesti. Kun seuraavaksi arvioin tämän laskennallisen menetelmän tuloksia, käytän EGT:tä eli ”Established Generalization Testing methodia”, eli vertaan saamiani tuloksia siihen, mitä TLA:n avulla rekonstruoidusta, mahdollisesta uskonnosta tiedetään.²⁹⁴ Louhivuoren tulkintatapa mielessä pitäen voidaan sanoa, että triadisen suhteen toimimiseksi samalla tavoin kuin kivikaudella on tiedettävä, mikä viittauksen kohde on, eli mihin suuntaan joutsenkaiverrus lopulta osoittaa. Muutoin pystytään pääsemään käsiksi vain tulkitsimeen itsessään eli joutsenen kuvaan kalliossa. Olenko siis päässyt lähemmäs kohdetta edellisten toimien avulla?

Tässä kohtaa kaksi kärkipaikan pitäjää, joutsen kosmisena symbolina ja joutsen maailmanpylväänä, eivät ole täysin tasoissa. Vaikka kumpaankin tulkintaan on periaatteessa

²⁹³ Veivo & Huttunen 1999, 40.

²⁹⁴ Hill 1994, 85.

mahdollista löytää tukea lähialueen uskonnoista sekä rekonstruoidusta muinaisen Äänisjärven uskonnosta, niin maailmanpylväs-tulkintaan on selvästi vaikeampi saada suoraa tukea, vaikka joitain viitteitä tästä uskomuksesta lähialueen uskonnoissa on olemassa. Toisaalta samaa voidaan sanoa myös kilpakumppaneista: vaikka onkin olemassa ajatuksia eläväisistä taivaankappaleista, uskomuksia joutsenen pesästä taivaalla, todisteita joutsenen ja naisen assosioimisesta toisiinsa sekä tarinoita joutsenneidoista, mikään näistä ei riitä todistamaan sitä, että nämä uskomukset vaikuttivat Karjalassa tai nimenomaan Äänisellä. Kahta muuta tulkintaa tukemaan vaikuttaa kuitenkin löytyvän suurempi määrä uskomuksia. Kun katsotaan luvun 4 lopussa esitettyä listaa potentiaalisesta äänisläisestä uskonnosta, kutakin tulkintaa varten löytyy noin 3–4 sopivaa kohtaa, mutta maailmanpylväs-tulkinnan kohdalla ne tarjoavat jokseenkin heikompaa tukea. Esimerkiksi kohta 2, ”Taivaan keskipiste oli Pohjantähti ja taivasta täytyi mahdollisesti jotenkin kannatella” voi olla viite siitä, että jonkinlainen ilmanpieli oli oltava, mutta mikään rekonstruoidussa uskonnossa ei liitä tätä pieltä nimenomaan joutseneen. Toisaalta voidaan myös sanoa, että vaikka naisen rooli saattoi olla mytologiassa olennainen, niin linkki naisen ja joutsenen välillä perustuu kuitenkin vain löyhästi tiedettyihin faktoihin ja nojaa muihin kohtiin listalla (kohta 3 ja/tai 9, ”Maailmankuva oli syklistinen ja vastakohtapareihin perustuva” sekä ”Nainen assosioitiin tuonpuoleiseen ja vastavoimiin”), jotka voivat jo lähtökohtaisesti olla väärässä. Toisaalta joutsen kosmisena symbolina –ryhmää tukemaan riittävät myös vähemmän spesifit uskomukset kuin maailmanpylvään tueksi: vaikka joutsen olisi maailmanpylväänä tietysti myös ollut kosminen olento, niin linkki ei toimi molempiin suuntiin: tarinat taivaallisesta joutsenesta voivat tukea ajatusta joutsenesta yleisenä kosmisena olentona, mutta eivät maailmanpylväänä. Kohta 12 (”Joutsen kuului taivaallisiin lintuihin”) toimii sinänsä perusteluna molemmille uskomuksille, niin kosmiselle symbolille kuin maailmanpylväällekin, ja kohta 11 (”Joutsen oli pyhä lintu”) taas tukee kaikkia kolmea tulkintaa tasaväkisesti.

Keskiarvoanalyysin sekä tulosten arvioinnin EGT:n avulla lopputulemana siis on, että joutsen kosmisena symbolina –tulkinta saa paitsi parhaimman keskiarvon, siihen sopii runsain määrä kuvia ja se saa suurimman tuen TLA:n avulla rekonstruoidusta uskonnosta. Toisena tulee joutsen maailmanpylväänä, joka sopii rekonstruoituun uskontoon kuitenkin huonommin, kuin joutsen naisena. Viimeisellä sijalla onkin joutsen naisena, joka saa huonoimman keskiarvon kaiverrusten tuella, mutta ei verrattaessa uskontoon.

Palatakseni tutkimusasetelman ensimmäiseen kysymykseen, näiden tulosten perusteella voidaan esittää, että joutsenen runsas kuvaaminen saattaa johtua tarpeesta hallita kosmisia elementtejä tai osoittaa niiden tärkeyttä mytologiassa, esimerkiksi maailmansynnyssä tai kaiverrusajankohdan uskotussa kosmologisessa järjestelmässä. Joutsen saattaa toisaalta myös esimerkiksi esittää konkreettista maailmanpylvästä, joka pitelee pitkällä kaulallaan ylhäällä itse taivasta, ja tämän takia sitä kuvataan niin runsaasti Äänisellä. Koska tieto ajan kulttuurista on kuitenkin vähäistä, voidaan vain arvailla, mutta jatkotutkimus tämä mielessä pitäen saattaa silti olla hyvinkin hedelmällistä. Tämä tulos tukee joitain aiempia pohdintoja, mutta esittää myös kaksi uutta varteenotettavaa tulkintaa kosminen symboli –tulkinnan rinnalle, ja asettaa tarkat kriteerit näiden tunnistamiseen. Vastaus toiseen alakysymykseen paljastuu niistä kriteereistä, joiden perusteella kuvat pisteytettiin, mutta tiivistetysti voisi sanoa, että täydelliset esitystavat kullekin kategorialle olisivat:

1. Joutsen kosmisena symbolina: Joutsenen läheisyydessä on kosmisiksi symboleiksi tulkittavia ympyröitä, sillä on liioitellun pitkä kaula ja sen keskiruumiissa on viivoja.
2. Joutsen naisena: joutsenen läheisyydessä on muniksi tulkittavia ympyröitä, pienempiä joutsenia ja raskaana oleviksi naisiksi tulkittavia hahmoja.
3. Joutsen maailmanpylväänä: Joutsenen keskiruumiissa on viivoja, sillä on liioitellun pitkä kaula ja se on osa kompositiota, joka mahdollisesti liittyy maailmanpylväs-rituaaliin.

Toki on mainittava, että vaikka joutsenen lähellä olevat kuviot esittäisivätkin taivaankappaleita, tämä ei automaattisesti tarkoita sitä, että joutsen itse olisi tällainen. Myöskään liioitellun pitkä kaula tai oudot muodot joutsenessa eivät välttämättä tarkoita sitä, että joutsen olisi myyttinen tai kosmologinen olento. Nämä ovat tutkimuksessa tehtyjä oletuksia, joiden kohdalla voidaan arvioida sitä, kuinka luotettava näiden asioiden välillä nähtävä yhteys todella on. Voisi kuitenkin sanoa, että meillä on suhteellisen hyvät perusteet arvioida, että joutsenten lähelle kaiverretut ympyrät ilman lisäkkeitä ovat joko munia tai muita luonnollisesta ympäristöstä löytyviä pyöreitä kohteita, kuten juurikin taivaankappaleita. Koska joutsen ei kuitenkaan aiemmin esitettyjen tulosten valossa ole ollut ravinnon tai materiaalin lähde,²⁹⁵ voidaan olettaa, että tämä ei voi olla syynä joutsenen kuvaamisen runsaudelle, oli sen symbolinen arvo mikä tahansa.

²⁹⁵ Autio 1981, 23.

Myös tutkijoiden tutkijapositio sekä tieteenala saattavat vaikuttaa siihen, minkälaisia yhtäläisyyksiä he asioiden välillä näkevät. Toiset tutkijat ovat esimerkiksi olleet arkeologeja, toiset uskontotieteilijöitä. Tämä ei tietenkään automaattisesti tarkoita erilaisiin tuloksiin päätymistä, mutta saattaa tarkoittaa. Nämä seikat saattavat kuitenkin vaikuttaa siihen, millaisia tulkintoja kaiverruksista on tehty sekä kenties myös siihen, ovatko tulkinnat olleet enemmänkin kulttuurisia vai symbolisia. On myös otettava huomioon tutkijoiden ymmärrys siitä, mitkä muut kulttuurit ja uskonnot olisivat voineet kaiverruksiin vaikuttaa, johon tutkijan oma esitieto voi tuoda oman painotuksensa. Itse olen esimerkiksi taipuvainen peilaamaan kaiverruksia muinaissuomalaiseen uskontoon, sillä tiedän siitä huomattavasti enemmän, kuin esimerkiksi muinaissaamelaisesta uskonnosta (sikäli kun niitä on mahdollista erottaa toisistaan).

On otettava huomioon se, että me emme tiedä tarkalleen, keitä ja missä asemassa kaiverrusten tekijät olivat. He ovat voineet olla shamaaneja, mutta aivan yhtä hyvin myös tavallisia yhteisöjensä jäseniä, jotka ovat halunneet ilmentää omia ajatuksiaan tai kenties vain estetiikan tajuun. Oliko yhteisöllä mitään kriteereitä tai rajoja sen suhteen, mitä kallioissa saatiin kuvata? Yhteisössä tai jossain sen ympäröivässä todellisuudessa on kuitenkin oltava jotakin sellaista, joka on selittänyt joutsenten tärkeyden kalliotaiteessa näennäisesti täysin eri aikakausina ja eri kaivertajille. Mielestäni joutsenen poikkeuksellisen runsas ilmeneminen kaiverruksissa kertoo siis väistämättä jotain myös yksilön ulkopuolisista tekijöistä, eli se ei voi olla riippuvainen pelkästään individualistisista ajatuksista.

Kuten aiemmin nostettu esiin, olisiko toisaalta myös mahdollista, että Äänisjärvellä olisi jostain syystä kivikaudella ollut poikkeuksellisen paljon joutsenia, ja että niitä kuvattiin tästä syystä niin runsaasti? Myös tätä tulkintaa olisi mielestäni hyödyllistä tutkia niin paljon, kuin on nykytieteen ja -tiedon valossa mahdollista. Yksi mahdollisuus olisi myös tutkia sitä, kuinka kauan parimetrisen kaiverruksen tekoon keskimäärin aikaa kuluu ja kuinka kova ääni tästä lähtee. Kun tätä verrataan siihen, millä etäisyydellä arvioitu asuinalue on kaiverruspaikasta ollut, voisi ajatella, että kaiverrusten yhteensopivuus yhteisön uskomuksiin voisi olla varmistettu. Niin moni olisi tuskin täysin ilman yhteisön tukea ruvennut kaivertamaan kuvia, jotka eivät heijasta mitenkään koko yhteisön uskomuksia, jos kyseinen yhteisö olisi kuullut niiden hakkaamisen kiveen.

On myös täysin mahdollista, että useampi tulkinta pitää saman aikaisesti paikkansa. Jos ei voida varmasti tietää sitä, kuka ja missä asemassa oleva henkilö on kuvia

kaivertanut, on mahdollista, että eri kaivertajat ovat myös antaneet joutsenelle eri merkityksiä. Ehkä myös tästä syystä säkeellisten ympyröiden esiintyminen vaihtelee niin runsaasti: toisille niillä oli merkitystä, toisille ei. Toisille joutsen symboloi taivaankappaleita kannatellutta myyttistä lintua, toisille ei. On myös mahdollista, että jonkinlainen yhdistelmätulkinta voisi olla mahdollinen, tai jopa se, ettei yksikään edellä kuvatuista tulkintoista pidä paikkaansa. Mahdollisia tulkintoja on todennäköisesti niin monia kuin on tulkitsijoitakin. On kuitenkin tieteellistä tutkimusta varten jotenkin pystyttävä rajaamaan se, mitä tulkintoja tutkitaan ja vertaillaan keskenään, ja tässä työssä nämä kolme arvioitua tulkintaa ovat vaikuttaneet kaikkein hedelmällisimmiltä sekä kaiverrusten että rekonstruoidun uskonnon kannalta. Toisaalta, vaikka laskelmiin otettuja kaiverruksia onkin suhteellisen hyvä määrä, niin tulos ei välttämättä riitä yleistykseen koko Äänisen tai etenkin muiden alueiden suhteen. Kaiverrukset kuitenkin tarjoavat meille kurkistusikkunan kauan sitten eläneiden ihmisten ajatusmaailmaan. Ne voivat kenties myös kertoa meille jotain muinaisesta suomalaisesta uskonnosta, mikäli uskotaan, että tekijät ovat olleet joko suomalais-ugrilaisia tai olleet jossain yhteydessä suomalaisiin.

On todennäköistä, että lisää kaiverruksia löydetään vielä lähialueilta.²⁹⁶ Mielestäni kaiverrusten tutkimusta alueella täytyy ehdottomasti jatkaa, ja olenkin onnekseni huomannut siellä vieraillessani, että näin tehdään. Kaiverrukset ovat innoittaneet niin harrastelijoita kuin ammattilaisiakin, ja tutkijoita saapuu lukuisista eri maista katsomaan ja tutkimaan niitä. Eräät erittäin potentiaaliset tutkimuskohteet ovat Äänisen vedenalaiset kaiverrukset. Siitä, kuinka paljon näitä vedenalaisia kaiverruksia on tutkittu, en onnistunut löytämään kattavaa tietoa. Joitain yrityksiä tehdä kopioita vedenalaisista kaiverruksista on kuitenkin ollut.²⁹⁷ Tiedon vähydestä johtuen on vaikea sanoa, miten tutkimusta on toistaiseksi tehty ja miten sitä kannattaisi jatkaa. Tämä vaikuttaa siitä huolimatta erittäin potentiaaliselta tutkimusaiheelta etenkin kun ottaa huomioon, että joutsenten kuvien sijainti on ilmeisesti ollut yhteydessä vesirajojen nousuun.²⁹⁸ Uskon, että lisätutkimuksen avulla voitaisiin saada paljon uutta tietoa tai ainakin tulkintoja jo löydettyjen kaiverrusten arvoitusten ratkomisen apuvälineiksi. Erityisen mielekästä olisi jatkossa uusien löytöjen valossa tarkastella syvällisemmin joutsenen symbolista merkitystä erityisesti kosmisena ja maailmanpylvään symbolina.

²⁹⁶ Niskanen 2009, 6.

²⁹⁷ Darvill & Fernandes 2014, 103.

²⁹⁸ Vieira 2010.

Nykyään korostetaan yhä enenevässä määrin sitä, ettei Karjalan kalliotaidetta avaamaan riitä yksi tai kaksikaan avainta. Symbolit muuttuvat ajan mittaan ja jotkut niistä jopa unohtuvat tai jäävät pois kokonaan. Eri tieteenalojen panos asiaan on myös olennaista.²⁹⁹ Uskon vakaasti, että mitä useampi ihminen kaiverruksia tutkii, sitä moninaisemmat näkökulmat otetaan huomioon tulkintojen muodostamisessa ja jo aiemmin esitettyjen tulkintojen arvioinnissa. Ajattelen myös, että kaiverrusten tutkiminen lisää ymmärrystämme ajan uskonnosta ja sitä kautta kenties myös suomalaisesta muinaisuskosta yleisesti: saattaa olla, että Äänisen kaiverrusten salaisuudet ratkaisemalla voidaan ymmärtää paremmin myös muita lähialueiden kirjoittamattomia uskontoja. Tutkimus saattaa esimerkiksi valottaa sitä, miksi joutsen on yhä edelleen olennainen osa suomalaista mielenmaisemaa sekä Tuonelan joutsenen, että kansallislinnun muodossa. Joutsenen roolin tutkiminen tässä tietyssä ympäristössä voi myös olla hedelmällistä paljon laajemmin ajateltuna: se voi auttaa meitä ymmärtämään sitä, miksi linnut esiintyvät niin usein myös muissa uskonnoissa, etenkin ihmisen tai sielun symboleina. Katsoakseni tutkimus myös nostaa esiin erääseen uskontotieteen osa-alueeseen liittyviä kysymyksiä, jota ei toistaiseksi ole tutkittu lähes lainkaan: uskonnollisen ajattelun ja kuvallisen havainnollistamisen välinen yhteys. Uskomuksia kuvaavaa taidetta on ollut olemassa jo aikakausia, mutta uskonnollisen tai mystisen ajattelun suhdetta kädenliikkeisiin ja itse piirtoprosessiin on toistaiseksi tutkittu hyvin vähän. Itse ajattelisin, että tämänkaltaisen tutkimus saattaa olla hyvinkin hedelmällistä: uskomuksen ja kalliolle, paperille tai muulle alustalle piirretyn, kaiverretun tai maalatun kohteen välinen suhde. Piirtävätkö ihmiset tietynlaisia kuvia ja asetelmia tietynlaisista uskomuksista, ja onko kivikautisen ihmisen sekä nykyihmisen ääriviivapiirroksissa nähtävissä samankaltaisia piirteitä, joiden voidaan ajatella kertovan tietystä uskomuksesta? Voidaanko nykyihmisten ääriviivakuvien avulla päätellä jotain kivikautisten ihmisten taiteesta? Nämä ovat kaikki kysymyksiä, joita haluaisin itse päästä vielä tutkimaan, ja toivottavasti näin valottaa kalliotaiteen mysteereitä.

Yksi olennainen osa työtä on se, että kaiverruksissa esiintyviä piirteitä on pyritty tyypittelemään ja arvioimaan systemaattisesti. Tämä ei toki ole ensimmäinen kerta, kun näin tehdään, mutta ajattelen sen kuitenkin olevan hyvä ensiaskel eri tulkintojen objektiiviselle vertailulle. Tämä myös tuo uskontoarkeologiseen tutkimukseen lisää testattavuuden sekä toistettavuuden periaatetta: kuka tahansa voi järjestellä ja laskea kaiverrukset uudestaan ja nähdä itse, mihin perustan tässä esitetyt väitteet. Tässä esitettyjä

²⁹⁹ Autio 1981, 129–132.

luokittelu- ja laskentamenetelmiä voi myös käyttää myöhemmin pohjana muille tutkimuksille sekä parannella ja laajentaa menetelmää tarpeen vaatiessa. Näenkin työn pohjana kaiverrusten mahdolliselle jatkotutkimukselle ja mahdollisesti myös muun kalliotaiteen objektiiviselle arvioimiselle. Vaikka kaiverrusten pohjalta esitettävät väitteet ovatkin vain tulkintoja, niiden kautta voidaan päästä lähemmäs totuutta kuin edes yrittämättä.

Lähteet ja kirjallisuus

Lähteet

Äänisen kalliokaiverrukset alueilta Besov Nos, Peri Nos ja Lebediny Nos, joista osa kuvaliitteinä.

SKS:n arkisto

Finnilä, Lyyli (1937). K1203:91.

Himanen, Mauno (1937). KT70:486.

Maunonen, Ulla (1937). 2896:122.

Moilanen, Matti (1937). 2686.

Moilanen, Matti (1937). 3710.

Syrjätsalo, Aleks (1937). KJ133:130.

Tanskanen, Reimo (1937). K1161:137.

Tommila, Lyyli (1937). KJ32:150.

Kirjallisuus

Armstrong, Edward (2012). The Symbolism of the Swan and the Goose. *Folklore* 55(2), 54–58. DOI: 10.1080/0015587X.1944.9717717.

Autio, Eero (1981). *Karjalan kalliopiirroksia*. Helsinki: Otava.

Balzer, Marjorie (1996). Flights of the Sacred: Symbolism and Theory in Siberian Shamanism. *American anthropologist* 98(2), 305–318.

Bednarik, Robert (2013). On the Neuroscience of Rock Art Interpretation. *Time and Mind* 6(1), 37–40. DOI: 10.2752/175169713X13500468476484.

Berezkin, Yu (2009). The Pleiades as Openings, the Milky Way as the Path of Birds, and the Girl in the Moon: Northern Eurasian Ethno-cultural Links in the Mirror of Cosmology. *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia* 37(4), 100–113. DOI: 10.1016/j.aear.2010.02.012.

Collins, Andrew & Gregory Little (2019). *Denisovan Origins – Hybrid Humans, Göbekli Tepe, and the Genesis of the Giants of Ancient America*. Rochester: Bear & Company.

Darvill, Timothy & António Fernandes (2014). *Open-Air Rock-Art Preservation and Conservation – A Current State of Affairs and Future Perspectives*. New York: Routledge.

Eckert, Penelope (2003). *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ernits, Enn (2010). On the Cosmic Hunt in North Eurasian Rock Art. *Folklore* 44, 61–76. DOI: 10.7592/FEJF2010.44.ernits.

Fiske, John (1990). *Introduction to Communication Studies*. New York: Routledge.

Frey, Markus & Maaretta Tukiainen (2018). *Pohjolan voimaeläimet*. Jyväskylä: Tuuma-kustannus.

Goto, Sharon; Yumi Ando, Carol Huang, Alicia Yee & Richard Lewis (2010). Cultural Differences in the Visual Processing of Meaning: Detecting Incongruities Between Background and Foreground

- Objects Using the N400. *Social Cognition and Affective Neuroscience* 5(2–3), 242–253. DOI: 10.1093/scan/nsp038.
- Haarmann, Harald & Joan Marler (2008). *Introducing the Mythological Crescent – Ancient Beliefs and Imagery Connecting Eurasia with Anatolia*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Haavio, Martti (1959). *Karjalaisten jumalat*. Helsinki: WSOY.
- Haavio, Martti (1967). *Suomalainen mytologia*. Helsinki: WSOY.
- Halinen, Petri (1997). Kaustisen Kankaan asuinpaikka ja punamultahaudat. *Muinaistutkija* 2, 18–27.
- Halinen, Petri (2015). Kivikausi. Georg Haggrén, Petri Halinen, Mika Lavento, Sami Raninen & Anna Wessman: *Muinaisuutemme jäljet*, Helsinki: Gaudeamus, 19–121.
- Helskog, Knut (2010). The Shore Connection. Cognitive Landscape and Communication with Rock Carvings in Northernmost Europe. *Norwegian Archaeological Review* 32(2), 73–94. DOI: 10.1080/00293659950136174.
- Hill, James (1994). Prehistoric Cognition and the Science of Archaeology. Colin Renfrew & Ezra Zubrow (toim.), *The Ancient Mind. Elements of Cognitive Archaeology*, 83–92. DOI: 10.1017/CBO9780511598388.010.
- Hollmann, Jeremy (2005). 'Swift-People': Therianthropes and Bird Symbolism in Hunter-Gatherer Rock-Paintings, Western and Eastern Cape Provinces, South Africa. *Goodwin Series* 9, 21–33. DOI: 10.2307/3858031.
- Hämäläinen, Tuomo (2008). Idoli! – ”Rockjumalat” uskonnonkaltaisina ilmiöinä. Kimmo Ketola, Ilkka Pyysiäinen & Tom Sjöblom (toim.), *Uskonto ja ihmismieli: Johdatus kognitiiviseen uskontotieteeseen*, Helsinki: Gaudeamus. 302–320.
- Ilomäki, Heini (2014). Loitsujen outo metsämaisema. Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.), *Ympäristömytologia*, Helsinki: SKS. 120–138.
- Itkonen, Terho (1983). Välikatsaus suomen kielen juuriin. *Virittäjä* 87(3), 355–358.
- Jetsu, Laura (2001). *Kahden maailman välillä: Etnografinen tutkimus venäjänkarjalaisista hautausrituaaleista 1900-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Järvinen, Antero (1991). *Linnut liitävi sanoja: romanttinen tietokirja suomalaisesta lintuperinteestä*. Helsinki: Otava.
- Ketola, Kimmo; Ilkka Pyysiäinen & Tom Sjöblom (2008). Johdanto. Kimmo Ketola, Ilkka Pyysiäinen & Tom Sjöblom (toim.), *Uskonto ja ihmismieli: Johdatus kognitiiviseen uskontotieteeseen*. Helsinki: Gaudeamus. 11–28.
- Kinghorn, Alexander (1994). The Swan in Legend and Literature. *Neophilologus* 78(4), 509–520. DOI: 10.1007/BF01003503.
- Kivisalo, Noora (2008). The Late Iron Age Bear-Tooth Pendants in Finland: Symbolic Mediators Between Women, Bears, and Wilderness? *Temenos – Nordic Journal of Comparative Religion* 44(2), 263–291.
- Kuperjanov, Andres (2000). Names in Estonian Folk Astronomy – from 'Bird's Way' to 'Milky Way'. *Electronic Journal of Folklore* 22, 55–61. DOI: 10.7592/FEJF2002.22.milkyway.
- Lahelma, Antti (2005). Between the Worlds. Rock Art, Landscape and Shamanism in Subneolithic Finland. *Norwegian Archaeological Review* 38, 29–47. DOI: 10.1080/09018320510032402.

- Lahelma, Antti (2008). *A Touch of Red. Archaeological and Ethnographic Approaches to Interpreting Finnish Rock Paintings*. Väitöskirja. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Lahelma, Antti (2012a). Politics, Ethnography and Prehistory: In Search of an 'Informed' Approach to Finnish and Karelian Rock Art. Benjamin Smith, David Morris & Knut Helskog (toim.), *Working with Rock Art – Recording, Presenting and Understanding Rock Art Using Indigenous Knowledge*. Johannesburg: Wits University Press.
- Lahelma, Antti (2012b). Strange Swans and Odd Ducks: Interpreting the Ambiguous Waterfowl Imagery of Lake Onega. Andrew Cochrane & Andy Jones (toim.), *Visualising the Neolithic – abstraction, figuration, performance, representation*, Oxford: Oxbow Books, 15–33.
- Lewis-Williams, David (2002). *A Cosmos in Stone: Interpreting Religion and Society Through Rock Art*. Walnut Creek: Altamira Press.
- Lobanova, Nadezhda (2016). Almanac of Northern European and Baltic Studies. *Nordic and Baltic Studies Review* 1.
- Lobanova, Nadezhda (2017). *Петроглифы Онежского озера*. Dmitry Pozharskyn yliopisto.
- Louhivuori, Mikko (2010). *Understanding Neolithic Southern Levant: Case Studies of Archaeological Semiosis in Action*. Väitöskirja. Turun yliopisto.
- Lundberg, Ulla-Leena (2014). *Metsästäjän hymy*. Helsinki: Teos.
- Luukkonen, Ismo (2011). Kosketus, merkki ja merkitys. Kalliomaalausten tulkintamahdollisuuksista. *Academia Edu*.
https://www.academia.edu/18815658/Kosketus_merkki_ja_merkitys._Kalliomaalausten_tulkintamahdollisuuksista (luettu 26.10.2019).
- Mannermaa, Kristiina (2003). Birds in Finnish Prehistory. *Fennoscandia Archaeologica* 20, 3–39.
- Mannermaa, Kristiina (2008a). *Archaeology of Wings: Birds and People in the Baltic Sea Region During the Stone Age*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.
- Mannermaa, Kristiina (2008b). Birds in Late Mesolithic Burials Yuzhniy Oleniy Ostrov (Lake Onega, Western Russia) – What Do They Tell About Humans and the Environment? *Fennoscandia Archaeologica* 25, 3–25.
- Miettinen, Timo (2000). *Kymenlaakson kalliomaalaukset*. Kotka: Kymenlaakson maakuntamuseo.
- Mustonen, Tero (2009). *Karhun väen ajast-aikojen avartuva avara: tutkimus kolmen euraasialaisen luontaistalousyhteisön paikallisesta tiedosta pohjoisen ilmastonmuutoksen kehityksessä*. Joensuun yliopisto.
- Niskanen, Mauno (2009). *Kallioppiirosten kertomaa*. Tampere: Mediapinta.
- Ojanen, Eero & Dag Ulv (2015). *Suomen myyttiset linnut*. Helsinki: Minerva.
- Paranina, Alina & Roman Paranin (2017). Primary Navigation Purpose of Petroglyphs: Reconstruction on the Basis of the Gnomon. *Open Access Library Journal* 4(8), 1–13. DOI: 10.4236/oalib.1103811.
- Peirce, Charles (1955). The Theory of Signs. Justus Buchler (toim.), *Philosophical Writings of Peirce*, New York: Courier Corporation. 98–128.
- Pentikäinen, Juha (2006). *Pyhän merkkejä kivessä*. Helsinki: Etnika.

- Pesonen, Petro (1996). Rääkkylän joutsenet ja muita kampakeramiikan linnunkuvia. Helena Ranta (toim.), *Kentältä poimittua – Kirjoitelmia arkeologian alalta* 3. Helsinki: Museovirasto.
- Podsechin, Victor; Heikki Kaipainen, Nikolai Filatov, Ämer Bilaletdin, Tom Frisk, Arto Paananen, Arkady Terzhevik & Heidi Vuoristo (2009). Development of Water Protection of Lake Onega. *The Finnish Environment* 36.
- Poikalainen, Väino & Enn Ernits (1998). *Rock Carvings of Lake Onega – The Vodla Region*. Tartu: Viron muinaistaideseura.
- Porr, Martin & Hannah Bell (2012). 'Rock-art', 'Animism' and Two-way Thinking: Towards a Complementary Epistemology in the Understanding of Material Culture and 'Rock-art' of Hunting and Gathering People. *Journal of Archaeological Method and Theory* 19(1), 161–20. DOI: 10.1007/s10816-011-9105-4.
- Potemkina, Tamila (2014). Representations of the Stone Age Anglers about the Sky (Sanctuaries of the Lake Onega). Institute of Archaeology of Russian Academy of Sciences. *Archaeoastronomy and Ancient Technologies* 2(1), 8–19. DOI: 10.24411/2310-2144-2014-00008.
- Pulkkinen, Risto (2014). *Suomalainen kansanusko*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pulkkinen, Risto & Stina Lindfors (2016). *Suomalaisen kansanuskon sanakirja*. Helsinki: Gaudeamus.
- Roque, Maria-Àngels (1960). *Birds: Metaphor of the Soul*. Barcelona: European Institute of the Mediterranean.
- Roberson, Debi; Jules Davidoff, Ian Davies & Laura Shapiro (2005). Color Categories: Evidence for the Cultural Relativity Hypothesis. *Cognitive Psychology* 50(4), 378–411. DOI: 10.1016/j.cogpsych.2004.10.001.
- Saavalainen, Janne (1999). Kalliomaalauksemme – Uskontoarkeologisen tutkimuksen lähtökohtia. *Muinaistutkija* 3, 22–33.
- Salo, Unto (2012). Maailman synty ja luominen: Muinaissuomalaisten maailmanymmärryksestä. *AURAICA. Scripta a Societate Porthan Edita* 5, 17–26.
- Siikala, Anna-Leena (2002). *Myth and Mentality: Studies in Folklore and Popular Thought*. Helsinki: SKS.
- Siikala, Anna-Leena (2012). *Itämerensuomalaisten mytologia*. Helsinki: SKS.
- Stolyar, Abraham (2000). Spiritual Treasures of Ancient Karelia. Antero Kare (toim.), *Myanndash: Rock Art in the Ancient Arctic*. Rovaniemi: Arktinen keskus. 136–173.
- Tarkka, Lotte (2014). Luonto, tuonpuoleinen ja resurssien rajat – Esimodernin ympäristösuhteen kysymyksiä Vienan Karjalassa. Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.), *Ympäristömytologia*. Helsinki: SKS. 34–57.
- Veivo, Harri & Tomi Huttunen (1999). *Semiotiikka – Merkeistä mieleen ja kulttuuriin*. Helsinki: Edita.
- Vieira, Vincent (2010). A Context Analysis of Neolithic Cygnus Petroglyphs at Lake Onega. *Cambridge Archaeological Journal* 20(2), 255–261. DOI: 10.1017/S0959774310000260.
- Zhulnikov, Alexander (2010). New Rock Carvings from the Peri Nos VI Cape on Lake Onega. *Fennoscandia archaeologica* 25, 89–96.
- Åhs, Vesa (2012). Pyhyys on katsojan silmässä? Uskontotieteellinen näkökulma esikeraamiseen kulttuuriin kohdistuvaan arkeologiseen semioosiin. *Uskonnotutkija – Religionsforskaren* 1(1–2). <https://journal.fi/uskonnotutkija/article/view/64446> (luettu 21.11.2018).

Liite: Äänisen kaiverukset

Kuvat on joko vahvistettu paikan päällä liidulla tai jälkikäteen kuvankäsittelyohjelmalla.

Kuva 1: Joutsen kantaa pyöreää objektia kaulassaan.

Kuva 2: Joutsenen päälle on lisätty ortodoksinen risti.

Kuva 3: Joutsen pienempien joutsenten ja pyöreiden objektien kanssa.

Kuva 4: Joutsen pyöreän objektin kanssa.

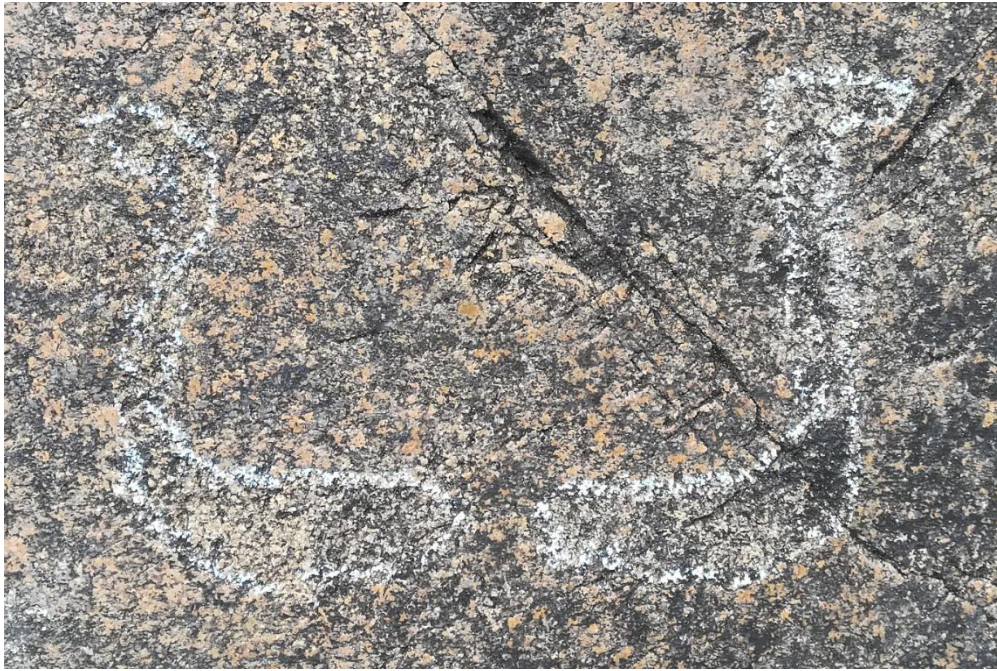
Kuva 5: Joutsen ja mahdollisesti maailmanpylväs-rituaaliin viittaava asetelma.

Kuva 6: Pyöreitä objekteja.

Kuva 7: Taiteelliselta vaikuttava asetelma kahdesta joutsenesta.

Kuva 8: Jalat harallaan esitetty hahmo, mahdollisesti nainen.

Kuva 9: Joutsen, pyöreä objekti ja taittuva kuvio.

Kuva 10: Äänisjärven luonnonympäristö, joka on mahdollisesti innoittanut kivikautisia ihmisiä taiteessaan.

